

Gradert uførepensjon

En empirisk analyse av pensjonstilgangen og utviklingen i årene etter

av

Rune Haugen

Masteroppgave

Masteroppgaven er levert for å fullføre graden

Master i samfunnsøkonomi

Universitetet i Bergen, Institutt for økonomi

Juni 2013

UNIVERSITETET I BERGEN

Forord

Først og fremst vil jeg rette en stor takk til min veileder, Espen Bratberg, for gode diskusjoner og innspill underveis i oppgaveskrivingen, samt tilrettelegging av data. Jeg vil også takke mine medstudenter for en utrolig kjekk studietid, og for å ha styrket mine allmennkunnskaper gjennom den daglige quizen i Bergens Tidende.

Data som er benyttet i denne oppgaven er hentet fra Statistisk Sentralbyrå (SSB) sin database FD-Trygd. Registerdata med informasjon om inntekt og utdanning er hentet fra SSB og påkopledd datasettet. Den overnevnte institusjonen er ikke ansvarlig for de analyser og tolkninger som er gjort her.

Rune Haugen, Bergen 3. juni 2013

Sammendrag

Gradert uførepensjon

En empirisk analyse av pensjonstilgangen og utviklingen i årene etter

av

Rune Haugen, Master i samfunnsøkonomi

Universitetet i Bergen, 2013

Veileder: Espen Bratberg

Siden begynnelsen av 80-tallet har antall uføre som andel av befolkning i arbeidsfør alder økt med nærmere 60 pst. Det er ingenting som tyder på at helsetilstanden i Norge er tilsvarende dårlig, og det er en utbredt oppfatning om at andelen uføretrygdete er for høy. Hvis det er slik at andelen uføretrygdete er for høy, følger det at det må finnes en utnyttet restarbeidsevne blant de trygdete. Fra regjeringens side er det et uttalt mål om å gjøre det enklere å kombinere arbeid og trygd, samt stimulere til økt bruk av gradert uførepensjon. Det eksisterer lite forskning på uføreområdet hvor det skiller mellom full og gradert uførepensjon, og formålet med denne oppgaven er nettopp å gi ny innsikt om gradert uførepensjon.

Oppgaven beskriver veien fram til uførepensjon, hvem som får gradert uførepensjon, hvordan de uføre tilpasser seg på arbeidsmarkedet og hvem som får revurdert uføregraden i ettertid. Oppgaven finner at sannsynligheten for gradert uførepensjon (relativt til full) øker ved kjennetegn som høyere utdanning, lav ledighet, ingen innvandringsbakgrunn og god tidligere arbeidsmarkedstilknytning. Kvinner har 50 pst. større sannsynlighet enn menn for å få en gradert uførepensjon, men samtidig utnytter kvinner mindre av den tillatte inntekten ved siden av trygden. Samlet sett er inntektsutnyttelsen fallende i økende uføregrad, men dette gjelder særlig for kvinner. Også her ble det klart at de som utnytter den største andelen av inntektsgrensen er unge, høyere utdannede med en sterk tidligere tilknytning til arbeidsmarkedet.

Et forløp som begynner med en gradert helseytelse gir større sannsynlighet for gradert uførepensjon, relativt til full helseytelse ved forløpsstart. Samtidig har det en positiv effekt på inntektsutnyttelsen blant graderte og fulltidspensjonister, og reduserer sannsynligheten for en overgang fra gradert til full. Bare 1,4 pst. av de nye uføre i 2002 hadde forlatt uføretrygden seks år senere. Utviklingen går snarere i motsatt retning, og for hvert år etter 2002 gikk om lag 8 pst. av de graderte uføre over til full uførepensjon. Innen 2008 hadde 40 pst. av de opprinnelig graderte uføre gått over til full uførepensjon, sett bort fra overgang til alderspensjon.

Statistikkprogrammet Stata/IC 12.1 og Microsoft Excel 2010 benyttes i oppgaven.

Innholdsfortegnelse

Forord	ii
Sammendrag	iii
Innholdsfortegnelse	iv
Tabeller	v
Figurer	vi
1 Innledning	1
2 Uførepensjon og utviklingen på uføreområdet	4
2.1 Kort historikk	4
2.2 Utvikling i antall uføre	6
2.3 Lover og regler for uførepensjon	7
3 Tidligere forskning	11
4 Økonomisk teori	15
4.1 Uføretrygd som forsikring	15
4.1.1 Ugunstig utvalg	16
4.1.2 Adferdsrisiko	16
4.1.3 Rapporteringsrisiko	17
4.2 Arbeidstilbud	18
4.3 Etterspørsel etter arbeid	22
5 Datagrunnlag	25
5.1 Datasettet	25
5.2 Deskriptiv statistikk	26
6 Deskriptiv analyse	28
6.1 Kjennetegn ved ulike forløp	28
6.2 Overganger	31
6.3 Kombinasjonen av arbeid og trygd	35
6.4 Inntekt	37
6.5 Inntektsgrensen	39
6.5.1 Utfordringer ved estimering av inntektsgrensen	41
6.5.2 Utnyttelse av inntektsgrensen	42
6.6 Oppsummering av de viktigste funnene så langt	44
7 Økonometrisk teori	45
7.1 Diskret valg-modeller	45
7.1.1 Lineær sannsynlighetsmodell	45
7.1.2 Ikke-lineære modeller: logit og probit	46
7.1.3 Multinomisk diskret valg-modell	46
7.2 Marginaleffekter	47
8 Empirisk analyse	49
8.1 Gradert eller full uførepensjon	49
8.2 Inntekt ved siden av trygden	55
8.2.1 Utnyttelse av inntektsgrense for gradert uførepensjon	56
8.2.2 Utnyttelse av friinntekt for full uførepensjon	61
8.3 Endringer i uføregraden	64
9 Avsluttende kommentar	68
Referanser	71
Appendiks A: Tabeller	74
Appendiks B: Figurer	79

Tabeller

Tabell 1 Terskeeffekt ved inntekt over fribeløpet.....	9
Tabell 2 Kjennetegn ved nye mottakere av uførepensjon i 2002.....	27
Tabell 3 Kjennetegn ved ulike forløp, oppgitt i andeler.	29
Tabell 4 Overgangsmatrise mellom tilstander for hvert år	33
Tabell 5 Overgang fra 2002 til 2008	34
Tabell 6 Overgangsmatrise for alle overganger mellom 2002-2008.....	34
Tabell 7 Inntekt i G etter gjeldende uføregrad og arbeidsforhold.....	38
Tabell 8 Inntekt i G ett år før første uføretidspunkt, etter uføregrad i 2002	39
Tabell 9 Estimerte inntektsgrenser inklusive friinntekt, oppgitt i G. Minste inntektsgrunnlag lik 3 G.....	41
Tabell 10 Eksempel på underestimering av inntektsgrense ved deltidsarbeid.....	41
Tabell 11 Gjennomsnittlig utnyttelse av inntektsgrenser for arbeidstakere, med og uten friinntekt.....	43
Tabell 12 Sannsynlighet for gradert uførepensjon for nye uførepensjonister i 2002.....	50
Tabell 13 Utnyttelse av estimert inntektsgrense for graderte uføre	58
Tabell 14 Utnyttelse av friinntekt for fulltidspensjonister	62
Tabell 15 Multinomisk logit for full eller ingen uførepensjon i 2008 versus fortsatt gradert uførepensjon.....	65
Tabell A16 Estimering av inntektsgrenser	74
Tabell A17 Utnyttelse av inntektsgrenser uten minsteinntekt	74
Tabell A18 Sannsynlighet for gradert uførepensjon etter kjønn	75
Tabell A19 Primærdiagnoser etter alder for nye uføre i 2002	77
Tabell A20 Kommunesentralitet - SSB.....	78

Figurer

Figur 1 Utvikling i antall uførepensjonister	6
Figur 2 Fordeling av nye uførepensjonister 2000-2012	7
Figur 3 Kompensasjonsgrad i uføretrygden i prosent, etter tidligere jevn inntekt målt i grunnbeløpet.....	10
Figur 4 Substitusjon mellom konsum og fritid.....	20
Figur 5 Substitusjon mellom konsum og fritid, med uførepensjon	21
Figur 6 Tilstand ved utgangen av hvert år for nye uførepensjonister i 2002	32
Figur 7 Gjennomsnittlig antall dager i arbeidsforhold	36
Figur 8 Andel i arbeidsforhold	36
Figur 9 Gjennomsnittlige arbeidsinntekter før og etter uførhet	37
Figur 10 Gjennomsnittlig inntekt etter tilstand ved utgangen av hvert år	38
Figur 11 Kjønnforskjeller i inntektsutnyttelsen	43
Figur 12 Gjennomsnittlig marginaleffekt av kjønn etter aldersgruppe	52
Figur 13 Tetthetsfordeling til uføregrad etter kjønn.....	60
Figur B14 Uføregrad for nye uføre i 2002	79
Figur B15 Gjennomsnittlig antall dager i et arbeidsforhold, gitt lik uføregrad i 2002 og 2008	79
Figur B16 Andel i jobb etter Aa-register	80
Figur B17 Fordeling av utnyttelsesgrad for 50 % uføre i hele perioden	80

1 Innledning

Siden begynnelsen av 80-tallet har antall uførepensjonister som andel av befolkning i arbeidsfør alder økt med nærmere 60 pst. Dagens 310 000 uførepensjonister utgjør nå 9,5 pst. av den arbeidsføre befolkningen. I 2008 lå den norske uføreraten 80 pst. over gjennomsnittet i OECD-landene, og veksten i bruk av helserelaterte trygdeytelser har lenge vært et aktuelt tema i offentlig og politisk debatt. Det er ingenting som tyder på at helsetilstanden i Norge er tilsvarende dårlig, og det er en utbredt oppfatning om at andelen uføretrygdete er for høy.

Hvis det er slik at andelen uføretrygdete i befolkningen er for høy, følger det at det må finnes en uutnyttet restarbeidsevne blant de trygdete. Ved siden av å prøve å redusere tilgangen til uførepensjon er det derfor ønskelig å legge til rette for at denne restarbeidsevnen kan utnyttes. Dette er en målsetning det har vært fokusert på i lang tid. I regjeringens forslag til Stortinget om nye regler for uføretrygd og alderspensjon til uføre (Prop. 130 L 2010 – 2011), legges det vekt på å tilrettelegge for nye og mer forutsigbare muligheter for å kombinere uføretrygd og arbeid, og samtidig stimulere til økt bruk av gradert uførepensjon. I dag mottar rundt en femtedel av alle uførepensjonister en gradert uførepensjon, men det er grunn til å tro at restarbeidsevnen er større. I en aktuell undersøkelse har Kostøl og Mogstad (2012b) sett på effekten av en reform fra 2005 som dempet avkortningen i pensjonen når arbeidsinntekt overstiger friinntekten, og fant at en betydelig andel av 100 pst. uføre øker sin arbeidsinnsats når de økonomiske insentivene forsterkes. Dette gjelder altså personer som er vurdert som helt arbeidsuføre, og resultatet bekrefter langt på vei at det finnes uutnyttet restarbeidsevne blant uførepensjonistene, selv om man ikke kan fastslå presist hvor mange det gjelder.

Det eksisterer lite forskning på uføreområdet hvor det skilles mellom full og gradert uførepensjon. Formålet med denne oppgaven er nettopp å gi ny innsikt om gradert uførepensjon, og dermed styrke kunnskapsgrunnlaget for politisk handling. Dette gjøres gjennom en detaljert beskrivelse av hele trygdeforløpet for nye uførepensjonister i 2002, med hovedfokus på hvordan de graderte uførepensjonistene skiller seg fra fulltidspensjonister. Så langt har mesteparten av norsk forskning på uføreområdet betraktet uføretrygden som en slutttilstand, og beskrevet veien frem til pensjonstilgangen.¹ Denne oppgaven tar også for seg

¹ Se blant annet (Fevang et al., 2004; Fevang & Røed, 2006; Andersland et al., 2012)

veien fram til uføretrygden, men skiller seg fra tidligere forskning ved å fokusere på gradert uførepensjon, og i tillegg undersøke hva som skjer i årene *etter* at pensjonen ble innvilget.

Den empiriske analysen er delt inn i tre deler, hvor den første omhandler hvordan individspesifikke kjennetegn påvirker sannsynligheten for å få innvilget gradert uførepensjon relativt til full uførepensjon i en logistisk regresjonsanalyse. Den andre delen beskriver hvordan uføregraden og ulike bakgrunnsvariabler påvirker utnyttelse av den inntekten som tillates ved siden av trygden. I den tredje delen utforskes hvilke faktorer som samvarierer med en overgang fra gradert uførepensjon til enten full uførepensjon, eller ut av uføretrygden, gjennom en multinomisk logit-analyse

Fulltidspensjonisters tilpasning på arbeidsmarkedet er enkel å beskrive. De har alle samme uføregrad og kan bare tjene opptil én ganger grunnbeløpet (friinntekt) uten at uføregraden revurderes. For graderte uførepensjonister er det mer komplekst. Hvor mye de kan tjene ved siden av uføretrygden avhenger av den enkeltes uføregrad, inntekt før uføretidspunktet og i noen tilfeller skjønsmessige vurderinger fra saksbehandler. Tidligere undersøkelser som Kostøl og Mogstad (2012b) og Øverbye (1998) har sett på uførepensjonisters arbeidsinntekt, men har av denne grunn utelatt gradert uførepensjon fra analysen. Et av bidragene i denne oppgaven er å estimere en inntektsgrense for hvert individ. Dette gjøres ved å anvende regelverket på SSBs forløpsdatabase FD-trygd som inneholder individdata på arbeids- og trygdeforhold for hele populasjonen. Dette gjør det mulig å sammenligne arbeidsinnsatsen mellom individer med ulik uføregrad, og undersøke hvilke bakgrunnsvariabler som påvirker tilpasningen. Så langt jeg kjenner til, har ikke dette vært gjort tidligere.

Denne oppgaven viderefører en rapport av Andersland et al. (2012), skrevet på oppdrag av Arbeidsdepartementet for å bedre kunnskapsgrunnlaget om bruken av gradert uførepensjon. Mens rapporten i hovedsak beskrev historien til nye uførepensjonister i 2008, tar denne oppgaven altså for seg nye pensjonister i 2002 og ser på utviklingen etter at de fikk pensjonen innvilget.

Oppgaven er delt inn i ni kapitler. I kapittel 2 gjennomgås utviklingen på uføreområdet og lover og regler for uførepensjon. Kapittel 3 tar for seg tidligere forskning på området, og kapittel 4 etablerer et analyseapparat for oppgaven med bakgrunn i arbeidsmarked- og forsikringsøkonomi. Kapittel 5 presenterer datagrunnlaget og ulike kjennetegn ved individene

i utvalget. En deskriptiv analyse av arbeid ved siden av trygden og overganger mellom ulike utføregrader, samt estimering og utnyttelse av inntektsgrenser er å finne i kapittel 6. De økonomiske metodene som er relevant for oppgaven er beskrevet i kapittel 7, mens de empiriske analysene med resultatene er i kapittel 8. Til slutt oppsummeres og drøftes de ulike resultatene sammen i den avsluttende delen i kapittel 9.

2 Uførepensjon og utviklingen på uføreområdet

Kapittelet gir først en kort gjennomgang av uføretrygdens historie basert på NOU (2007:4) og Trygdeetatens historie (NAV, 2012b), en oversikt over utviklingen i antall uføre og deretter lover og regler for uførepensjon.

2.1 Kort historikk

Fra den første trygdelov av 1895 og fram til 1936, var ulykkestrygden den eneste formen for uførepensjonering. Den gang var det et vilkår at stønadsmottakeren var blitt skadet i arbeidsulykke. Det første skrittet i retning av en uføretrygd slik vi kjenner den, kom i 1936 ved midlertidig lov om hjelp til blinde og vanføre, som omfattet personer med alvorlige og varige funksjonshemminger. Denne trygdeordningen ble avløst av en generell lov om uføretrygd i 1961, og i den nye loven skulle sykdomsbegrepet være avhengig av hvordan den medisinske vitenskap til en hver tid utformer begrepet. For å ha rett til uføretrygd etter uføretrygdloven måtte det imidlertid foreligge alvorlige og varige, objektivt registrerbare symptomer på sykdom, skade eller lyte. Ordningen omfattet alle i yrkesaktiv alder og var ikke økonomisk behovsprøvd. Ytelsen var på samme nivå som alderstrygden og var uavhengig av tidligere inntekt.

I 1967 trådte lov om folketrygd i kraft. Uførepensjon ble gjort inntektsavhengig, mens personer uten tidligere inntekt ble sikret minstepensjon. Uførebegrepet ble også vesentlig utvidet siden kravet om «objektiv registrerbarhet» og «alvorlighet» ble sløyfet, mens vilkåret om at uførheten må skyldes sykdom, skade eller lyte ble beholdt. I tillegg ble det innført en gradert pensjon som avhang av den enkeltes tidligere inntekt og antall yrkesaktive år. Hovedtrekkene i folketrygdloven som da ble fastlagt gjelder fortsatt.

Som en følge av sløyfingen av kravet om «objektiv registrerbarhet» og «alvorlighet», ble blant annet lettere psykiske problemer også en del av uførebegrepet, mens alkoholisme og narkomani fortsatt ikke gav grunn til uførepensjonering. Uførebegrepet ble gradvis utvidet utover 1970- og 1980-tallet, og den sterke veksten i antall uføre over disse tiårene hadde «trolig sammenheng med en mer liberal praktisering av det medisinske inngangsvilkåret» (NOU, 2007:4).

Sykdomsbegrepet, krav om registrerbarhet og årsakssammenheng mellom medisinsk lidelse og ervervsevne ble diskutert i arbeidsgrupper på 1970- og 1980-tallet, men forslag om strengere og tydeligere krav ble stemt ned. I 1988 ble en ny arbeidsgruppe oppnevnt av sosialdepartementet som foreslo større involvering (og flere) av trygdeetatens rådgivende leger i saksbehandlingen, samt en skjerping av praksis for uførepensjonering av personer under 35 år (NOU, 1990:17).

På tross av utvalgets anbefaling, ble de medisinske vilkårene for uførepensjonering likevel strammet inn på 1990-tallet. I Revidert nasjonalbudsjett 1991 uttalte Regjeringen at «personer med en betydelig arbeidsevne er bedre tjent med dagpenger og særlig med aktive arbeidsmarkedstiltak enn med passivisering ved sykmelding og uførepensjonering» (NOU, 1994:2). På bakgrunn av dette ble det foretatt en innskjerping av de medisinske vilkårene for uførepensjon ved en ny forskrift i 1991. Forskriften fikk ikke særlig lang levetid ettersom en prinsippkjennelse i Trygderetten i 1994 førte til ny lovendring i 1995 hvor forskriften fra 1991 ble opphevet. Igjen ble lidelser uten objektive funn akseptert som grunnlag for uførepensjonering, uten tilleggskrav om bred medisinskfaglig enighet, men loven presiserte at sosiale og økonomiske problemer ikke gir rett til uførepensjon.

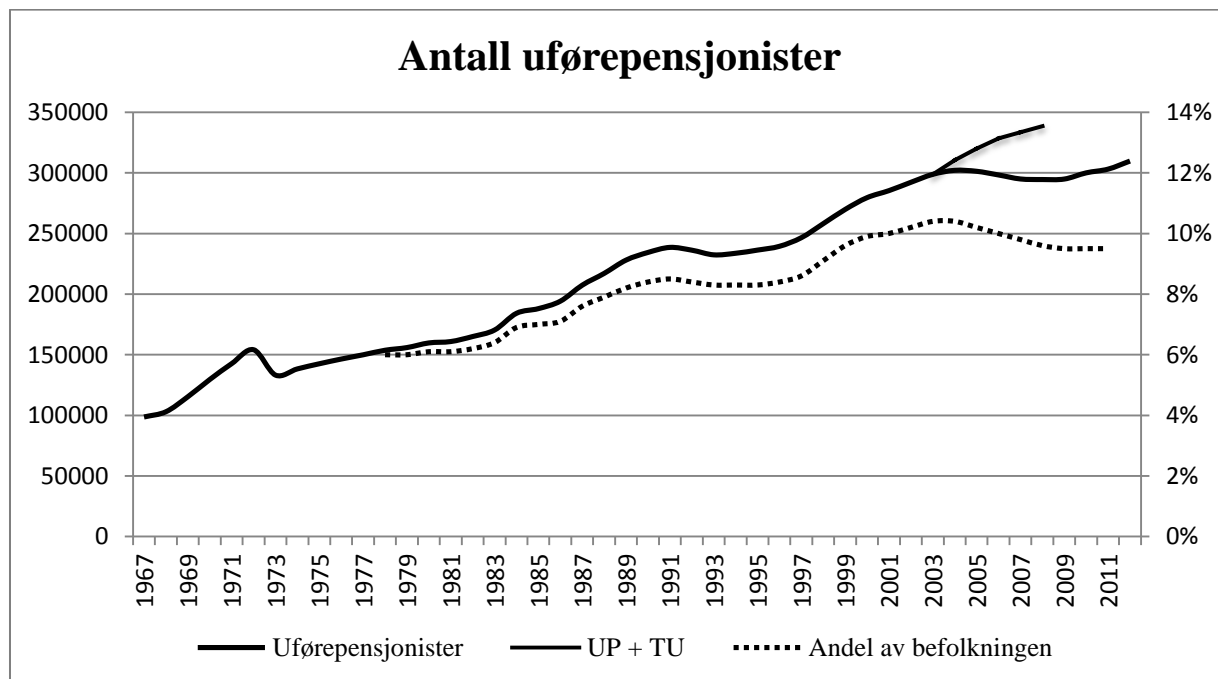
I 2004 ble tidsbegrenset uførestønad innført. Spørsmål om en slik tidsbegrenset ordning har blitt drøftet ved flere anledninger (Bragstad, 2009). Første gang i NOU (1977:14) ble det foreslått å innføre en overgangsstønad i de tilfeller man kunne forvente endringer i situasjonen for mottakeren. I NOU 1990:17 ble spørsmålet stilt på ny, og utvalget anbefalte en todeling av uførepensjonen: en korttidspensjon, og en varig. Etter Sandmanutvalgets forslag i NOU 2000:27 fulgte regjeringen opp, og innførte tidsbegrenset uførestønad. Ifølge utvalget skulle ordningen «fjerne varighetspreget i dagens uførepensjon og bidra til større aktivitet og arbeidsinnsats». Ordningen ble avsluttet i mars 2010, og per i dag er det mye som tyder på at tidsbegrenset uførestønad «bare har ført til en forsinket tilgang til varig uførepensjon» (Bragstad & Ellingsen, 2012). De som fikk tilstått tidsbegrenset uførestønad, og som ikke hadde gått over til en varig ytelse, ble i 2010 overført til den nye ytelsen arbeidsavklaringspenger (AAP) som erstattet rehabiliteringspenger, attføringspenger og tidsbegrenset uførestønad.

Etter at IA-avtalen², som også hadde bakgrunn i innstillingen fra Sandmanutvalget, første gang ble undertegnet i 2001 har det vært mer fokus på funksjonsbegrepet og en vurdering av i hvilken grad selve arbeidsevnen er nedsatt, framfor fokus på selve lidelsen. I 2005 ble det presisert i uføreregelverket at det skal foreligge dokumentasjon som viser at funksjonsevnen har vært vurdert av lege eller annet fagpersonell når uføresøknader behandles.

2.2 Utvikling i antall uføre

Siden folketrygdloven trådte i kraft i 1967, har det totale antallet uførepensjonister gått fra rett under 100 000 til vel 300 000 i 2012. Tar man høyde for befolkningsveksten i arbeidsfør alder er ikke utviklingen like dramatisk, med en økning fra 6 pst. i 1978 til 9,5 pst. i 2012.

Figur 1 Utvikling i antall uførepensjonister

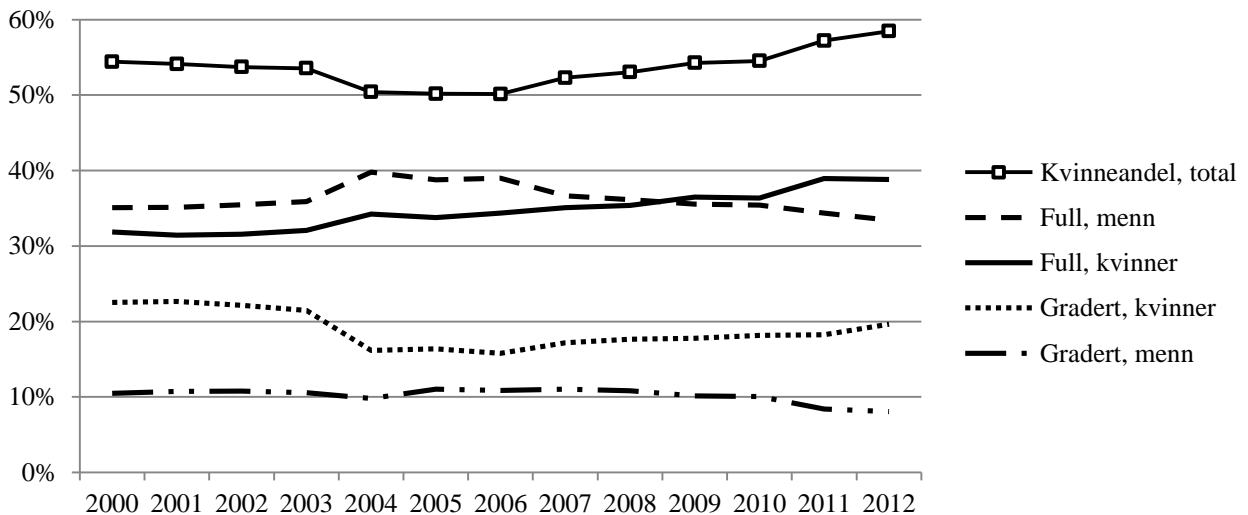
Antall uførepensjonister leses på venstre akse, og serien andel av befolkning på høyre akse (SSB og NAV).

Flere av lovendringene nevnt i forrige avsnitt kan også spores i figuren over. Antallet uførepensjonister vokste raskt fra folketrygdloven ble innført og fram til 1972. I 1973 ble pensjonsalderen redusert fra 70 til 67 år, og kan tenkes å være årsaken til fallet i grafen i dette året. Fram til innskjerpingen av de medisinske vilkårene i 1991 vokste antallet og andelen

² Intenjonensavtalen om et mer inkluderende arbeidsliv med mål om å skape et arbeidsliv med plass til alle som kan og vil arbeide. Undertegnet av myndighetene og partene i arbeidslivet

jevnt, for så å flate ut fram til 1995 da gjeldende lov ble opphevet, og veksten igjen tiltok. Ved innføringen av tidsbegrenset uførestønad (TU) i 2004 fikk vi et lite fall i antall varig uføre fram til ordningen ble opphevet, og med overføring fra tidsbegrenset til varig uførepensjon har veksten de senere år tatt seg opp igjen. Uføreandelen i befolkningen er i dag på samme nivå som i 1999.

Figur 2 Fordeling av nye uførepensjonister 2000-2012

Fordelingen mellom kjønn og uføregrad har vært relativt stabil blant nye uførepensjonister siden år 2000. Kvinneandelen blant nye uføre var på 54 pst. i 2000, og falt til 50 pst. i årene etter tidsbegrenset uførepensjon ble innført. I 2012 var kvinneandelen 58 pst. og dermed på det høyeste nivået så langt. Det ble også færre kvinnelige graderte da tidsbegrenset uførepensjon ble innført, men både før og etter har det vært om lag dobbelt så mange kvinner med gradert uførepensjon i forhold til menn.

2.3 Lover og regler for uførepensjon

Ifølge Folketrygdloven (1997) § 12-1 skal uførepensjonen «sikre inntekt for personer som har fått sin inntektsevne eller arbeidsevne varig nedsatt på grunn av sykdom, skade eller lyte», og NAV (2013) oppsummerer fem vilkår som må oppfylles for å ha rett til uførepensjon:

- Hovedregelen er at må du ha vært medlem i folketrygden de siste tre årene fram til du ble ufør.
- Du må være mellom 18 og 67 år.

- Inntektsevnen din må være nedsatt på grunn av varig sykdom, skade eller lyte. Det er også et krav at sykdommen, skaden eller lytet er hovedårsaken til den nedsatte inntektsevnen. (Lyte betyr i denne sammenheng medfødte tilstander).
- Du må ha gjennomgått hensiktsmessig medisinsk behandling og individuelle og hensiktsmessige arbeidsrettede tiltak for å bedre inntektsevnen din.
- Inntektsevnen din må være varig nedsatt med minst 50 prosent

I dagens lovverk kan uførepensjon graderes med intervaller på fem prosent. Utvalget i denne oppgaven fikk innvilget uførepensjon i 2002, og på det tidspunkt ble uførepensjon gradert i intervaller på ti prosent. Denne endringen ble vedtatt i 2003 etter forslag fra Sandmanutvalget (NOU, 2000:27). Når uførepensjon er innvilget etter de gjeldende kriteriene, kan den i noen tilfeller graderes ned til 20 pst. som en del av en forsøksvirksomhet der uførepensjonisten må varsle sitt trygdekontor om den ventede inntektsøkningen på forhånd.

Ved fastsettelse av uføregraden sier Folketrygdloven § 12-7 at inntektsmulighetene skal, «i ethvert arbeid som vedkommende nå kan utføre, sammenlignes med de inntektsmulighetene som vedkommende hadde før sykdommen, skaden eller lytet oppstod». I vurderingen av inntektsmulighetene «skal det legges vekt på alder, evner, utdanning, yrkesbakgrunn, arbeidsmuligheter på hjemstedet og arbeidsmuligheter på andre steder der det er rimelig at vedkommende tar arbeid».

Inntektsnivå før uførhet er utgangspunkt både for beregning av pensjon, og for fastsetting av hvor mye en gradert uførepensjonist kan tjene ved siden av uførepensjonen. For vanlige arbeidstakere vil inntektsnivå før uførhet som regel svare til vedkommendes inntekt før uførheten inntrådte. Dersom inntekten ble redusert i takt med den svekkede helsen, vil det tas utgangspunkt i inntekten ved første sykemeldingstidspunkt. Om det ikke foreligger konkrete holdepunkter for fastsetting av inntektsnivå, skal det ikke settes lavere enn en årsinntekt tilsvarende tre ganger grunnbeløpet, jf. forskrift om fastsetting og endring av uføregrad (1997). For selvstendig næringsdrivende er loven mindre klar. I utgangspunktet legges den gjennomsnittlige pensjonsgivende inntekten for de siste tre kalenderårene før uføretidspunktet til grunn. Også her kan en se lengre tilbake i tid dersom inntekten er redusert som følge av sykdommen. Dersom denne heller ikke er representativ kan inntektsnivået fastsettes ut fra det gjennomsnittlige inntektsnivået for tilsvarende virksomhet.

Når det har gått ett år siden uførepensjon ble innvilget kan mottakeren ha en inntekt (friinntekt) på opp til 1 G i det som måtte gjenstå av kalenderåret. Dersom inntekten overskrider denne grensen blir det ansett som en vesentlig nok endring til at uføregraden skal revurderes. Ved ny uføregrad påløper det også ett års ventetid, samtidig som inntektsnivå før uførhet kan endres dersom det er til fordel for uførepensjonisten. Regler for friinntekt gjelder både for full og gradert uførepensjon.

Ved innvilgelse av gradert uførepensjon får mottakeren opplyst en inntektsgrense som, i det første kalenderåret, vil svare til den antatte restinntektsevnen andel ($100 - \text{uføregrad}$) av inntekten ved første uføretidspunkt. Etter første år kommer friinntekten på toppen av dette. I dag finnes et *inntektstak* som sier at summen av pensjonsgivende inntekt og pensjon ikke skal overstige inntekten før uførheten. Dette ble også foreslått av Sandmanutvalget, og trådte i kraft 1. januar 2004.

Både inntektsgrensen og ventetiden i folketryktdloven er omdiskuterte regler, som ble vedtatt endret i 2011 etter lovforslag i Prop. 130 L (2010 - 2011). I det kommende lovverket er ventetiden fjernet samtidig som inntektsgrensen reduseres til 0,4 G, og uføretrygden reduseres pro rata med inntekt over 0,4 G.

Tabell 1 Terskeeffekt ved inntekt over fribeløpet

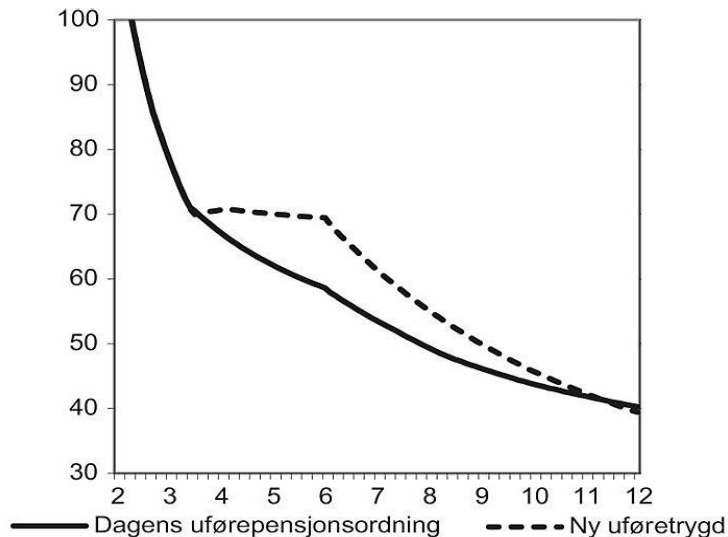
Arbeidsinntekt	Uføregrad	Uførepensjon	Samlet inntekt	Kompensasjonsgrad etter skatt
0,0 G	100 pst.	2,26 G	2,26 G	73 pst.
1,0 G	100 pst.	2,26 G	3,26 G	94 pst.
1,5 G	65 pst.	1,47 G	2,97 G	81 pst.
2,0 G	50 pst.	1,13 G	3,13 G	85 pst.
2,7 G	35 pst.	0,79 G	3,49 G	92 pst.

Tidligere jevn inntekt på 4 G. Talleksempel fra (Prop. 130 L, 2010 - 2011)

Hovedargumentet for endringen er at dagens regler for revurdering av uføregrad ved inntekt over friinntektsgrensen kan føre til at mange ikke utnytter den restarbeidsevnen de har. Grunnen til dette er at når inntekten passerer friinntekten, legges hele inntekten til grunn når uføregraden skal revurderes. Denne terskeeffekten vises i et regneeksempel for en person med 100 pst. uførepensjon i Tabell 1. Når inntekten øker fra 1 til 1,5 G, revurderes uføregraden til 65 pst. ettersom inntekten nå utgjør 37,5 pst. av tidligere inntekt på 4 G. Arbeidsinntekten må øke helt til 3,1 G for at samlet inntekt etter skatt skal bli like høy som

ved hel uførepensjon og 1 G i arbeidsinntekt. Ved en arbeidsinntekt på 3,3 G vil uføregraden revurderes til under 20 pst, og retten til uførepensjon faller bort. I realiteten må denne personen tilbake i full jobb for å komme bedre ut enn ved å tjene 1 G ved siden av hel uførepensjon.

Figur 3 Kompensasjonsgrad i uføretrygden i prosent, etter tidligere jevn inntekt målt i grunnbeløpet

Kompensasjonsgraden for gifte, etter skatt. Jevn inntekt og full opptjeningstid. Kilde: Prop. 130 L (2010-2011)

Størrelsen på selve uførepensjonen avhenger av hvor lenge man har bodd i Norge, antall år med opptjente pensjonspoeng og størrelsen på tidligere inntekt. I tillegg vil noen ha krav på behovsprøvde sær- og forsørgertillegg. Figur 3 viser kompensasjonsgraden for gifte etter skatt i dagens og ny uføretrygd. Under dagens regler er kompensasjonsgraden fallende i tidligere inntekt, og en som har tjent 3,5 G vil få utbetalt rundt 2,5 G, mens en tidligere jevn inntekt på 12 G gir en pensjon på 4,8 G. Den nye uføretrygden gir en kompensasjonsgrad før skatt opp til 6 G som er lik for alle som har mer enn minsteytelsen. I forslaget til lovvedtaket påpekes det også at endringen ikke vil medføre en like stor utgiftsøkning som figuren skulle tilsi. Dette skyldes at beregningsgrunnlaget også endres, og det vil i større grad fokuseres på å gi erstatning for bortfalt arbeidsinntekt. Det medfører at personer med høy inntekt rett før uføretidspunktet, men lav eller ingen inntekt tidligere, vil tjene på omleggingen, mens personer med lav inntekt før uføretidspunktet, men høy inntekt tidligere, vil tape på omleggingen.

3 Tidligere forskning

Johnson, Butler og Baldwin (1994) påpeker at delvis uførhet medfører store utfordringer for utformingen av en trygdeordning fordi det er vanskelig å skille arbeidsfravær grunnet svekket helse fra arbeidsfravær som kommer av rapporteringsrisiko eller lav etterspørsel etter arbeid. Og fordi det er så vanskelig å identifisere restarbeidsevnen er delvis uførhet ikke dekket av mange trygde-/forskningsordninger, deriblant den amerikanske. Men selv om den amerikanske uføretrygden ikke tilbyr gradert uførepensjon, står de overfor mange av de samme utfordringene ved uføretrygden som i Norge. Uføreraten i USA er riktignok langt lavere enn den norske, men i likhet med Norge, har de sett en formidabel vekst i de siste tiårene, og uføreraten i alderen 25-64 var på 4,1 pst. i 2005 – nærmest en fordobling siden 1985 (Autor & Duggan, 2006). Veksten kan, ifølge Autor (2011), forklares med blant annet en liberalisering av det medisinske vilkåret i 1984, samt et stadig tøffere arbeidsmarked og fallende lønninger for lavutdannede.

I den norske trygdeøkonomiske litteraturen er det godt beskrevet *hvem* som får tilstått uførepensjon, og veien fram dit. Med unntak av Andersland et al. (2012), har det ikke tidligere blitt gjort analyser hvor det skilles mellom gradert og full uførepensjon, men det finnes likevel flere studier som er relevant for denne oppgaven.

Fevang og Røed (2006) definerer tre «hovedinnfartsårer» til uføretrygden: ledighet, helserelaterte ytelser og sosialhjelp. Deres artikkel tar for seg samme kohort som benyttes i denne oppgaven, og de definerer starten på et trygdeforløp som den måneden en person er registrert med trygd/sosialhjelp, uten å ha vært registrert med trygd/sosialhjelp i de forutgående 12 månedene. Det store flertallet (87 pst.) begynner sitt forløp med en helserelatert ytelse, og for de fleste begynner det med utbetaling av sykepenger, mens noen mottar yrkesrettet attføring eller rehabiliteringspenger. Bak helserelaterte ytelser er det 9 pst. som starter forløpet med arbeidsledighet, og 4 pst. startet med sosialhjelp. Artikkelforfatterne finner det også rimelig å anta at de som starter et forløp med arbeidsledighet har i noen grad blitt ufør nettopp på grunn av vanskeligheter med å finne arbeid. Det kan også tenkes at sykemeldinger blir, bevisst eller ubevisst, brukt som strategi i en nedbemanningssituasjon, og at et tøft arbeidsmarked gjør det vanskelig for de med nedsatt helsetilstand å finne seg en passende jobb. I så måte kan vanskeligheter med å skaffe arbeid være en utløsende faktor, selv om trygdeforløpet er registrert med rot i en helserelatert ytelse.

Andersland et al. (2012) er som nevnt de eneste som så langt har differensiert mellom gradert og full uførepensjon, og er derfor særlig relevant for denne oppgaven. Ved å sammenligne bakgrunnskjennetegn og forløpene til de som tilstås full eller gradert uføreytelse, finner de at gradert ytelse først og fremst «henger sammen med individspesifikke kjennetegn vi vanligvis assosierer med nærvær til arbeidsmarkedet». De graderte uføre har ofte høyere utdanning og lønn, og en lengre og mer stabil arbeidsmarkedstilknytning. De finner også en sammenheng mellom graderte ytelser over tid, ved at de som begynner sitt forløp med en gradert sykemelding har tre ganger så høy sannsynlighet for å ende opp med en gradert uførepensjon, sammenlignet med en med 100 pst. sykemelding.

Kostøl og Mogstad (2012b) bekrefter at det finnes uutnyttet restarbeidsevne blant uførepensjonister ved å se på effekten av en reform fra 2005 som dempet avkortningen i pensjonen når arbeidsinntekten overstiger friinntekten, og finner at en betydelig andel av 100 pst. uføre i alderen 18-49 øker sin arbeidsinnsats når de økonomiske insentivene forsterkes. Holden, Markussen og Røed (2012) påpeker også at 100 pst. uførhet ikke er ensbetydende med totalt fravær av arbeidsevne. De tar til orde for en omlegging av trygden til et mer deltakelsesorientert inntektssikringssystem. Gradering bør være hovedregelen for nye stønadsforløp, og forfatterne etterlyser fokus på etterspørselssiden i arbeidsmarkedet for å muliggjøre reaktivisering.

Forskning på bruk av graderte sykmeldinger er nært knyttet til bruken av gradert uførepensjon. Markussen, Mykletun og Røed (2010) finner at økte aktivitetskrav til langtidssykmeldte, i form av større bruk av graderte sykmeldinger (så langt helsen tillater det), vil være et effektivt verktøy for å redusere stønadsavhengighet og øke tilbøyeligheten for å komme tilbake i arbeid. Samtidig finner de ingen bevis for at økt bruk av graderte sykemeldinger reduserer terskelen for å søke om sykepenger.

Blekesaune og Øverbye (2006) har sett på hvem som har arbeidsinntekt ved siden av uførepensjon blant 100 pst. uføre i år 2000. De finner at flere menn enn kvinner har inntekt ved siden av trygden, og at arbeidsinnsatsen er større dersom de har høyere utdanning, har nylig blitt uføre og er eller har vært gift. Forfatterne finner også at tilbøyeligheten for å forlate trygden og øke arbeidsinnsatsen er størst for personer i alderen 35-50, men samlet sett er det et svært lite antall i alle aldersgrupper som har latt seg reintegrere i arbeidslivet. Hennessey

(1997) finner også at sannsynligheten for å gå tilbake i arbeidslivet blant amerikanske uførepensjonister er størst blant de yngste aldersgruppene, og større for menn enn for kvinner.

Det kan være vanskelig å sammenligne gradert uførepensjon mellom ulike land, ettersom det institusjonelle rammeverket ofte er vidt forskjellig. Blant de 31 landene som var medlem av OECD i 2009, rapporterte 14 av dem at de ikke tilbyr noen form for gradert uførepensjon (OECD, 2010). I landene som tilbyr gradert uførepensjon, er pensjonen vanligvis delt inn i 1-3 grader av uførhet, mens Norge har den mest trinnløse ordningen hvor pensjonen graderes i intervaller på 5 pst. OECD-rapporten påpeker også at problemet med de graderte ordningene er at de ofte bare tilbyr en redusert pensjon for en som er delvis ufør, uten særlig fokus på utnyttelsen av restarbeidsevne eller aktivitetskrav. Det observeres også at landene med gradert uførepensjon også har de høyeste uføreratene, uten at det nødvendigvis er en kausal sammenheng. Det finnes heller ikke god dokumentasjon på hvordan gradering påvirker sysselsetting, men data fra Finland og Nederland tyder på at mellom en tredjedel og halvparten av graderte uføre ikke er i arbeid ved siden av trygden.

Det finnes lite litteratur som går i dybden på kjønnsforskjellene i uføretrygden, men resultatet som går igjen er at uførerisiko er større blant kvinner (Fevang & Røed, 2006; Bjørngaard et al., 2009). Til gjengjeld er det forsket en del på den nært beslektede problemstillingen om hvorfor kvinners sykefravær er høyere enn det for menn. I perioden 2000 – 2010 har sykefraværet for kvinner ligget mellom 50 og 60 pst. høyere enn for menn (Berge, 2010). På oppdrag fra Arbeidsdepartementet ble det nedsatt en ekspertgruppe for å gi en kunnskapsoppsummering på området, og gruppen gikk gjennom de mest drøftede hypotesene (Mykletun & Vaage, 2012). Det gis lite støtte til *arbeidsmiljøhypotesen* om at typiske kvinneyrker er mer sykdomsfremkallende, noe som støttes av Mastekaasa og Dale-Olsen (2000). Det er heller ingen entydige resultater på at forskjellene kan tilskrives *kjønnsforskjeller i helseplager*, men forskningen på området anses for å være forholdsvis umoden. Sykefravær blant gravide og *svangerskapsrelatert fravær* kan forklare noe av forskjellen, men Markussen et al. (2009) finner fortsatt store forskjeller i sykefravær etter å ha kontrollert for blant annet barn, svangerskap, utdanning, yrke og lønn.

Ekspertgruppens konklusjon var et det ikke er tilstrekkelig kunnskapsgrunnlag for å gi råd om konkrete tiltak for å redusere kjønnsforskjellene i sykefraværet. Det ble likevel festet størst lit

til dobbeltarbeidshypotesen som går ut på at forskjellen kan forklares med at kvinner har en større belastning ved kombinasjon av forpliktelser i hjem og i arbeidsliv. Det begrunnes med at kjønnsforskjellen er størst i reprodktiv fase, samt at sykefraværet øker etter barnefødsler mer for kvinner enn for menn. Det poengteres at mekanismene er ikke godt dokumentert, og gruppen mente man burde undersøke roller, holdninger og identitet knyttet til dobbeltarbeidshypotesen.

Det finnes altså flere ideer og hypoteser om hva som er grunnen til kjønnsforskjellene i sykefravær, men foreløpig er det et nokså åpent spørsmål.

4 Økonomisk teori

Den viktigste forklaringen på tilstrømningen til uføretrygden og tilståelse av ulik uføregrad, er å finne i den enkeltes helsetilstand. Samtidig viser norsk og internasjonal forskning på området at både individuelle karakteristika utover helsetilstand, og økonomiske insentiver er med på å påvirke individenes tilpasning. Helsetilstanden kan selvsagt være så forringet at evnen til egenforsørgelse åpenbart har opphørt, men det er også et stort spekter av mulige tilstander hvor eventuell uføretrygding i hvert fall delvis er et resultat av et valg foretatt av den enkelte.

I blant annet Kostøl og Mogstad (2012b) ser vi et eksempel på hvordan utformingen av det norske trygdesystemet og de økonomiske insentivene i ordningen, bidrar til å utnytte arbeidskapasitet hos personer under 50 år som har fått tilstått en varig, full uførepensjon. Det er ikke dermed sagt at de uføres rapportering om egen helsetilstand bør mistenkeliggjøres – det er heller et innblikk i hvor elastisk arbeidstilbudet er med hensyn på økonomiske insentiver. Egenrapportering kan også være et problem i seg selv, ikke nødvendigvis fordi rapporteringen ikke er sannferdig, men fordi det kan være et misforhold mellom den skadelidtes og forsikringskollektivets oppfatning av hva som er tilstrekkelig nedsatt arbeidskapasitet.

Slike problemstillinger godt belyst i litteraturen for arbeidsmarked- og forsikringsøkonomi, og de kommende avsnittene vil etablere et analyseapparat gjennom å se på grunnleggende problemstillinger ved forsikringsordninger (basert på Bratberg, Risa og Vaage (2001) og Bratberg og Risa (2000)), samt en enkel neoklassisk modell for arbeidstilbud.

4.1 Uføretrygd som forsikring

Folketrygden, og dermed uføretrygden, blir ofte sett på som en sosial forsikring. Dersom inntekten skulle helt eller delvis falle bort som en følge av sykdom eller ulykke kan konsekvensene for den enkelte være store. Gjennom en forsikringsordning kan risikoen spres utover ved at alle betaler en mindre premie, og vi får i praksis en inntektsoverføring fra de «heldige» til de «uheldige». I perfekte markeder med full informasjon vil private, frivillige forsikringsordninger i teorien føre til effektiv risikospredning for individer som blir utsatt for uavhengige stokastiske sjokk, men det finnes også gode argumenter for offentlige

obligatoriske forsikringsordninger. Det vil her legges vekt på tre ulike utfordringer knyttet til asymmetrisk informasjon.

4.1.1 Ugunstig utvalg

Problemet med ugunstig utvalg oppstår når forsikrer ikke har kjennskap til forsikringstakernes risikoprofil. Hvis uføretrygden var en frivillig forsikring, med lik pris for alle forsikringstakere, ville denne ordningen framstå som særlig gunstig for de som anser seg selv for å være i en høyrisikogruppe. De med liten risiko for å bli et forsikringstilfelle vil finne prisen for høy, og avstå fra ordningen. Dermed vil forsikrer sitte igjen med et utvalg av høyrisikoindivider som fører til at han må sette opp prisen for å dekke kostnadene. Under visse betingelser kan problemet være så alvorlig at forsikringsmarkedet bryter sammen.

Problemet med ugunstig utvalg forsvinner åpenbart når forsikringen er obligatorisk for alle slik som medlemskapet i Folketrygden er.

4.1.2 Adferdsrisiko

En annen utfordring ved forsikringsordninger er adferdsrisiko. Beslutningen om å tegne en forsikring kan føre med seg insentiver som får individet til å endre sin adferd. Hvis kompensasjonen i tilstanden man forsikrer seg mot er tilstrekkelig god, kan det tenkes at individet opptrår mer uforsiktig ettersom han blir mer indifferent mellom de to tilstandene. Det vil si at individet kan påvirke sin egen sannsynlighet for at «uhellet» skal inntreffe uten at dette er observerbart for forsikrer. Et eksempel kan være bilisten som kjører uforsiktig når han vet at eventuell skade dekkes av forsikring, eller en turist som ikke passer like godt på lommeboken så lenge reiseforsikringen gjelder. En slik utfordring lar seg ikke løse gjennom obligatoriske, offentlige sosialforsikringer. Tvert om er det snarere slik at en offentlig sosialforsikring kan fange opp risikoer som det ikke lar seg forsikres mot i det private, nettopp på grunn av problemer med adferdsrisiko.

I tilfellet for uføretrygden har imidlertid de forsikrede god motivasjon til å forhindre at forsikringstilfellet inntreffer. En forutsetning for utbetaling av ordinær uføretrygd er at arbeidsevnen må være redusert med minst 50 pst, som tilsier et stort helsetap hos den enkelte.

Som nevnt tidligere er det likevel grunner til å tro at utformingen av systemet kan påvirke tilstrømningen til uføretrygden.

4.1.3 Rapporteringsrisiko

I uføretrygden er det ikke alltid opplagt at forsikrer vil kunne observere om et forsikringstilfelle har oppstått. I de siste 10 årene har andelen uførepensjonister med psykiske lidelser og muskel- og skjelettsykdommer utgjort litt over 60 pst. av alle uføre (NAV, 2012c). En del av disse lidelsene har lav diagnostisk presisjon, og fastsettelse av uføregrad må da, i varierende grad, baseres på egenrapportering. Denne typen asymmetrisk informasjon introduserer store potensielle utfordringer for uføreforsikring.

Som nevnt innledningsvis er det ikke alltid opplagt at den skadelidte og forsikringskollektivet har samme oppfatning av hva som er en alvorlig nok skade for å utløse forsikring, men det kan også tenkes at det dreier seg om bevisst feilrapportering eller fordreining av saksforholdet fra søkerens side. Begge tilfeller går her inn under begrepet *rapporteringsrisiko*.

I Bratberg, Risa og Vaage (2001) pekes det på to typer tiltak som kan bidra til å unngå eller lette på problemer med rapporteringsrisiko, og som begge fører med seg utilsiktede effekter. For det første kan man redusere kompensasjonsgraden i trygdeordningen så mye at få vil velge en uføretilstand dersom det er mulig å være yrkesaktiv. Den uønskede effekten av et slikt tiltak er at det ikke vil være mulig å tilby full forsikring til den som ikke har noe annet alternativ til å bli trygdemottaker. Det andre tiltaket er å øke informasjonstilgangen ved å bruke mer ressurser på screening og portvaksordninger. Dette kan igjen føre med seg at portvakter kan komme til å avvise søknader fra de som faktisk er uføre, eller tilstå forsikring til personer som ikke kvalifiserer for trygd.

I *Tidsskrift for Den norske legeforening* finner Høltedahl (2006) i et utvalg på 200 personer som hadde søkt uføretrygd, at mer enn fire av fem hadde uspesifikke muskel- og skjelettplager uten objektive funn. Resultatene kan nok ikke generaliseres til hele populasjonen,³ men gir likevel et inntrykk av hvilke utfordringer portvaktene i trygdesystemet

³ Undersøkelsen er basert på uføresøkere i Oslo. Kvinner, personer med mindre enn 12 års skolegang og ikke-vestlige innvandrere var overrepresentert

står overfor. I Bratberg, Risa og Vaage (2001) finner forfatterne det «lite rimelig at økt rapporteringsrisiko kan være en hovedforklaring på økningen i antall uføretrygdede». Når en uføregrad skal fastsettes til å være et sted mellom 50 og 100 pst, og må helt eller delvis baseres på egenrapportering, virker det naturlig at rapporteringsrisiko må tas på alvor.

4.2 Arbeidstilbud

I en enkel modell for arbeidstilbud antar vi at individet er rasjonelt og søker å maksimere sin nyttefunksjon som forteller oss om individets preferanser for inntekt (konsum) og fritid. Inntekten består av arbeid til en gitt lønnsats og eventuell arbeidsfri inntekt (som ikke er direkte knyttet til arbeidsinnsatsen). Kostnaden ved å ta ut en time fritid er den inntekt som går tapt som en følge av å ikke arbeide. Budsjettet er naturligvis betinget på at døgnet har 24 timer, og individet må velge hvordan tiden skal disponeres.

Individet vil tilpasse seg der hvor helningen på indifferenskurven tangerer budsjettbetingelsen, slik at han er indifferent mellom å arbeide litt mer, eller ta ut litt mer fritid. Hvis nå lønnsatsen endres vil individet tilpasse seg på nytt, og effekten av endringen kan brytes ned i en inntektseffekt og en substitusjonseffekt. Økt lønn vil gjøre det mer kostbart å ta ut fritid, og denne *substitusjonseffekten* taler for å arbeide mer. Samtidig er det vanlig å anta at fritid er et normalt gode som man ønsker å konsumere mer av når inntekten øker, og *inntektseffekten* taler da for at man skal arbeide mindre. Den samlede effekten er dermed tvetydig, men det er vanlig å anta substitusjonseffekten dominerer.

Endring i den arbeidsfrie inntekten slår ut i en ren inntektseffekt. Det vil si at ved økt arbeidsfri inntekt vil individet utelukkende velge å ta ut mer fritid. Hvis en nå ser på uføretrygden som en arbeidsfri inntekt blir det klart at modellen predikerer flere på trygd og færre i arbeid ved økt dekningsgrad i uføretrygden.

Med bakgrunn i denne teorien kan vi sette opp en enkel og stilisert modell for hvordan individer tilpasser eget arbeidstilbud når vi inkluderer helsetilstand, og uføretrygd som en mulighet. Likning (1) viser individets totale nyttefunksjon som er gitt ved nytten av konsum (c) og nytten av fritid (l). Nytten av fritid avhenger av den gitte parameteren z , som vi kan forestille oss at representerer individets private informasjon om egen helsetilstand og evner som behøves for å utføre et arbeid. For det gjennomsnittlige individet med normal helse vil

denne være lik 1, men dersom individet opplever et negativt sjokk i helsetilstanden vil denne reduseres, slik at nytten av den tilgjengelige fritiden reduseres. Vi antar at et slik negativt sjokk slår ut i en ren substitusjonseffekt fra arbeid til fritid, slik at individet isolert sett må ta ut mer fritid for å opprettholde samme nyttenivå. Modellen ser bort fra arbeidsfri inntekt utenom trygd, som introduseres senere. Bibetingelsene i (2) viser at konsumet bestemmes av nettolønn (w) og arbeidstimer (h), samt døgnet 24 timer (T).

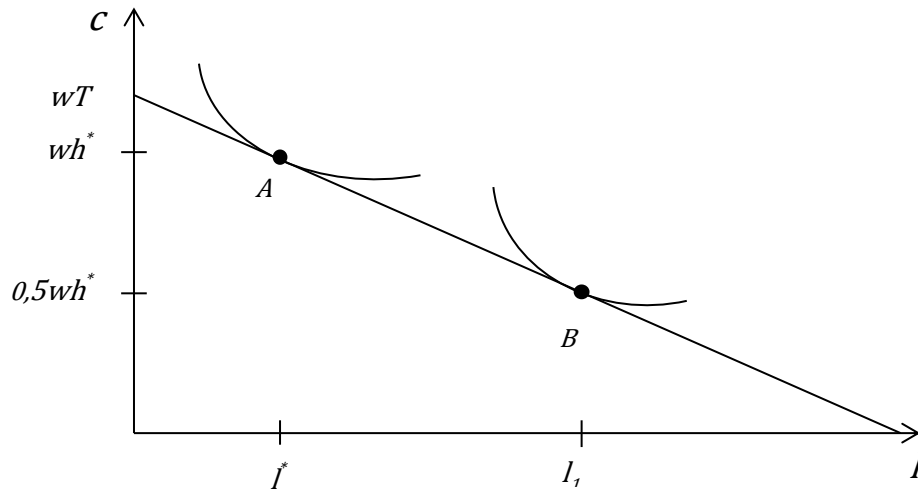
$$\begin{aligned}
 (1) \quad & U(c, l; z) = u_1(c) + u_2(lz) \\
 (2) \quad & c = wh \quad , \quad T = h + l \\
 (3) \quad & \max_h U = u_1(wh) + u_2((T - h)z) \\
 (4) \quad & u'_j > 0 \quad , \quad u''_j < 0 \quad , j = 1, 2
 \end{aligned}$$

Ved å sette bibetingelsene inn i (1) får individet maksimeringsproblemet som vist i (3). Dette gir førsteordensvilkåret for maksimeringen som vist i (4).

$$\begin{aligned}
 (5) \quad & wu'_1(wh) - zu'_2((T - h)z) = 0 \\
 & w = \frac{u'_2((T - h^*)z)}{u'_1(wh^*)} z
 \end{aligned}$$

Ved å sette z lik 1 får vi det kjente resultatet hvor den marginale substitusjonsraten mellom fritid og konsum er lik lønssatsen. Siden z ikke inngår i budsjettbetingelsen, vil et negativt sjokk i z føre til at individet må optimere på nytt, og redusere antall arbeidstimer – arbeidstilbudet - (h) helt til helningen på den nye indifferenskurven er lik helningen på budsjettbetingelsen (w). Figur 4 viser en endring i tilpasningen fra punkt A til B som en følge av et negativt sjokk i z som gir optimal tilpasning ved $0,5h^*$. Individet går da fra å jobbe full stilling med full lønn (l^*, wh^*), til halv stilling med halv lønn ($l_1, 0,5wh^*$). Vi kan da si at kravet for å kunne søke om uførepensjon er at det negative sjokket i z må være så stort at h må tilsvare mindre eller lik en 50 pst. stilling. Nettolønn tenkes å være konstant, men en endring i w vil også endre optimal tilpasning for en gitt helsetilstand. Den private informasjonen om z gjenspeiler også noe av problemet med rapporteringsrisiko, der forsikrer ikke vet nøyaktig hva som forårsaker det negative sjokket, mens det i noen tilfeller vil være helt åpenbart.

Figur 4 Substitusjon mellom konsum og fritid

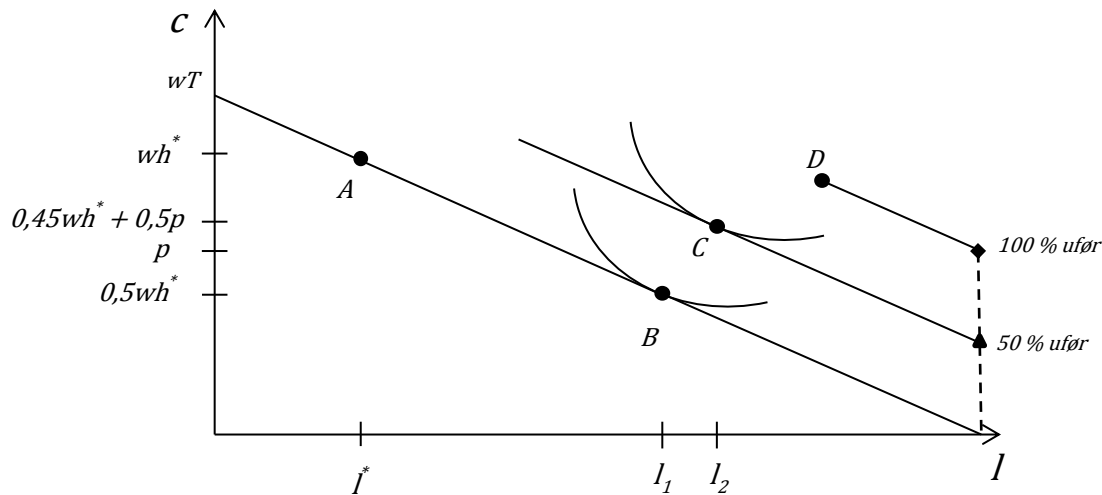
Gitt at individet opplever et negativt sjokk som tvinger arbeidsinnsatsen ned til minst halv stilling, og får innvilget uføretrygd, vil både nyttefunksjonen og bibetingelsene endre seg. Individet vil få en trygd som arbeidsfri inntekt (p) og er en del av konsumfunksjonen, slik at vi får:

$$(6) \quad U(c, l; z, p) = u_1(wh + p) + u_2((T - h)z)$$

Hvis individet fritt kunne velge uføregrad ville konsumfunksjonen blitt $c = hw + kw(\tilde{h} - h)$ der k er kompensasjonsgraden i uføretrygden, og \tilde{h} er arbeidstimer før det negative sjokket, og $h \leq \tilde{h}$. Med utgangspunkt i en kompensasjonsgrad på 0,7 ville det være mulig å sette h lik 0 og fortsatt sitte igjen med 70 pst. av tidligere inntekt.

I Figur 5 tenker vi oss at individet ikke kan velge helt fritt, men blir presentert for tre valg med hver sin budsjettbetingelse: 1) ingen uførepensjon, 2) 100 pst. uførepensjon, 3) 50 pst. uførepensjon. Hvis tidligere inntekt (wh^*) tilsvarer 4G, kan individet arbeide opp til $0,75wh^*$ ved siden av 50 pst. uførepensjon når man inkluderer friinntekten, og opp til $0,25wh^*$ ved siden av 100 pst. uførepensjon. Nivået på ytelsen ved 100 pst. ufør er gitt ved p .

Figur 5 Substitusjon mellom konsum og fritid, med uførepensjon

Punkt B representerer fortsatt tilpasningen uten uførepensjon etter at helsen ble svekket. Ved å introdusere uføretrygden kan individet velge å tilpasse seg uten å arbeide og motta uførepensjon, eller kombinere arbeid og uførepensjon. Med disse antatte preferansene ser vi at å arbeide 50 pst. uten uførepensjon, er foretrukket foran 50 pst. uførepensjon, uten å arbeide. Ved å bevege seg fra B til C kan individet komme på et høyere nyttenivå, som også er foretrukket foran 100 pst. uførepensjon (uten deltidsjobb). Slik figuren er tegnet vil en hjørneløsning i punkt D riktignok være foretrukket foran C, ettersom individet får mer av både konsum og fritid. Gitt at det negative sjokket i helse er observerbart, eller korrekt rapportert, vil ikke søknad om 100 pst. uførepensjon innvilges.

Denne modellen er en forenkling av prosessen og valget som individet står overfor, men den gir likevel noen interessante prediksjoner: Med mindre man har veldig sterke preferanser for konsum, eller arbeidsmarkedstilknypning i seg selv, vil introduksjonen av arbeidsfri inntekt i form av uføretrygd føre til at de som får gradert uførepensjon tar ut noe mer fritid enn de ellers ville gjort. I eksempelet i Figur 5 ser vi at ved overgangen fra B til C går individet fra å jobbe 50 pst. stilling uten trygd, til 45 pst. stilling med trygd. På samme måte vil en som kunne jobbet noe mer enn 50 pst. stilling *uten* trygd redusere arbeidsinnsatsen til 50 pst. *med* trygd, slik at uføretrygden faktisk induserer trygdetilfeller.

De neste kapitlene i denne oppgaven vil forsøke å identifisere hvilke personer og ulike kjennetegn ved dem som henger sammen med de ulike valgene av uføregard og arbeidsmarkedstilpasning.

4.3 Etterspørsel etter arbeid

Til nå har vi sett bort fra etterspørselssiden i arbeidsmarkedet, og antatt at uførepensjonisten selv kan velge stillingsbrøk fritt. I praksis vil det ikke nødvendigvis være slik at en som er 80 pst. ufør kan fritt velge seg en arbeidsplass hvor han kan arbeide i 20 pst. stilling og samtidig kunne variere innsatsen etter hvorvidt helsen tillater det. Vi har også sett at det har skjedd store endringer i uføretrygden i de siste tiårene, og utviklingen på arbeidsmarkedet og i arbeidslivet har ikke stått stille i denne perioden.

I en neoklassisk modell av et profittmaksimerende selskap under fullkommen konkurranse, er de ansatte lønnet i henhold til deres bidrag til den marginale økningen i produksjonen. Gitt at man kunne observere en persons produktivitet, ville det i et slikt rammeverk være uproblematisk for en arbeidsgiver å ansette helt eller delvis uføre med en viss restarbeidsevne. Så lenge arbeidsgiver kun avlønner den innsatsen som legges ned, vil han ikke bære noen ekstra risiko ved å ansette uføre. I realiteten er selvfølgelig forholdene i arbeidslivet forskjellig fra modellen, og de neste avsnittene tar for seg noen trekk ved det norske arbeidslivet som påvirker sysselsettingen av uføretrygdede.

Sammenlignet med andre europeiske land har Norge høy sysselsetting og lav ledighet. Vi har en sammenpresset lønnsstruktur med relativt små inntektsforskjeller, og høy verdiskapning per innbygger. Samtidig ligger Norge helt i toppen over andelen av arbeidsfør befolkning på uførepensjon, og utgifter til uføretrygden og sykefravær som andel av BNP er over to ganger gjennomsnittet for OECD-landene (OECD, 2010). Det er lite som tyder på at denne utviklingen kan forklares med folkehelseproblemer. Den norske befolkningen blir tyngre, drikker mer alkohol og er mindre fysisk aktive, men lever også lenger. Det er altså lite som tyder på at helsen alt i alt er blitt dårligere (Folkehelseinstituttet, 2010).

Noe av denne til dels særnorske trygdeadferden kan muligens forklares med ulike forhold i det norske arbeidslivet som påvirker den enkeltes arbeidsinkludering og beslutning om å søke uførepensjon. I NOU (2012:6) «Arbeidsrettede tiltak» pekes det på ulike endringer i arbeidslivet som taler for færre muligheter for arbeidsinkludering. Den muligens største endringen, som også gjelder for de fleste utviklede økonomier, er den *teknologiske utviklingen*. Ny teknologi har erstattet mange tunge og rutinepregede oppgaver, og gjort rom for nye oppgaver med andre kompetansekrav som stiller større krav til skjønnsutøvelse.

Det pekes også på *internasjonalisering og økt konkurranse* som stiller krav til en virksomhets omstillingsevne og som kan skape utfordringer i form av økte skiller mellom de som har og ikke har nødvendig kompetanse. Med internasjonalisering kommer også innvandring, og særlig har det påvirket den norske økonomien etter utvidelsene av EØS-området i 2004 og 2007.⁴ Utvidelsen har gitt økt arbeidskraftsmobilitet, som ser ut til å ha bidratt positivt til norsk økonomi, men kan samtidig svekke mekanismene som tradisjonelt gjør det enklere for de med nedsatt arbeidsevne å få innpass i arbeidslivet i oppgangskonjunkturer.

I tillegg preges arbeidslivet av at *flere jobber i serviceyrker*. Slike jobber kjennetegnes gjerne ved at man har kundekontakt, og en generelt bred, sosial kontaktflate. Da stilles det også større krav til sosial kompetanse som effektiv kommunikasjon, deltakelse og samarbeid. Med psykiske lidelser som største diagnosegruppen i uføretrygden, vil det for noen være særlig vanskelig å imøtekomme kravene om sosial kompetanse.

Ifølge OECDs statistikker ligger Norge helt i bunnen når man ser på gjennomsnittlig antall arbeidstimer per person, med bare Tyskland og Nederland bak. Med få arbeidstimer og høyt BNP ligger Norge øverst på listen over BNP per arbeidstime. For personer med nedsatt arbeidsevne kan de være vanskelig å tilfredsstille de høye produktivitetskravene i arbeidslivet. Med en sammenpresset lønnsstruktur med høyt nivå på de laveste lønningene, og høy ansettelsestrygghet, kan det være risikofylt for arbeidsgiver å ansette en person med usikker produktivitet.

Selv om en uførepensjonist skulle oppfylle kravene til en stilling, er det heller ikke sikkert at stillingen er av en slik art at den lar seg gradere. Hvis en arbeidsgiver kan velge mellom to personer som gjør 50. pst hver, eller én person som arbeider 100 pst. kan valget fort bli det siste. Noen stillingsbrøker vil antakeligvis også være foretrukket over andre fra arbeidsgivers side, slik at en person med en antatt restarbeidsevne på 30 pst. kan måtte ta til takke med en stillingsandel på 20 pst, og er i så måte ufrivillig undersysselsatt.

⁴ Fra 1. mai 2004 ble EU utvidet med 10 nye medlemsland: Tsjekkia, Estland, Kypros, Latvia, Litauen, Malta, Polen, Slovenia, Slovakia og Ungarn. Fra 1. januar 2007 ble også Bulgaria og Romania medlemmer.

I det norske systemet har en arbeidsgiver heller ingen sterke økonomiske insentiver for å unngå at en sykemelding blir starten på et trygdeforløp. Arbeidsgiver har typisk ingen direkte påvirkning i den medisinske vurderingen i en søknad om uføretrygd, men kan påvirke utfallet indirekte gjennom forebyggende tiltak på arbeidsplassen. I Nederland ble alle arbeidsgivere del av en forsikringsordning i 1998 hvor de betaler en minimumspremie basert på det samlede lønnsgrunnlaget, og må bære deler av kostnadene i uføretrygden ved at premien øker for hver av deres ansatte som går inn i uføretrygden (experience rating). Ifølge Koning (2004) førte innføringen av dette systemet til en 15 pst. reduksjon i nye uføre i det påfølgende året. Kyrrä og Tuomala (2013) hevder på sin side at det ble gjort for mange endringer i den nederlandske trygdeordningen til å kunne isolere effekten av deres experience rating-system, og finner ingen effekt på pensjonstilgangen etter en reform som utvidet bruken av experience rating i Finland.

De fleste av disse aspektene ved det norske arbeidslivet er i utgangspunktet positive, men gjør det likevel vanskelig å inkludere utsatte grupper på arbeidsmarkedet. For enkelte vil nok kravene fra arbeidslivet gjøre at de ikke ønsker å arbeide, mens andre ønsker å arbeide uten å få innpass. Alt i alt virker det ikke naturlig å anta at en uførepensjonist står fritt til å velge sin egen innsats trinnløst på arbeidsmarkedet, og at man ikke kan se bort etterspørselssiden i en analyse av deres arbeidsinnsats.

5 Datagrunnlag

Dette kapitlet vil først gi en beskrivelse av datamaterialet som benyttes i oppgaven, og deretter presentere deskriptiv statistikk for det aktuelle utvalget som inkluderer de viktigste bakgrunnsvariablene i datasettet.

5.1 Datasettet

Datamaterialet som benyttes i denne oppgaven er hentet fra SSBs forløpsdatabase FD-Trygd som inneholder informasjon om hele den norske befolkningen fra 1992 til 2008. I databasen er personopplysninger om inntekts-, trygde- og arbeidsforhold rapportert til, og koblet sammen av, SSB. Alle opplysninger om helse relaterte trygdeytelser og dagpenger kommer fra NAV, inntektsdata kommer fra NAVs inntektsdatabase og SSBs registerbaserte inntektsstatistikk. Opplysninger om arbeidsforhold kommer fra NAVs Aa-register (Arbeidsgiver- og arbeidstakerregisteret). Databasen omfatter hele befolkningen, og hvert individ har sitt eget anonyme identifikasjonsnummer som følger en hele livet, og som gjør det mulig å koble informasjon om trygdeforholdet sammen med lønnsdata, sykepengehistorikk, utdanningsnivå, sivilstand og lignende.

Databasen er bygget opp som forløpsdatabase, som vil si at det registreres en oppføring i databasen hver gang det skjer en endring i status for et individ. Denne strukturen i databasen er lite utnyttet i denne oppgaven, og de fleste størrelser er gjort om til årlige, månedlige eller gjennomsnittlige observasjoner.

Inklusjonskriteriet for utvalget som benyttes i denne oppgaven, er tilstått uførepensjon (full eller gradert) i løpet av året 2002. Det utgjør totalt 24 064 nye uføre. Året 2002 er valgt fordi tidsbegrenset uførepensjon ennå ikke var innført, slik at utfallsrommet ved innvilgelse av uførepensjon ligner mer på situasjonen i dag, enn det gjorde i perioden 2004-2010.⁵ Samtidig er det langt nok tilbake i tid til at man får et godt bilde av eventuelle endringer i uføregraden og tilpasning på arbeidsmarkedet i årene etter innvilgelsen.

Kvaliteten på dataen er god, og det er svært få manglende observasjoner. Unntaket er manglende inntektsdata for 1774 individer født mellom 1935 og 1939. Det er også 734

⁵ Tidsbegrenset uførestønad ble innført 1. januar 2004 og erstattet av arbeidsavklaringspenger 1. mars 2010.

individer som har første uføretidspunkt før 1992, hvor det da mangler fullstendig informasjon forløpet som førte frem til uførepensjonering. Informasjon om primærdiagnose på individnivå har ikke vært tilgjengelig for denne oppgaven.

5.2 Deskriptiv statistikk

Tabell 2 viser andelen av uførepensjonister som hører til de ulike kategoriene. Øverst ser vi for eksempel at den samlede kvinneandelen blant nye uføre i 2002 var på 53 pst. Blant de graderte er kvinner i et betydelig flertall, og utgjør 67 pst. av de som fikk innvilget gradert uførepensjon. Gjennomsnittsalderen er rundt 52 år for begge gruppene. Sammenligner vi dem ser vi at full uførepensjon har flere av de eldste og yngste i utvalget, mens gradert uførepensjon fanger opp flest i alderen 45-59. Alder henger følgelig sammen med antall år med opptjente pensjonspoeng, og fordelingen der er nokså lik.

Av de graderte uføre har hele 69 pst. en uføregrad lik 50, mens de resterende befinner seg mellom 51 og 99. Fordelingen over alle uføregradene er vist i Figur B14 (appendiks). Landbakgrunn utenfor Norge innbefatter i all hovedsak førstegangsinnevandrere, og her er det flest blant fulltidspensjonister. Under utdanningsnivå ser vi at 42 pst. av fulltidspensjonistene har grunnskole som høyeste fullførte utdanning, og at de graderte har i gjennomsnitt et høyere utdanningsnivå. Begge gruppene ligger likevel under landsgjennomsnittet. I 2002 var 23 pst. av befolkningen over 16 år utdannet på universitetsnivå, mens 32,5 hadde grunnskole som høyeste utdanning (SSB, 2013c). Flere av de individspesifikke kjennetegnene beskrives ytterligere i den deskriptive analysen i neste kapittel.

Som nevnt har ikke informasjon om diagnose på individnivå vært tilgjengelig for oppgaven, men aggregerte data på primærdiagnose er offentlig tilgjengelig. Ifølge NAVs diagnosestatistikk for uføre (NAV, 2012c) utgjør psykiske lidelser og adferdsforstyrrelser og sykdommer i muskel- og skjelettsystemet og bindevev de to desidert største diagnosegruppene blant uførepensjonister. Siden 2002 har disse gruppene til sammen utgjort om lag 60 pst. av alle diagnosene, og i 2011 var andelen med psykiske lidelser (31,6 pst.) for første gang høyere enn andelen med muskel- og skjelettsykdommer (30,9 pst.). Primærdiagnoser for nye uføre i 2002 er vist i Tabell A19 (appendiks). Frekvensen av enkelte diagnoser varierer i stor grad med alderen. Psykiske lidelser forekommer oftest blant de yngre i utvalget, mens muskel- og skjelettlidelser er langt vanligere blant de over 50 år.

Tabell 2 Kjennetegn ved nye mottakere av uførepensjon i 2002

	Full	Gradert	Alle
Kvinneandel	46,5	67,4	53,4
Gjennomsnittsalder (år)	51,8	52,4	52
Alder			
Under 35	10,4	5	8,6
35-44	12,5	13,6	12,8
45-54	23	31	25,7
55-59	23,1	27,6	24,6
60-64	25,3	19,4	23,4
65 år og eldre	5,7	3,3	4,9
Uføregrad			
50 pst.		69,1	
Over 50 pst.		30,9	
Landbakgrunn			
Norge	89,7	93,3	90,9
Europa, Nord-Amerika, Oceania	6,4	5,1	6
Afrika, Asia, Sør-Amerika	3,9	1,6	3,2
Landsdel			
Oslo og Akershus	21,7	18,8	20,7
Hedmark og Oppland	8,9	10	9,2
Sør-Østlandet	18,4	17,9	18,2
Agder og Rogaland	14	16	14,6
Vestlandet	16,5	17,1	16,7
Trøndelag	9,3	10,3	9,6
Nord-Norge	11,4	9,9	10,9
Utdanningsnivå			
Grunnskole	42,6	30,4	38,6
Noe Videregående	27,3	32,7	29,1
Fullført Videregående	16,4	17,3	16,7
Høyere utdanning	11,5	18,8	13,9
Utdanning ukjent	2,3	0,8	1,8
År med pensjonspoeng			
0 år	5	1	3,7
1-9 år	12,1	7,5	10,6
10-19 år	16,6	20,5	17,9
20-29 år	27,1	36,7	30,3
30 år eller mer	39,2	34,3	37,6
Familiesituasjon			
Gift/samboer m/barn	32,9	42,2	36
Gift/samboer u/barn	40,8	40	40,5
Enslig m/barn	3,2	2,9	3,1
Enslig u/barn	23,1	14,9	20,4
Kommunesentralitet			
Minst	12,8	14,6	13,4
Mindre	7,6	8,4	7,8
Noe	25,4	24,8	25,2
Mest	54,2	52,2	53,4
N	16 120	7 944	24 064

6 Deskriptiv analyse

Kapittelet beskriver først forløpet som ender med uførepensjon, og deretter overganger mellom ulike tilstander for utvalget i perioden, kombinasjonen arbeid og trygd og til slutt inntekt og utnyttelse av inntekstgrenser og restarbeidskraft.

Det vil være flere forskjellige måter å dele inn utvalget etter hva en ønsker å studere. En naturlig inndeling kan være etter uføregraden i 2002, som er fornuftig dersom man skal se bakover i tid. Siden mange i utvalget endrer uføregrad, eller forlater uføretrygden, vil ikke denne inndelingen alltid være like hensiktsmessig om man skal se framover, og da vil individene her deles inn etter gjeldende uføregrad slik at utvalget endrer seg over tid.

6.1 Kjennetegn ved ulike forløp

De aller fleste som får innvilget uførepensjon har mottatt en eller annen økonomisk stønad på vei inn i uføretrygden. For mange har det vært en lang og komplisert vei gjennom ulike ytelser, og det gjør det noe vanskelig å definere en eksakt dato for når et forløp begynner. Fevang og Røed (2006) definerer starten på et forløp som den måned en person er registrert med en ytelse, uten å ha mottatt en ytelse i de forutgående 12 måneder. Andersland et al. (2012) bruker også denne definisjonen, i tillegg til status ved «første uføretidspunkt», som er oppgitt i registrene. I sistnevnte artikkel er det ikke store forskjeller i starttilstand mellom de to ulike definisjonene, men forløpets varighet er gjennomgående lengre for alle tilstander når den førstnevnte definisjonen legges til grunn. For resten av denne analysen er det tatt utgangspunkt det oppgitte «første uføretidspunkt» som starten på et hvert forløp.

Tabell 3 Kjennetegn ved ulike forløp, oppgitt i andeler.

	<i>Full</i>	<i>Gradert</i>	<i>Alle</i>	<i>Andel Gradert*</i>
Første uføretidspunkt før 1992	3,68	1,77	3,05	-
<i>Status ved forløpsstart</i>				
Helseytelse, full	61,17	51,56	58	29,4
Helseytelse, gradert	5,67	28,78	13,3	71,4
Dagpenger	11,3	7,24	9,96	24
Sosialhjelp	5,59	1,07	4,1	8,6
Jobb uten andre ytelser	3,53	5,8	4,28	44,8
Ukjent	12,74	5,55	10,36	17,7
Varighet (måneder) ^{a)}	35,36	30	33,6	-
<i>Varighet etter starttilstand (måneder)</i>				
Helseytelse, full	26,54	28,41	27,09	-
Helseytelse, gradert	26,12	20,49	22,09	-
Dagpenger	34,28	34,64	34,37	-
Sosialhjelp	36,29	38,14	36,45	-
Jobb uten andre ytelser	38,20	28,16	33,70	-
Ukjent	81,6	88,6	82,8	-
I arbeidsforhold ved forløpsstart ^{b)}	65,2	78,34	69,51	25,7
<i>Avtalt arbeidstid ved forløpsstart ^{c)}</i>				
<i>Menn</i>				
4-19	2,89	5,74	3,6	39,7
20-29	3,07	3,31	3,13	26,3
30+	94	90,95	93,27	24,3
<i>Kvinner</i>				
4-19	16,92	19,29	18	50,0
20-29	22,68	19,52	21,2	43,0
30+	60,4	61,19	60,77	47,0
<i>N</i>	16 120	7 944	24 064	

a) Antall måneder fra første uføretidspunkt til første måned med uførepensjon

b) Registrert med arbeidsforhold i aa-registeret, uavhengig av andre ytelser. Ikke inkludert selvstendig næringsdrivende.

c) Avtalt antall timer per uke, gitt et arbeidsforhold i Aa-registeret.

*) Andelen graderte uføre i den gitte tilstanden.

Som tabellen over viser er det 734 individer (3,05 pst) som har første uføretidspunkt før 1992, og er dermed sensurert. De fleste av disse har gått til full uførepensjon. De ulike kategoriene for «status ved forløpsstart» er i utgangspunktet ikke gjensidig utelukkende. I registrene finnes det enkelte som er registrert med flere ytelser på samme tid, men det er her valgt en primærytelse for hvert individ. Siden helseytelser er den vanligste og mest generelle tilstanden, er sosialhjelp prioritert foran dagpenger, og dagpenger foran helseytelser. Til slutt er de som står oppført med et arbeidsforhold i Aa-registeret, og ikke dukker opp i noe annet register, definert som i «jobb uten andre ytelser». Kategorien «ukjent» vil følgelig inkludere de 734 som startet forløpet før dataperioden, og mangel på data for de resterende kan skyldes feil i registrene, eller at de simpelthen forsørger seg på annet vis.

Ikke uventet er helseytelser den klart vanligste veien inn til uføretrygden. Fulltidspensjonisten skiller seg fra de graderte når vi ser på gradering av helseytelsen. Relativt sett er det fem ganger så mange som går til gradert uførepensjon dersom de starter med en gradert ytelse. Svært få av de graderte begynner sitt forløp med sosialhjelp. Av de nærmere 8000 graderte uføre er det bare 80 som kommer fra sosialhjelp, mens det er noe vanligere blant 100 pst. uføre. Etter helseytelser er henholdsvis dagpenger og sosialhjelp de mest vanlige starttilstandene, og begge disse forekommer oftest blant 100 pst. uføre.

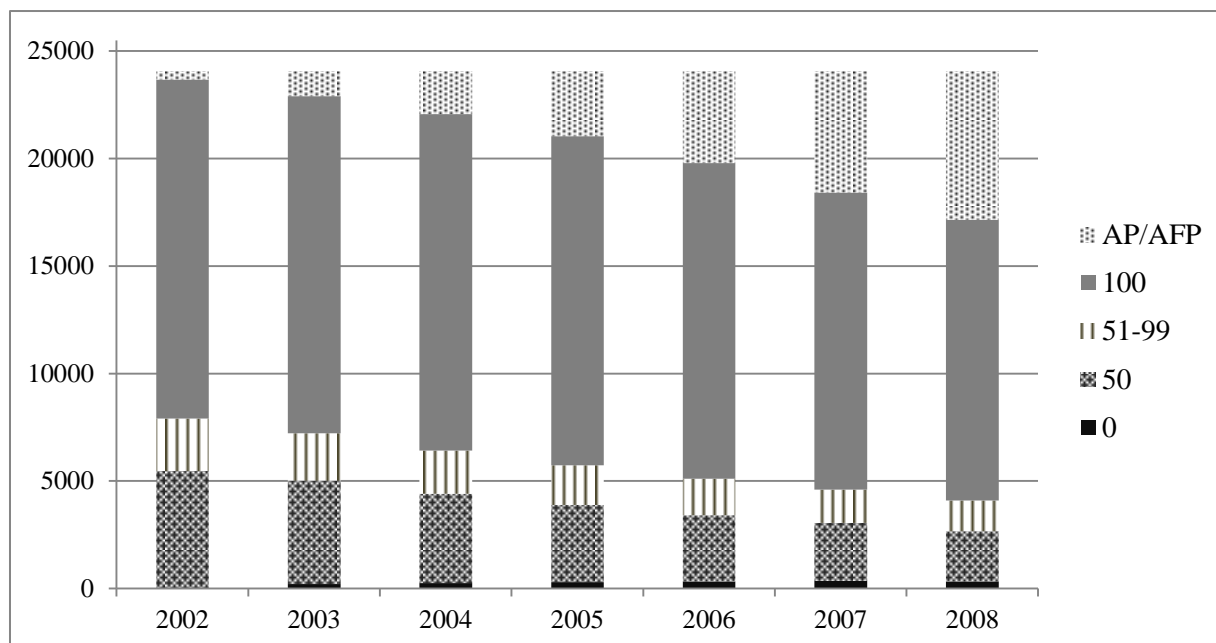
I gjennomsnitt går det 33,6 måneder fra første uføretidspunkt til innvilget uførepensjon for nye uførepensjonister i 2002. De som går til full uførepensjon har i snitt 5,4 måneder lengre forløp enn de graderte. Noe av forskjellen kan nok forklares med at flere blant de graderte kommer fra en helseytelse, som typisk gir et kortere forløp. Forløpets lengde ser ut til å være kortere enn det i sammenlignbare analyser. Fevang et al. (2004) finner en gjennomsnittlig varighet på 36,6 måneder, for alle forløp som begynner i 1993-1994, men der følges kun forløpene i inntil 5 år. Andersland et al. finner 43,2 og 36,6 måneder for henholdsvis 100.pst og graderte uførepensjonister. I sistnevnte artikkel er også tidsbegrenset uførepensjon en mulighet, og disse har i gjennomsnitt rundt 7 måneder lengre varighet. Det kunne tenkes at mangelen på tidsbegrenset uførepensjon i 2002 ville gi en lengre varighet, siden varig uføretrygd her antakeligvis fanger opp en del av de som ville søkt tidsbegrenset uførepensjon dersom det var mulig. På den annen side kan det være at disse tidsbegrensede uførepensjonistene ikke ville fått tilstått en varig uførepensjon i utgangspunktet.

Helseytelse gir de korteste forløpene for begge grupper. For 100 pst. uføre ser det ikke ut til å ha betydning for varigheten hvorvidt forløpet startet med gradert eller full helseytelse, mens for de graderte uføre er forløpet 8 måneder kortere ved gradert helseytelse. For fulltidspensjonisten er det jobb som gir det lengste forløpet, og er 10 måneder lengre enn det for de graderte. Som Andersland et al. (2012) påpeker kan det tenkes at de som er i jobb er ved bedre helse i utgangspunktet, eller at de som allerede er på en helseytelse er kommet lengre i prosessen fram mot uføretrygd. De graderte uførepensjonistene har gjerne vært i jobb både før og etter innvilget uførepensjon, og har nok derfor ikke like stor betydning for varigheten.

Ser vi bort fra de ulike ytelsene ved forløpsstart, så er 70 pst. av hele utvalget i et arbeidsforhold ved første uføretidspunkt jf. Aa-registeret, og flest blant de graderte. Det er også oppgitt en avtalt arbeidstid per uke for arbeidsforholdet, og her viser fordelingen at det er naturlig å skille mellom menn og kvinner, i tillegg til gradert og full. Blant mennene har det store flertallet en tilnærmet fulltidsstilling med over 30 timer per uke, og det er ingen større forskjeller blant full og gradert. Under kvinners arbeidstid er det også en overvekt på fulltidsjobb, men her er det langt flere i deltidsarbeid. Denne forskjellen ser ikke ut til å være knyttet til uføretrygden i seg selv. For hele befolkningen på landsbasis er rundt 40 pst. av kvinner i arbeidsstyrken i en deltidsjobb, mot 14. pst for menn (SSB, 2013a).

6.2 Overganger

Uføretrygden blir gjerne sett på som en absorberende tilstand som man kan komme inn, men ikke ut av, og for de som har gått gjennom prosessen med å få tilstått en varig, full uførepensjon er det heller ikke rimelig å anta at dette skulle endre seg med det første. Selv om det ikke er mange som går ut av uføretrygden, forekommer det likevel endringer mellom uføregrader og overgang til alderspensjon, mens noen få forlater uføretrygden.

Figur 6 Tilstand ved utgangen av hvert år for nye uførepensjonister i 2002

Kategorien AP/AFP inkluderer 1842 dødsfall i løpet av perioden.

I Figur 6 ser vi hvilken tilstand individene i utvalget befinner seg i ved utgangen av hvert år i dataperioden. De tre kategoriene for uføregrad minker for hvert år, og disse personene går enten ut av uføretrygden, eller over til alderspensjon/AFP⁶ eller dør i løpet av perioden. Ved utgangen av 2008 er det totalt 6904 av de opprinnelige 24 064 i utvalget som har gått over til alderspensjon eller har dødd, mens bare 324 har forlatt uføretrygden. Figuren over sier imidlertid ikke noe om hvem som går fra hvilken tilstand og til hva.

Overgangsmatrisen i Tabell 4 forteller hvor mange som går fra en tilstand i et gitt år (t) til en annen i det påfølgende år (t_{+1}), for hvert år mellom 2002 og 2007. Prosenten i hver celle angir andelen av rekketotalen, og disse prosentene kan tolkes som den gjennomsnittlige sannsynligheten for en overgang til den aktuelle tilstanden. Individuer som er registrert med uføregrad lik null, eller som alderspensjonist/død i periode t , er fjernet fra utvalget ettersom de førstnevnte er svært få, og de sistnevnte ikke kommer tilbake til uføretrygden.

⁶ Overgang til AP/AFP er her definert som det året hvor individet første gang er registrert som mottaker av alderspensjon, eller offentlig/privat AFP. I motsetning til offentlig AFP, er det mulig å motta gradert uførepensjon sammen med privat AFP, men det er sett bort fra i analysen.

Tabell 4 Overgangsmatrise mellom tilstander for hvert år

	År	0	50	51-99	100	AP/AFP	Total
50	2002-2003	1,1	87,5	1,2	8,1	2,1	5 473
	2003-2004	0,9	85,8	1,0	10,3	2,0	4 817
	2004-2005	1,1	85,7	1,1	9,2	2,8	4 157
	2005-2006	1,3	85,2	1,2	9,2	3,2	3 589
	2006-2007	1,6	86,0	1,2	7,7	3,5	3 083
	2007-2008	1,4	85,9	1,0	8,6	3,2	2 687
51-99	2002-2003	1,0	0,3	86,4	9,0	3,3	2 434
	2003-2004	0,6	0,3	87,9	7,7	3,5	2 193
	2004-2005	0,9	0,4	86,7	8,2	3,9	2 011
	2005-2006	1,2	0,4	85,6	7,6	5,1	1 849
	2006-2007	1,1	1,1	84,4	7,1	6,4	1 696
	2007-2008	0,8	0,8	85,0	7,6	5,8	1 557
100	2002-2003	0,8	0,1	0,1	95,2	3,8	15 774
	2003-2004	0,5	0,0	0,2	95,5	3,9	15 678
	2004-2005	0,5	0,0	0,4	94,2	4,9	15 652
	2005-2006	0,6	0,1	0,4	92,7	6,2	15 319
	2006-2007	0,6	0,1	0,5	91,6	7,3	14 683
	2007-2008	0,2	0,1	0,6	91,9	7,2	13 815
Total		870	20 624	10 714	88 127	6 132	126 467

Ikke overraskende ser vi at de fleste overgangene ligger langs diagonalen i midten, som betyr at de aller fleste befinner seg i samme tilstand fra et år til det neste. Overgang fra de ulike uføregradene og ut av uføretrygden, har et gjennomsnitt på 0,9 pst., og de med 50 pst. uføregrad har noe høyere sannsynlighet for å forlate trygden. De med uføregrad 51-99 har litt lavere sannsynlighet for overgang til 100 pst. eller ut av uføretrygden sammenlignet med 50 pst. uføre, og kan tyde på at disse har fått tilstått en mer riktig uføregrad. Sannsynligheten for reduksjon i uføregraden er svært liten for alle perioder. Det er noe høyere sannsynligheter for å gå fra 50 pst. til høyere gradert ytelse, mens overgang fra gradert til full uførepensjon forekommer relativt ofte i alle perioder. Overgang til alderspensjon/død øker naturligvis etter hvert som individene blir eldre, og vi ser at færrest alderspensjonister kommer fra 50 pst. uførhet. Overgang fra gradert til full uførepensjon forekommer noe hyppigere i starten av perioden, men utover dette ser det ikke ut til å være noe mønster over tid.

Tabellen under beskriver overgangen fra 2002 til 2008 og ser bort fra eventuelle endringer i årene mellom. De som har gått over til alderspensjon i løpet av dataperioden står fortsatt registrert som alderspensjonist i 2008.

Tabell 5 Overgang fra 2002 til 2008

	0	50	51-99	100	AP/AFP	Total
50	2,58 (141)	41,6 (2 277)	3,58 (196)	32,72 (1 791)	19,51 (1 068)	100 (5 473)
51-99	2,05 (50)	1,03 (25)	43,18 (1 051)	26,05 (634)	27,69 (674)	100 (2 434)
100	0,84 (133)	0,22 (35)	1,18 (186)	67,46 (10 641)	30,3 (4 779)	100 (15 774)
Total	1,37 (324)	9,87 (2 337)	6,05 (1 433)	55,18 (13 066)	27,54 (6 521)	100 (23 681)

Også her ser vi at det er en overveiende sannsynlighet for å være i samme tilstand i begge perioder. Det tegner seg enda tydeligere at mange av de graderte uførepensjonistene ikke har fått tilstått riktig uføregrad i 2002, eller at deres arbeidsevne har forverret seg i løpet av de seks påfølgende årene. Av de graderte uførepensjonistene som fortsatt er i trygdesystemet i 2008, har 40 pst. gått over til full uførepensjon. Selv om ikke en uføregrad lik null nødvendigvis medfører at personen er i arbeid, ser vi at sannsynligheten for å forlate trygden øker med lavere uføregrad. Ifølge Andersland et al. (2012) er det nettopp disse som hadde best tilknytning til arbeidsmarkedet før uførheten inntraff.

Tabell 6 Overgangsmatrise for alle overganger mellom 2002-2008

	0	50	51-99	100	AP/AFP	Total
0	62,50 (910)	3,16 (46)	1,72 (25)	5,91 (86)	26,72 (389)	100 (1 456)
50	1,18 (282)	86,13 (20 504)	1,13 (268)	8,92 (2 124)	2,64 (628)	100 (23 806)
51-99	0,92 (108)	0,51 (60)	86,13 (10 112)	7,93 (931)	4,51 (529)	100 (11 740)
100	0,53 (480)	0,07 (60)	0,37 (334)	93,57 (85 072)	5,47 (4 975)	100 (90 921)
AP/AFP	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	100 (16 461)	100 (16 461)
Total	1,23 (1 780)	14,32 (20 670)	7,44 (10 739)	61,10 (88 213)	15,92 (22 982)	100 (144 384)

Tabell 6 viser alle overganger gjennom hele perioden, og første rekke forteller at noen få personer går midlertidig ut av uføretrygden, for så å komme tilbake. De fleste av disse ser ut til å gjelde forløp der hvor uførepensjonen avsluttes for siste gang året før overgang til alderspensjon/død. Full uførepensjon er den minst mobile kategorien, hvor så godt som alle

(sett bort fra overgang til AP/AFP) forblir i full uførepensjon. Også her er det små forskjeller mellom kategoriene 50 og 51-99.

6.3 Kombinasjonen av arbeid og trygd

Den første IA-avtalen ble undertegnet i desember 2001, en knapp måned før de første i utvalget fikk innvilget uførepensjon. Bakgrunnen for avtalen var økningen i antall personer som forlot arbeidslivet og gikk over til varige trygdeytelse på 90-tallet, som igjen førte til oppnevningen av Sandmanutvalget. Med utgangspunkt i innstillingen fra utvalget, ble IA-avtalen forhandlet fram av partene i arbeidslivet. Avtalens overordnede mål er kort fortalt å styrke den såkalte arbeidslinja. Det andre delmålet⁷ i avtalen er «økt sysselsetting av personer med redusert funksjonsevne» (NAV, 2012a), og derunder «øke andelen med redusert funksjonsevne som går fra en trygdeytelse og over til arbeid». I en evaluering av IA-avtalen var partene enige om at dette delmålet var det vanskeligste å oppnå resultater på, og avtalen har i liten grad påvirket reaktivisering av personer med en trygdeytelse (Ose et al., 2009). Ved utgangen av 2009 hadde 17 pst. av alle som mottok varig uførepensjon et aktivt arbeidstakerforhold ved siden av ytelsen (Bråthen, 2010).

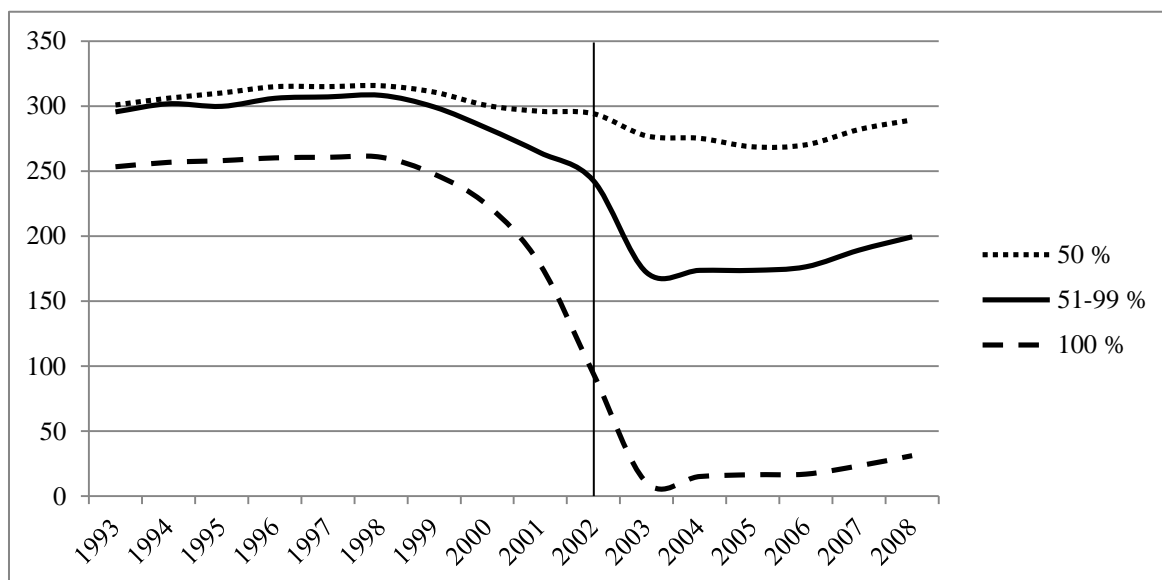
Figur 7 viser gjennomsnittlig antall dager i et aktivt arbeidstakerforhold (jf. Aa-registeret) for de ulike uførekategoriene. Tallene er ikke vektet mot arbeidstid og er ikke identiske med den faktiske arbeidsinnsatsen, men man ser likevel en tydelig forskjell mellom uføregradene. Som nevnt går det i gjennomsnitt nesten tre år fra uføretidspunktet til pensjonstilgangen, og for alle kategoriene begynner fallet i arbeidsdeltakelsen i 1999. Veksten fra 2006 til 2008 kan i all hovedsak forklares med at gjennomsnittsalderen faller etter hvert som flere går over til alderspensjon, og at de med svakest arbeidsdeltakelse blant de graderte går over til full uførepensjon. Figur B15 (appendiks) viser den samme grafen, men betinger utvalget på at individene har samme uføregrad fra 2002 til 2008. Når vi følger de samme individene i hele perioden, er altså arbeidsdeltakelsen mer eller mindre uendret etter 2002.

Som Andersland et al. (2012) nevner, kan det være en del mangelfulle og forsinkete registreringer i Aa-registeret, og i likhet med deres rapport er det her laget en definisjon på å være i arbeid basert på inntekt. I Figur 8 er alle med årsinntekt over 0,35 G definert som i et

⁷ Delmålet var opprinnelig formulert «Å få tilsatt langt flere arbeidstakere med redusert funksjonsevne (yrkeshemmede, arbeidstakere på attføringstiltak, reaktiviserte uføretrygdede) enn i dag».

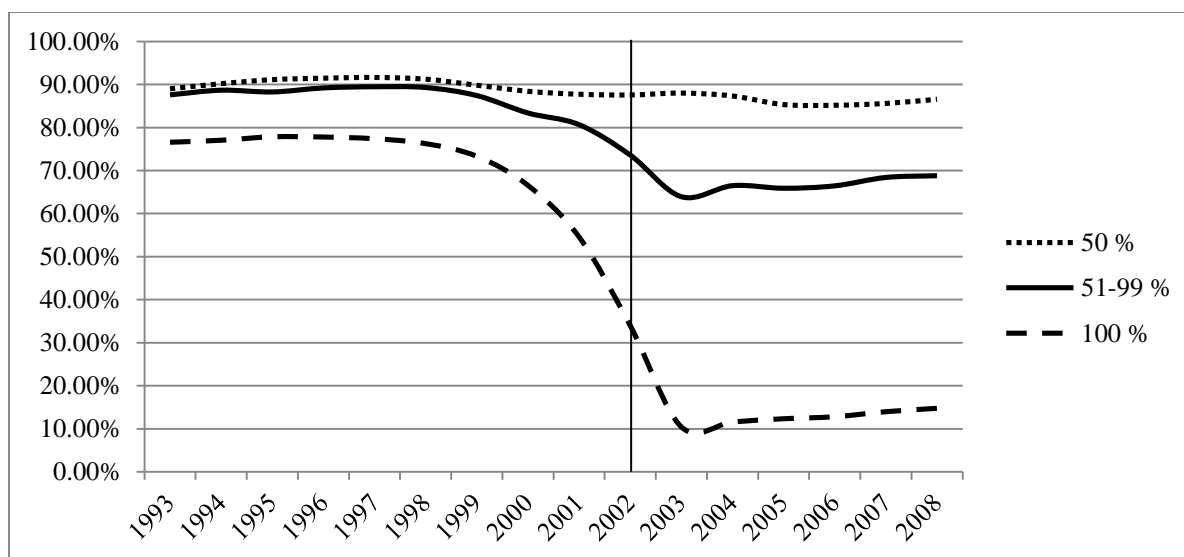
arbeidsforhold. Beløpet er valgt for å være stort nok til å unngå utbetalinger som hører til året før, men samtidig lavt nok til å inkludere mindre deltidsarbeid. Her ser man at de 50 pst. uføre ligger nokså jevnt rundt 90 pst. i hele perioden, mens de andre kategoriene har et betydelig større fall etter 2002. For 100 pst. uføre er det ikke uventet, men det er ikke like opplagt at kategorien 51-99 ligger så langt under de med halv uførepensjon siden det her ikke tas høyde for *hvor mye* de arbeider. Figur B16 (Appendiks B) viser en lignende figur basert på Aa-registeret hvor færre ser ut til å være i et arbeidsforhold, selv om de har inntekt over 0,35 G.

Figur 7 Gjennomsnittlig antall dager i arbeidsforhold

Delt inn etter uføregrad i 2002 for perioden 1993-2002, og gjeldende uføregrad etter 2002. Tall fra Aa-registeret.

Figur 8 Andel i arbeidsforhold

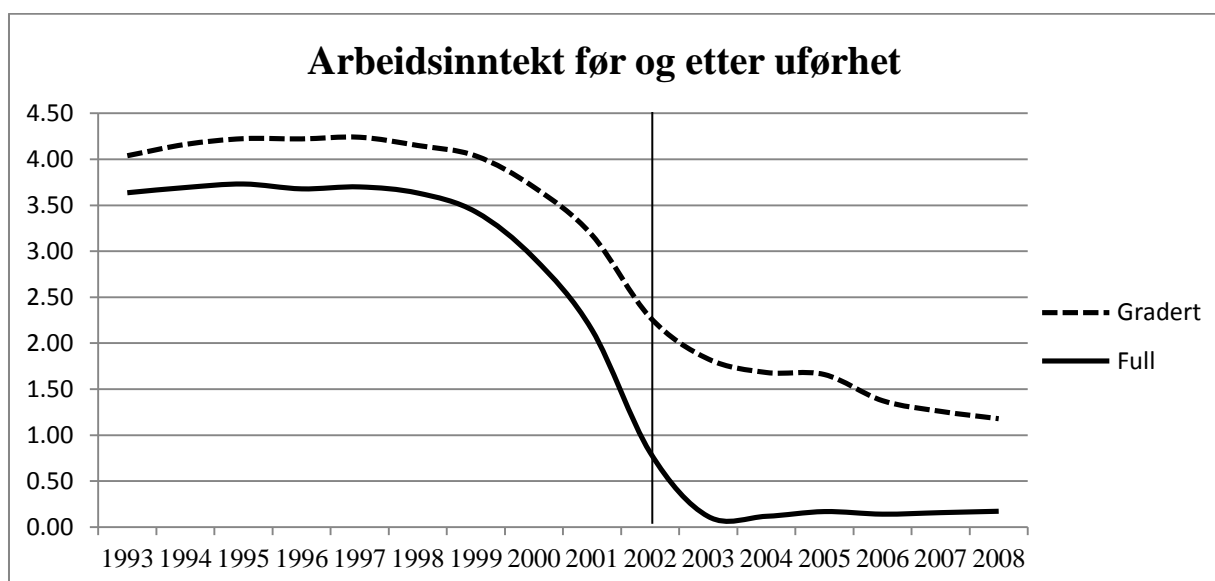

Arbeidsforhold definert ved yrkesinntekt over 0,35 G i inntektsregisteret.

6.4 Inntekt

Uføregraden som ble satt for individene i utvalget i 2002 skal reflektere i hvilken grad inntektsevnen var nedsatt. Det er da naturlig å forvente at inntektsbildet for graderte uførepensjonister vil være forskjellig fra de med full uførepensjon. Figur 9 viser gjennomsnittlig yrkesinntekt (lønnsinntekt og netto næringsinntekt) fra 1993 til 2008 for utvalget, omregnet til gjeldende grunnbeløp.

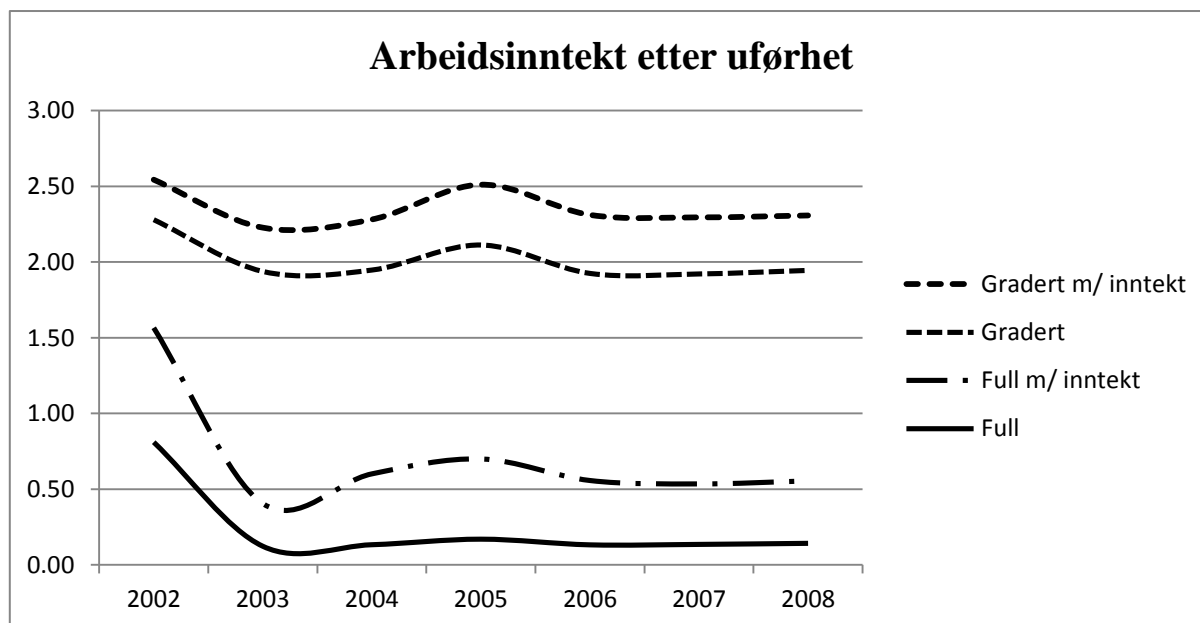
Figur 9 Gjennomsnittlige arbeidsinntekter før og etter uførhet

Målt i gjeldende grunnbeløp. Inndelt etter uføregrad ved uføretidspunkt.

Etter at uførepensjonen er fastsatt eller uføregraden forhøyet, må uførepensjonisten vente i ett år før han kan ha en arbeidsinntekt opp til 1 G ved siden av uførepensjonen, uten at uførepensjonen reduseres (friinntekt). For graderte uførepensjonister kommer friinntekten i tillegg til arbeidsinntekten de er forutsatt å ha. Som en skulle forvente viser Figur 9 at de med full uførepensjon har tilnærmet null inntekter i 2003, og graderte uførepensjonister ligger noe over med 1,7 G. Fram til 2008 ser vi en svak inntektsøkning for 100 pst. uføre som ligger langt unna det tillate fribeløpet, mens de graderte faller til nærmere 1 G. Det er verdt å merke seg at figuren tar utgangspunkt i uføregraden som ble satt i 2002 og tar ikke høyde for overgangene som ble vist i forrige avsnitt. For alle år fram til uføretidspunktet, har de graderte i gjennomsnitt 0,6 G mer i inntekt. Dette er i tråd med Andersland et al. (2012) hvor forfatterne finner at de som får tilstått gradert uførepensjon i 2008, har bak seg en mer stabil og langvarig arbeidsmarkedstilknytning samt høyere gjennomsnittlig inntekt sammenlignet med 100 pst. uføre.

Figur 10 Gjennomsnittlig inntekt etter tilstand ved utgangen av hvert år

Ved å se på gjennomsnittlig inntekt for de som ved utgangen av hvert år er registrert som enten gradert eller full ufør, er det ikke lenger noen fallende trend for de graderte uføre. I Figur 10 endrer utvalget seg over tid, og de graderte uførepensjonistene ligger jevnt rundt 2 G i årsinntekt (med vekst i nominell lønn) etter 2002, mens full uførepensjon ligger jevnt rundt 0,15 G. Ved å se på gjennomsnittet for de med inntekt større enn null, ser man at de 100 pst. uføre i gjennomsnitt utnytter rundt halve friinntekten, og de graderte med inntekt ligger rundt 0,35 G over det totale gjennomsnittet. Begge grupper ser ut til å ha en inntektsvekst fram mot 2005.

Tabell 7 Inntekt i G etter gjeldende uføregrad og arbeidsforhold

	50		51-99		100	
	Arbeidstaker	Næring	Arbeidstaker	Næring	Arbeidstaker	Næring
2002	2,54	2,91	1,55	2,02	0,79	1,82
2003	2,23	2,56	1,19	1,39	0,12	0,38
2004	2,23	2,68	1,22	1,53	0,12	0,58
2005	2,21	3,80	1,21	4,41	0,13	1,65
2006	2,26	2,60	1,23	1,48	0,13	0,27
2007	2,29	2,50	1,27	1,38	0,13	0,28
2008	2,33	2,35	1,32	1,48	0,14	0,30

Inntektsmålet for individer med næringsinntekt noe problematisk siden beregningen av deres inntektsgrunnlag i større grad baserer seg på skjønn. I Tabell 7 er individer med

næringsinntekt skilt ut i en egen kategori,⁸ for å bevare det nokså presise målet på ordinær arbeidsinntekt. Inntekten er tydelig fallende med økende uføregrad, og er stabil ut perioden med unntak av 2005. Inntektsøkningen i 2005 som vi så i Figur 10 ser ut til kun å gjelde for de med næringsinntekt. Denne markante inntektsøkningen skyldes trolig en tilpasning i påvente av skattereformen som ble innført i 2006, men som var klart definert flere år tidligere gjennom blant annet NOU (2003:9). Året 2005 var siste mulighet for aksjeutbytte med en totalbeskatning på kun 28 pst. Individer med næringsinntekt har høyere inntekt⁹ enn ordinære arbeidstakere i samme kategori i hele perioden, og særlig blant 100 pst. uføre

6.5 Inntektsgrensen

I søknaden om uførepensjon er det allerede tatt stilling til hvor mye inntektsevnen er redusert, og følgelig hvilken inntektsevne individet har igjen. En person med 100 pst. uførepensjon har i utgangspunktet ingen inntektsevne etter at uførheten inntraff, men med friinntekt tatt i betraktning vil *inntektsgrensen* være noe annet enn inntektsevnen både for de med gradert og full uførepensjon. Etter 2003 vil inntektsgrensen være summen av den inntekten individet er forutsatt til å ha, og friinntekten. De fleste vil ha mulighet for friinntekt i 2003, men antall måneder i 2003 de har hatt denne muligheten, vil variere med uføretidspunktet i 2002. Tallene fra inntektsregisteret sier heller noe om når i løpet av året inntekten er opptjent, slik at man ikke kan si noe eksakt om tilpasningen i året hvor uførepensjon ble innvilget. Ved å ta utgangspunkt i uføregrad og inntekt før første uføretidspunkt kan inntektsgrensen estimeres, og dermed bidra til å sammenligne den relative arbeidsinnsatsen mellom personer med ulik uføregrad.

Tabell 8 Inntekt i G ett år før første uføretidspunkt, etter uføregrad i 2002

	50 %		51-99 %		100 %		Alle	
	AT	Næring	AT	Næring	AT	Næring	AT	Næring
Inntektsgrunnlag	4,49	5,48	3,75	5,16	3,82	4,92	3,98	5,09
Antall	4 582	529	1 743	440	12 223	1 445	18 548	2 414

AT = Ordinær arbeidstaker, Næring = individer med næringsinntekt i året før første uføretidspunkt

⁸ Individer med næringsinntekt under 8 000 og over -8 000 er her definert som ordinær arbeidstaker.

⁹ Etter oppgavens definisjon på individer med næringsinntekt, vil ikke næringsdrivende med inntekt lik null fanges opp som næringsdrivende. Dette kan føre til en overestimert gjennomsnittsinntekt.

Ved fastsetting av inntektsnivå før uførhet tas det utgangspunkt i den inntekten individet hadde året før første uføretidspunkt, som skal gjenspeile et inntektsnivå som ikke er preget av den svekkede helsen. Første uføretidspunkt vil normalt være den første dagen i sykepengeperioden som starter forløpet som ender med uførepensjon. Tabell 8 viser inntektsgrunnlaget for de ulike uføregradene. Blant ordinære arbeidstakere er det de med 50 pst. uførepensjon som har høyst gjennomsnittsinntekt. De med 100 pst. uførepensjon har noe høyere inntektsgrunnlag enn de med 51-99 pst. Ved å dele opp sistnevnt kategori får kategorien «51-75» et gjennomsnitt på 4,14, mens «76-99» har 3,14 og kommer dårligst ut. Totalt er det 1031 individer som har første uføretidspunkt før 1994, og som det dermed mangler inntektsdata for. Av disse har 80 pst. full uførepensjon. I tillegg er det 2035 individer som har inntektsgrunnlag lik null, og 86 pst. av disse har full uførepensjon.

I perioden 2004 – 2008 vil alle som fortsatt er i trygdesystemet ha en inntektsgrense som kan skrives som $(1 - \frac{Uf\ddot{o}regrad}{100})(Inntektsgrunnlag) + G$. For en person med 100 pst. uførepensjon vil denne inntektsgrensen være lik grunnbeløpet. I den estimerte inntektsgrensen for 2002 er det her gjort en antakelse om at individet har samme inntekt som i 2001 fram til pensjonstilgangen i 2002. For de resterende månedene er det inntektsgrunnlaget som ligger til grunn. I 2003 er det også uføregrad og inntektsgrunnlaget som blir brukt, men her er friinntekten vektet med hvor stor andel av året individet hadde mulighet for friinntekt. (Se Appendiks A, Tabell A16 Estimering av inntektsgrenser)

For å forenkle utregningen og gjøre sammenligning enklere, er det sett bort fra regel om inntektstak fra 2004. Det er en relativ liten andel av utvalget (rundt 200) som hvert år ligger noe over inntektstaket.

Ved å estimere inntektsgrensen slik som beskrevet over, ser det ut til at de aller fleste i utvalget tjener *mer* enn den forutsatte inntektsgrensen, og utnytter friinntekten i alle perioder (se appendiks A, Tabell A17). Kostøl og Mogstad (2012a) finner i sine data for nye uførepensjonister i 2004, at «svært få uførepensjonister har inntekt over friinntekten». For å lette på dette problemet er minste inntektsgrunnlag i datasettet satt til 3 G, i henhold til regelen om inntektsnivå før uførhet dersom det ikke foreligger konkrete holdepunkter for fastsettingen¹⁰ (kapittel 2.3)

¹⁰ Gjelder i alt 6709 individer med et gjennomsnittlig inntektsgrunnlag lik 1 G, hvorav 35 % har inntekt lik null.

Tabell 9 Estimerte inntektsgrenser inklusive friinntekt, oppgitt i G. Minste inntektsgrunnlag lik 3 G

	50 %		51-99 %		100 %	
	AT	Næring	AT	Næring	AT	Næring
2002	4,06	4,92	2,48	3,47	1,06	2,16
2003	2,90	3,46	1,78	2,17	0,52	0,54
2004	3,38	3,92	2,26	2,62	1,00	1,00
2005	3,37	4,00	2,23	2,66	1,00	1,00
2006	3,37	3,96	2,21	2,54	1,00	1,00
2007	3,37	3,89	2,19	2,61	1,00	1,00
2008	3,36	3,91	2,19	2,46	1,00	1,00

AT = Ordinær arbeidstaker, Næring = individer med næringsinntekt i året før første uføretidspunkt

Tabell 9 viser de gjennomsnittlige estimerte inntektsgrensene inklusive friinntekten, hvor minste inntektsgrunnlag er satt til 3 G. Disse inntektsgrensene skal gjenspeile den totale pensjonsgivende inntekten som uførepensjonisten er tillatt å ha, uten at uføregraden skal revurderes.

6.5.1 utfordringer ved estimering av inntektsgrensen

Tabell 10 Eksempel på underestimering av inntektsgrense ved deltidsarbeid

<i>Før uføretidspunkt</i>		<i>Første år med uførepensjon</i>	<i>Andre år (inklusive friinntekt)</i>
Stillingsandel	80 %	40 %	40 %
Lønnsinntekt	3.2	1.6	1.6
Lønn ved full stilling	4	4	4
Uføregrad	0	60 %	60 %
Faktisk inntektsgrense	0	1.6	2.28
Faktisk inntektsutnyttelse		100 %	70 %
Estimert inntektsgrense		1.28	2.28
Estimert inntektsutnyttelse		125 %	70 %

En utfordring ved estimering av inntektsgrensen oppstår dersom uførepensjonisten har frivillig arbeidet deltid før uføretidspunktet. Regneeksempelet vist i tabellen over tar for seg en person som har arbeidet i 80 pst. stilling, og på grunn av svekket helse har måtte redusere arbeidsinnsatsen til 40 pst. stilling. Uføregraden vil da bli vurdert til 60 pst. i stedet for 50 pst. på grunn av den bortfalte muligheten til å arbeide 100 pst. I det første året med uførepensjon kan personen tjene 1,6 G, som tilsvarer inntekten ved 40 pst. stilling. Siden det ikke foreligger presis informasjon om stillingsandelen og dermed ikke hva lønnen ville vært i full stilling, vil den estimerte inntektsgrensen være for lav i det første året. I det andre året når vedkommende

har mulighet for friinntekt reduseres fribeløpet slik at den totale inntektsgrensen vil være lik 40 pst. av inntekten før uføretidspunktet, pluss 1 G. Dermed vil estimatet for inntektsutnyttelse inklusive friinntekt gi et mer korrekt bilde av inntektsutnyttelsen, selv om det ikke kan skilles mellom hva som faktisk er friinntekt og hva som er den antatte restarbeidsevnen.

Dersom uføregraden revurderes i løpet av perioden, *kan* inntektsgrunnlaget endres dersom det er til fordel for uførepensjonisten. Dette vil i så fall bare ha betydning for graderte uførepensjonister, og som vist tidligere i kapitlet er det få overganger innad i de graderte kategoriene, og totalt er det kun 900 individer som går fra en gradering til en annen.

6.5.2 Utnyttelse av inntektsgrensen

Utnyttelsen av inntektsgrensen¹¹ for arbeidstakere er presentert i Tabell 11, og viser faktiske inntekter som andel av den estimerte inntektsgrensen. Ser man vekk fra friinntekten ligger de 50 pst. uføre i gjennomsnitt svært tett opptil grensen, og så vidt over i 2008, og «51-99» ligger noe under, men likevel rundt 85 pst. Det kan tolkes som at den gjennomsnittlige graderte uførepensjonisten i stor grad utnytter den inntektsevnen han er forutsatt til å ha, men som nevnt kan denne størrelsen være overestimert på grunn deltidsarbeid. Med friinntekten tatt i betraktning utnytter de 50 pst. uføre rundt 70 pst. av grensen, og utnyttelsen er fallende med økende uføregrad. Foruten 100 pst. uføre ligger medianen over gjennomsnittet for alle observasjonene, men fordelingen er likevel høyreskjev med to topper rundt 0 og 1 (Appendiks, Figur B17).

¹¹ Første og siste persentil er fjernet fra fordelingen for å unngå ekstremverdiens påvirkning, særlig i kategorien «51-99» som har færrest observasjoner.

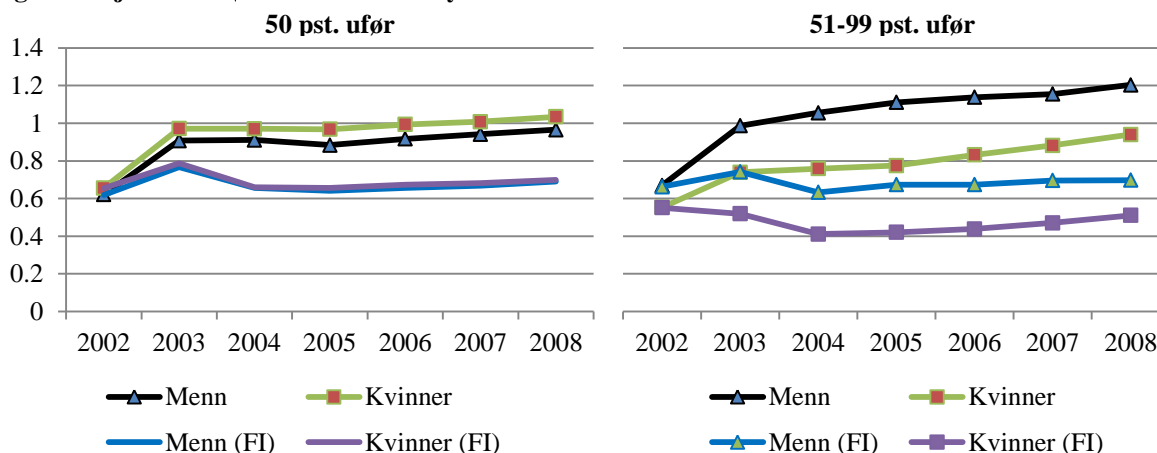
Tabell 11 Gjennomsnittlig utnyttelse av inntektsgrenser for arbeidstakere, med og uten friinntekt.

	50 %		51-99 %		100 %	
	Uten	Med	Uten	Med	Uten	Med
2002	0,65 (0,68)	0,65 (0,68)	0,58 (0,61)	0,58 (0,61)	0,61 (0,34)	0,56 (0,32)
2003	0,95 (1,02)	0,78 (0,84)	0,81 (0,93)	0,58 (0,66)	0,00 (0)	0,17 (0)
2004	0,96 (1,01)	0,66 (0,72)	0,84 (0,96)	0,47 (0,54)	0,00 (0)	0,11 (0)
2005	0,95 (1,02)	0,65 (0,72)	0,86 (0,98)	0,49 (0,54)	0,00 (0)	0,11 (0)
2006	0,98 (1,03)	0,67 (0,73)	0,91 (0,99)	0,50 (0,56)	0,00 (0)	0,11 (0)
2007	0,99 (1,04)	0,68 (0,73)	0,96 (1,00)	0,53 (0,59)	0,00 (0)	0,12 (0)
2008	1,02 (1,04)	0,70 (0,74)	1,01 (1,05)	0,56 (0,62)	0,00 (0)	0,13 (0)

Utnyttelsesgrad med inntektsgrense normalisert til 1. Median i parentes.

Ut fra uttrykket for inntektsgrensen ville – alt annet likt – en høyere uføregrad gi en lavere inntektsgrense, som ved lik lønn skulle kreve mindre innsats for å utnytte. Så langt tyder tallene mer på at de med lavere uføregrad har større restarbeidsevne, og/eller mulighet for å utnytte denne.

Figur 11 Kjønnforskjeller i inntektsutnyttelsen

Figur 11 viser inntektsutnyttelsen med og uten friinntekt (FI) etter kjønn. Blant 50 pst. uføre ser vi at kvinnene i utvalget utnytter noe mer av inntektsgrensen gjennom hele perioden, mens forskjellene viskes ut når friinntekten inkluderes. Går vi over til kategorien «51-99» ser vi et betydelig fall i kvinners inntektsutnyttelse, hvor de i gjennomsnitt ligger 30 pst. under de med halv uførepensjon. Inkludert friinntekt ligger menn på samme nivå i begge kategoriene.

6.6 Oppsummering av de viktigste funnene så langt

- Helseytelser er den desidert vanligste forløpsstarten for begge grupper, men *gradert helseytelse* ved forløpsstart forekommer fem ganger så ofte blant de graderte.
- Ved å holde de som går over til alderspensjon/død utenfor, har 40 pst. av de graderte uførepensjonistene gått over til full uførepensjon innen 2008.
- Overføringen fra gradert til full er størst i de første årene etter innvilgelse, og er noe vanligere blant de med halv uførepensjon.
- Kun 1,5 pst. av utvalget er ute av uføretrygden (og uten alderspensjon) i 2008.
- De graderte uførepensjonistene tjente i gjennomsnitt 0,6 G mer enn fulltidspensjonistene i hvert av de ni årene før pensjonstilgangen.
- 85 pst. av de med halv uførepensjon har inntekt over 0,35 G i årene etter pensjonstilgangen, mens andelen for «51-99» og «100» er henholdsvis 65 og 12 pst.
- Under de *estimerte* inntektsgrensene er inntektsutnyttelsen avtakende med økende uføregrad, og særlig blant kvinner.

7 Økonometrisk teori

Dette kapitlet vil beskrive den økonometriske metoden som er relevant for oppgaven og bygger i stor grad på utledninger fra Verbeek (2008), samt en gjennomgang av de ulike marginaleffektene som rapporteres i den empiriske delen.

7.1 Diskret valg-modeller

En diskret valg-modell er en statistisk prosedyre som modellerer individers valg mellom et endelig sett med alternativer. Det vil si at slike modeller kan benyttes når den avhengige variabelen er diskret og begrenset i antall mulige utfall, som for eksempel «ufør» eller «ikke ufør» (binomisk diskret valg-modell), eller med flere enn to utfall (multinomisk diskret valg-modell). Videre skiller vi mellom lineære og ikke-lineære modeller.

7.1.1 Lineær sannsynlighetsmodell

En lineær binomisk diskret valg-modell hvor avhengig variabel (y_i) kan ta verdiene 0 og 1, som vi ønsker å forklare med en rekke bakgrunnsvariabler (\mathbf{x}_i), kan skrives som:

$$y_i = \mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta} + \varepsilon_i$$

hvor \mathbf{x}_i' er den transponerte vektoren av bakgrunnsvariabler med et konstantledd $x_{i1} \equiv 1$, og ε_i er et stokastisk feilledd. Med en standard antakelse om at $E(\varepsilon_i | \mathbf{x}_i) = 0$, får vi at $E(y_i | \mathbf{x}_i) = \mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}$. Dette medfører at:

$$\begin{aligned} E(y_i | \mathbf{x}_i) &= 1(Pr(y_i = 1 | \mathbf{x}_i)) + 0(Pr(y_i = 0 | \mathbf{x}_i)) \\ E(y_i | \mathbf{x}_i) &= Pr(y_i = 1 | \mathbf{x}_i) = \mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta} \end{aligned}$$

I denne modellen finner vi at $\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}$ er en sannsynlighet, og burde derfor ligge mellom 0 og 1. En av svakhetene med den lineære modellen er nettopp at den kan predikere verdier utenfor $[0,1]$ som ikke kan tolkes som sannsynligheter. I tillegg vil ikke variansen til ε_i være konstant, betinget på \mathbf{x}_i (heteroskedastisitet), og feilleddet vil heller ikke være normalfordelt, noe som følgelig kompliserer hypotesetestingen.

7.1.2 Ikke-lineære modeller: logit og probit

Med utgangspunkt i samme modellen som over kan vi eliminere noen av svakheterne ved å utvide til en ikke-lineær modell. Modellen kan enklest forklares ved å gjøre noen antakelser om den underliggende adferden til individene. Vi kan tenke oss at et valg mellom «gradert uførepensjon» og «full uførepensjon» avhenger av differansen i nytte mellom alternativene, og at denne differansen avhenger av for eksempel forventet inntekt og en rekke bakgrunnsvariabler som vi kan beskrive som: $y_i^* = \mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta} + \varepsilon_i$ hvor y_i^* er en latent uobserverbar variabel. Vår antagelse er da at individet velger «gradert ufør» ($y_i = 1$) bare dersom $y_i^* > 0$, og ellers $y_i = 0$. Vi får da at:

$$\begin{aligned} Pr(y_i = 1) &= Pr(y_i^* > 0) = Pr(\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta} + \varepsilon_i > 0) = Pr(\varepsilon_i > -\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}) = F(\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}) \\ Pr(y_i = 0) &= Pr(y_i^* \leq 0) = Pr(\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta} + \varepsilon_i \leq 0) = Pr(\varepsilon_i \leq -\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}) = 1 - F(\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}) \end{aligned}$$

der $F(\cdot)$ angir fordelingsfunksjonen til ε_i . For logit-modellen benyttes standard logistisk fordelingsfunksjon slik at vi får:

$$Pr(y_i = 1) = F(\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}) = \frac{\exp(\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta})}{1 + \exp(\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta})}$$

For probit-modellen brukes standard normalfordelingsfunksjonen. Begge fordelingene har en forventning lik null, og sikrer at sannsynlighetene ligger mellom 0 og 1. De har ulik varians, men korrigerer man for denne forskjellen i skalering er de svært like, og gir følgelig svært like resultater i empirisk arbeid.

7.1.3 Multinomisk diskret valg-modell

De nevnte binomiske modellene kan også utvides til å forklare valg mellom mer enn to alternativer. Disse alternativene kan enten være uavhengige av hverandre (nominal skala), eller følge en naturlig rangorden (ordinal skala). For denne oppgaven er den nominelle multinomisk logit-modellen mest relevant.

I et tilfelle hvor vi ønsker å forklare valget mellom tre utfall: «ikke ufør», «51-99 % ufør» og «100 % ufør», kan det i utgangspunktet tenkes at alternativene følger en naturlig rangorden siden uføregraden øker. I praksis vil disse tre tilstandene oppleves som svært forskjellige fra

hverandre, og det er ikke nødvendigvis en monoton sammenheng mellom den underliggende latente variabelen og de observerte utfallene.

Mer formelt kan vi da si at et individ står foran et valg mellom M ulike alternativer gitt ved $j = 1, 2, \dots, M$, og at nyttenivået forbundet med hvert alternativ er gitt ved U_{ij} . Individet velger den tilstanden som gir høyst nytte, det vil si $U_{ij} = \max\{U_{i1}, \dots, U_{iM}\}$. Ved å anta at nyttefunksjonen er gitt ved $U_{ij} = \mu_{ij} + \varepsilon_{ij}$ hvor μ_{ij} er en funksjon av observerbare variabler og noen få ukjente parametere, og ε_{ij} er et uobserverbart feilledd får vi at:

$$\Pr(y_i = j) = \Pr\left(U_{ij} = \max\{U_{i1}, \dots, U_{iM}\}\right)$$

$$\Pr(y_i = j) = \Pr\left(\mu_{ij} + \varepsilon_{ij} > \max_{k=1, \dots, J, k \neq j} \{\mu_{ik} + \varepsilon_{ik}\}\right)$$

Denne definisjonen er relativt enkel og intuitiv, men det blir noe mer problematisk å evaluere denne sannsynligheten, ettersom man må kunne si noe om et maksimum av flere tilfeldige variabler. Ved å anta at alle ε_{ij} er gjensidig uavhengige, og følger en kjent log Weibull fordeling, samtidig som nyttefunksjonen antas å være den samme som før ($\mu_{ij} = \mathbf{x}'_{ij}\boldsymbol{\beta}$), kan vi skrive sannsynligheten som:

$$\Pr(y_i = j) = \frac{\exp(\mathbf{x}'_{ij}\boldsymbol{\beta})}{1 + \exp(\mathbf{x}'_{i2}\boldsymbol{\beta}) + \dots + \exp(\mathbf{x}'_{iM}\boldsymbol{\beta})}, \quad j = 1, 2, \dots, M$$

Her er μ_{i1} normalisert til null for å bestemme nivået på nytten. Denne strukturen sikrer som før at sannsynligheten ligger mellom null og én, og ved å sette $M = 2$ reduseres uttrykket til den binomiske modellen i forrige avsnitt.

Både den binomiske og multinomiske modellen kan estimeres etter maximum likelihood-prinsippet.

7.2 Marginaleffekter

Den latente variabelen y_i^* har gjerne ikke en målenhet som lar seg tolke på en fornuftig måte når man ønsker å se på effekten av bakgrunnsvariablene. Vi ser derfor heller på hvordan variablene påvirker sannsynligheten $\Pr(y_i = 1|x)$. Koeffisientene som rapporteres fra

modellen er log odds-rater, og kan ikke tolkes direkte som marginaleffekter ettersom modellen ikke er lineær. Effekten av en endring i x_{ik} vil avhenge av \mathbf{x}_i , og for logit-modellen over kan vi skrive marginaleffekten av en kontinuerlig variabel som:

$$\frac{\partial F(\mathbf{x}'_i \boldsymbol{\beta})}{\partial x_{ik}} = \frac{\exp(\mathbf{x}'_i \boldsymbol{\beta})}{(1 + \exp(\mathbf{x}'_i \boldsymbol{\beta}))^2} \beta_k = f(\mathbf{x}'_i \boldsymbol{\beta}) \beta_k$$

Siden den kumulative fordelingen $F(\cdot)$ her er strengt voksende, og tetthetsfunksjonen $f(z) > 0 \forall z$, vil marginaleffekten alltid ha samme fortegn som koeffisienten. For en dikotom bakgrunnsvariabel x_{ik} kan vi beskrive effekten på sannsynligheten som:

$$F(\mathbf{x}'_i \boldsymbol{\beta} + \beta_k) - F(\mathbf{x}'_i \boldsymbol{\beta})$$

I begge tilfeller er effekten av én variabel avhengig av verdien på de andre bakgrunnsvariablene, og det gir opphav til mange forskjellige måter å beregne marginaleffektene på, og her beskrives noen av dem etter Bartus (2005). En måte å gjøre det på er å ta utgangspunkt i gjennomsnittsverdiene til alle andre variabler, og effekten kan da skrives som $f(\bar{\mathbf{x}}' \boldsymbol{\beta}) \beta_k$. Dette er kanskje den vanligste metoden, og kalles for MEM (Marginal Effect at the Mean). Intuisjonen er nokså enkel dersom man bare har kontinuerlige variabler som alder og lønn, og man da kan bruke gjennomsnittsalder og -lønn som utgangspunkt. Har man med kategoriske variabler er det i beste fall problematisk å forestille seg et individ som er 60 pst. kvinne og er 20 pst. gift. Det er derfor ikke alltid gitt at marginaleffekter ved gjennomsnittet er et godt utgangspunkt for analysen.

Et annet alternativ er å se på gjennomsnittlige marginaleffekter, kalt AME (Average Marginal Effect). Denne metoden gir en marginaleffekt lik $\beta_k \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n f(\mathbf{x}'_i \boldsymbol{\beta})$, som vil si at man beregner en marginaleffekt for hvert tilfelle, for så å se på gjennomsnittet. Forskjellen mellom de nevnte variantene er at i en ikke-lineær modell, så kan gjennomsnittlig adferd blant individene være noe annet enn adferden til et gjennomsnittsindivid. Hovedargumentet i favør AME er behovet for realisme, hvor MEM som nevnt kan ta utgangspunkt i et scenario som ikke eksisterer i virkeligheten. Både Bartus (2005) og Cameron & Trivedi (2009) foretrekker AME over MEM, og særlig når man har flere kategoriske variabler blant regressorene. For resten av oppgaven rapporteres gjennomsnittlige marginaleffekter (AME).

8 Empirisk analyse

Den empiriske analysen er delt inn i tre deler, hvor den første omhandler hvordan individspesifikke kjennetegn påvirker sannsynligheten for å få innvilget gradert uførepensjon relativt til full uførepensjon i en logistisk regresjonsanalyse. Den andre delen beskriver hvordan uføregraden og ulike bakgrunnsvariabler påvirker utnyttelse av den inntekten som tillates ved siden av trygden. I den tredje delen utforskes hvilke faktorer som samvarierer med en overgang fra gradert uførepensjon til enten full uførepensjon, eller ut av uføretrygden, gjennom en multinomisk logit-analyse.

8.1 Gradert eller full uførepensjon

Så langt har vi kun sett på rene deskriptive sammenhenger hvor det ikke tas hensyn til hvordan flere variabler kan påvirke et utfall samtidig. Vi har for eksempel sett at langt flere ender med gradert uførepensjon dersom de kommer fra en gradert helseytelse, men det er ikke dermed gitt at en gradert helseytelse har like stor forklaringskraft når det kontrolleres for andre bakgrunnsvariabler. Tabell 12 viser hvordan ulike individspesifikke kjennetegn påvirker eller varierer med sannsynligheten for å få innvilget gradert uførepensjon relativt til full uførepensjon i en logistisk regresjonsanalyse. For den følgende analysen er det to forhold som er verdt å merke seg: Hele utvalget har allerede fått tilstått uførepensjon, og det medfører at ingen av resultatene sier noe om sannsynligheten for å bli ufør i seg selv. Det andre er at de presenterte resultatene ikke kan tolkes direkte som kausale sammenhenger. Det er åpenbart veldig mange forhold som påvirker hvorvidt en person søker uførepensjon, og også hvorvidt det blir tilstått gradert eller full uførepensjon, som det ikke kan kontrolleres for i denne analysen. Det kan likevel være verdifullt å undersøke hvilke fellesnevnerne som finnes i datamaterialet og dermed forsøke å identifisere hvilke sammenhenger som *ser ut til* å påvirke uføregraden.

Tabell 12 Sannsynlighet for gradert uførepensjon for nye uførepensjonister i 2002

<i>Kjennetegn</i>	<i>OR</i>	<i>Std.feil</i>	<i>P-verdi</i>	<i>ME pp.</i>	<i>ME %</i>
<i>Kjønn</i>					
Mann	<i>Ref.</i>				
Kvinne	2,148	0,084	0,00	0,140	0,515
<i>Alder i 2002</i>					
Under 35	<i>Ref.</i>				
35-44	1,318	0,119	0,00	0,053	0,174
45-54	1,261	0,114	0,01	0,044	0,147
55-59	1,000	0,095	1,00	0,000	0,000
60-64	0,622	0,061	0,00	-0,082	-0,330
65 år og eldre	0,489	0,058	0,00	-0,119	-0,513
<i>Landbakgrunn</i>					
Norge	<i>Ref.</i>				
Europa, Nord-Amerika, Oceania	0,892	0,063	0,10	-0,021	-0,077
Afrika, Asia, Sør-Amerika	0,623	0,072	0,00	-0,080	-0,332
<i>Landsdel</i>					
Oslo og Akershus	<i>Ref.</i>				
Hedmark og Oppland	1,249	0,088	0,00	0,040	0,150
Sør-Østlandet	1,231	0,072	0,00	0,037	0,140
Agder og Rogaland	1,459	0,086	0,00	0,069	0,249
Vestlandet	1,147	0,067	0,02	0,024	0,093
Trøndelag	1,356	0,092	0,00	0,055	0,203
Nord-Norge	0,931	0,069	0,33	-0,012	-0,050
<i>Arbeidsledighet</i>	0,886	0,017	0,00	-0,022	-0,080
<i>Familiestatus</i>					
Gift/samboer m/barn	1,387	0,067	0,00	0,059	0,220
Gift/samboer u/barn	1,179	0,056	0,00	0,029	0,113
Enslig m/barn	1,522	0,158	0,00	0,076	0,279
Enslig u/barn	<i>Ref.</i>				
<i>Utdanningsnivå</i>					
Grunnskole	0,765	0,036	0,00	-0,048	-0,180
Noe Videregående	0,948	0,046	0,27	-0,010	-0,035
Fullført Videregående	<i>Ref.</i>				
Høyere utdanning	1,203	0,067	0,00	0,035	0,117
Utdanning ukjent	0,800	0,146	0,22	-0,040	-0,149
<i>År med pensjonspoeng</i>					
0 år	0,431	0,063	0,00	-0,131	-0,627
1-9 år	<i>Ref.</i>				
10-19 år	1,122	0,086	0,13	0,021	0,077
20-29 år	1,100	0,089	0,24	0,017	0,064
30 år eller mer	1,076	0,096	0,42	0,013	0,049

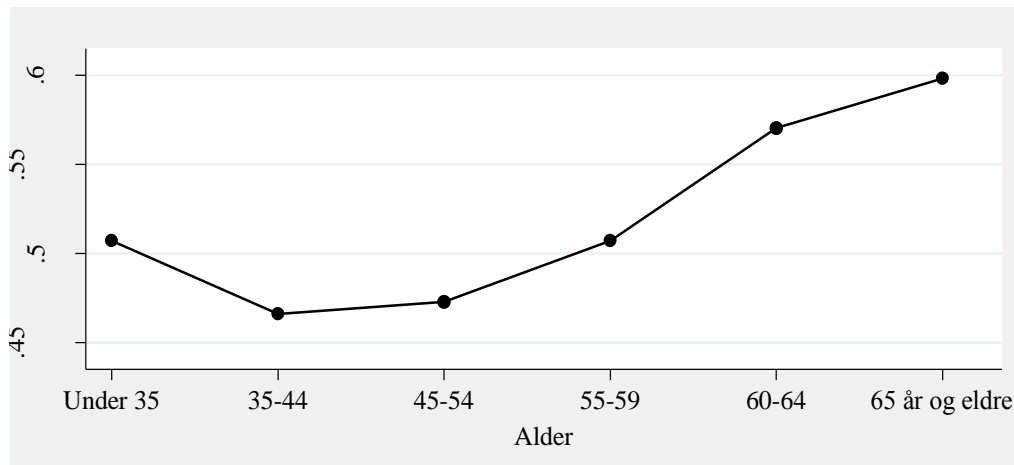
<i>Starttilstand</i>						
	Helseytelse, full	<i>Ref.</i>				
	Helseytelse, gradert	5,795	0,266	0,00	0,372	0,932
	Dagpenger	0,820	0,050	0,00	-0,035	-0,145
	Sosialhjelp	0,644	0,092	0,00	-0,075	-0,331
	Jobb	1,950	0,137	0,00	0,136	0,433
	Ukjent	0,720	0,062	0,00	-0,057	-0,244
<i>Sentralitet</i>						
	Minst	1,273	0,069	0,00	0,044	0,158
	Mindre	1,254	0,080	0,00	0,041	0,148
	Noe	1,027	0,047	0,55	0,005	0,018
	Mest	<i>Ref.</i>				
<i>Måneder med sosialhjelp</i>						
	0	<i>Ref.</i>				
	1-10	0,656	0,038	0,00	-0,075	-0,287
	11-20	0,422	0,051	0,00	-0,144	-0,621
	21+	0,352	0,040	0,00	-0,168	-0,767
<i>Måneder med dagpenger</i>						
	0	<i>Ref.</i>				
	1-10	0,815	0,040	0,00	-0,036	-0,138
	11-20	0,736	0,043	0,00	-0,054	-0,210
	21+	1,051	0,049	0,28	0,009	0,032
	Konstantledd	0,294	0,035	0,00		
	N	23 048				
	Pseudo-R ²	0,1565				

Tabellen viser den estimerte oddsraten (OR), standardfeil, p-verdi og gjennomsnittlig margineffekt i prosentvis endring (ME %) og prosentpoeng (ME pp) for de ulike variablene. Signifikante koeffisienter ($p < 0.05$) i uthevet skrift.

Øverst i Tabell 12 ser vi at kvinner har 51 pst. høyere sannsynlighet enn menn for å gå til gradert uførepensjon. Det tilsvarer en forskjell på 14 prosentpoeng. I Figur 12 ser vi hvordan margineffekten varierer over ulike aldersgrupper, og forskjellen er minst i aldersgruppen 35-44 hvor effekten av kjønn er 47 pst, mens den stiger opp til 60 pst. blant de eldste i utvalget. Det er vanskelig å peke ut en enkelt årsak for hvorfor kvinner har en høyere tilbøyelighet for gradering enn menn. Et argument kan være at kvinner i større grad arbeider i en deltidsstilling, og at en slik stilling lar seg enklere kombinere med en uførepensjon for både arbeidsgiver og -taker. Variabel for avtalt arbeidstid er utelatt fra modellen på grunn av manglede observasjoner, og ved å inkludere den reduseres utvalget med nærmere 7000 individer. Dersom den inkluderes, og dermed kontrollerer for tidligere deltidsarbeid, ser man

en kobling mellom kort deltidsarbeid og gradert uførepensjon, men det reduserer ikke kvinners sannsynlighet for gradering nevneverdig.

Figur 12 Gjennomsnittlig margineffekt av kjønn etter aldersgruppe

Sannsynligheten for gradering avtar med alderen for de over 35, relativt til de yngste, foruten aldersgruppen 55-59 som ikke er signifikant. Det er nærliggende å tro at utsiktene for gradert arbeidstid og generelle muligheter på arbeidsmarkedet blir dårligere etter hvert som man blir eldre. Det kan også tenkes at *Alder* er den variabelen som fanger opp mest av variasjonen i helsetilstand/diagnose som her er utelatt, og at helsen (og dermed arbeidsevnen) generelt sett svekkes med alderen. For eksempel var det i 2002 tre ganger så mange uførepensjonister med muskel- og skjelettsykdommer i alderen 50-59 som for de under 40. Den relativt lave sannsynligheten for de under 35 kan skyldes at denne aldersgruppen fanger opp de aller fleste medfødte lidelsene, i tillegg til en overvekt av psykiske lidelser.

Av de geografiske variablene ser vi at gradering er vanligst for de som er født i Norge, og det er 33 pst. mindre sannsynlig for de fra Afrika, Asia og Sør-Amerika. Kanskje mer spesielt er forskjellene i sannsynligheten blant de ulike landsdelene. Selv når det kontrolleres for demografiske og sosioøkonomiske forhold, er det fortsatt store forskjeller i sannsynligheten for gradert uførepensjon mellom landsdelene. Ser vi på fylkesnivå er det størst sannsynlighet for de fra Oppland, Buskerud og Telemark, som har rundt 25 pst. høyere sannsynlighet enn de fra Oslo.

Arbeidsledighet er den eneste kontinuerlige variabelen i regresjonen. Den tar utgangspunkt i et årsgjennomsnitt for registrerte arbeidsledige i individets kommune i 2001, og det er her

brukt forskjellige ledighetstall for menn og kvinner (SSB, 2013b). Det ser ut til å være en klar sammenheng mellom ledighet og tilbøyelighet for gradert uførepensjon, hvor ett prosentpoengs økning i ledighet henger sammen med 8 pst. reduksjon i sannsynligheten for gradering. Marginaleffekten er også noe økende ved høyere ledighetstall, og går fra -7,4 pst. ved en ledighet på 0,5 pst, og til -8,9 pst. ved ledighet på 6 pst. Som med resten av analysen kan ikke effekten tolkes direkte som kausal, og de observerte ledighetsratene er i teorien likevekter, og vi vet derfor ikke om det er tilbud eller etterspørsel som driver endringene. På den ene side virker det plausibelt jamfør økonomisk teori at individene ønsker å redusere tilbudet eller eksponere seg mindre mot arbeidsmarkedet i dårlige tider, og heller trekker mot full uførepensjon i den grad de kan påvirke det selv. På den annen side kan tilbudet av arbeidskraft, eller ønsket om å arbeide, tenkes å være konstant, og dersom etterspørselen faller eller forsvinner vil det redusere inntektsmulighetene til uførepensjonisten som taler for en høyere uføregrad. Høy ledighet kan også tenkes å redusere sannsynligheten for at et eventuelt attføringstiltak skal lykkes, og således øke tilgangen til full uførepensjon. Bratsberg, Fevang og Røed (2010) hevder det er en stor gråsoner mellom arbeidsledighet og uførepensjon, og finner at negative skift i arbeidsmarkedsmuligheter kan forklare en betydelig andel av norsk trygdeavhengighet.

Videre ser vi at familiestatus også har en effekt på utfallet. Statusene *med barn* øker sannsynligheten med 22 og 28 pst. relativt til enslige uten barn. Familiestatus kan også påvirke nivået på ytelsen, og dermed gi økonomiske insentiver for det ene eller det andre utfallet. En uførepensjonist kan ha rett til ulike forsørgertillegg i henhold til Folketrygdloven §§ 3-24 til 3-26. Dersom uførepensjonisten forsørger ektefelle kan det gis ektefelletillegg på 50 pst. av grunnpensjonen, og 40 pst. av grunnbeløpet for hvert barn vedkommende forsørger. Disse tilleggene graderes ikke ved gradert uførepensjon, men er behovsprøvd mot inntekt slik at tillegget reduseres når inntekten passerer et gitt fribeløp. Som et eksempel har en uførepensjonist som enslig forsørger et barn, et fribeløp på 2,64 G, og som øker med 0,4 G for hvert barn. Ser vi tilbake til kapittel 5 Tabell 9 ligger inntektsgrensen (inklusive friinntekt) rundt 3,4 G for 50 pst. uføre, og rundt 2,2 G for 51-99 pst. uføre. I tillegg utnytter de henholdsvis rundt 65 og 85 pst. av grensen, noe som skulle tilsi at den gjennomsnittlige graderte uførepensjonisten vil ligge under fribeløpet for barnetillegget. Gitt at de holder seg innenfor fribeløpet vil barne- og ektefelletillegget gi en større ytelse per prosent uførhet for de graderte uførepensjonistene. Her kan det selvfølgelig tenkes at det er seleksjon inn til de ulike

familietyperne som ikke fanges opp av modellen, og siden det mangler detaljert informasjon om barn og ektefelle bør resultatene tolkes forsiktig.

Utdanningsnivå blir ofte pekt på som negativt korrelert med uføresannsynligheter. Hvis man ser på alternativet til uførhet som arbeid, kan det være samme mekanisme som spiller inn her. Høyere utdanning øker sannsynligheten for gradering med 12 pst. og grunnskole reduserer sannsynligheten med 18 pst – relativt til fullført videregående. Høyere utdanning gir gjerne flere og bedre muligheter på arbeidsmarkedet, samtidig som det åpner for mindre fysisk krevende arbeid som lar seg enklere kombinere med en allerede svekket helse.

Under antall år med pensjonspoeng, som grovt sett forteller hvor mange år individet har vært i arbeidslivet, er det bare 0 år som er signifikant. Individer uten opptjening i folketrygden har 63 pst. mindre sannsynlighet for gradering sammenlignet med 1-9 år med pensjonspoeng. Under starttilstand finner vi noen av de sterkeste effektene i modellen. De som kommer fra en gradert helseytelse har nesten dobbelt så stor sannsynlighet for gradert uførepensjon, sammenlignet med full helseytelse. Både dagpenger og sosialhjelp reduserer sannsynligheten for gradering, og vi ser at jo flere måneder med ytelsene, desto mindre blir den. De uførepensjonistene kun var registrert i Aa-registeret ved første uføretidspunkt, har 43 pst. større sannsynlighet for gradering.

Informasjon om kommunesentralitet er hentet fra SSB og beskrevet i appendiks Tabell A20. De ulike nivåene forteller noe om de muligheter befolkningen i en kommune har for arbeidsreiser til et eller flere av de nærmeste tettstedene. Det kunne tenkes at alt annet likt, ville høy sentralitet, og dermed kort vei til arbeidssteder, bidra til økt sannsynlighet for å jobbe ved siden av en uførepensjon, men resultatet her er det motsatte. Individer fra de mindre og minst sentrale kommunene har rundt 15 pst. høyere sannsynlighet for gradering sammenlignet med de mest sentrale. Det er også mulig at sentralitet fanger opp noe av variasjonen i årsaken til uførepensjonering eller sykdomsbildet, og at for eksempel rusmisbruker og andre som har falt utenfor samfunnet i større grad kommer fra de mest sentrale kommunene.

Tabell A18 i appendiks viser den samme modellen kjørt separat for menn og kvinner. For enkelte kjennetegn er det en nevneverdig forskjell blant menn og kvinner, men fortegnet på koeffisientene er lik for begge kjønn for alle signifikante variabler. Arbeidsledighet har en

sterkere effekt blant menn hvor ett prosentpoengs endring i ledighet gir 10,4 pst endring i sannsynligheten for gradering, mens tilsvarende er 6 pst. for kvinner. Dette sammenfaller med Bratsberg, Fevang og Røed (2010) som finner at det kausale forholdet mellom muligheter på arbeidsmarkedet og uføretrygd er sterkere hos menn enn for kvinner. Blant menn er det kun gift/samboer med barn som er signifikant av familiestatusene, og øker sannsynligheten, mens alle statusene gir utslag blant kvinnene i utvalget. Sterkest er effekten for alenemødre hvor sannsynligheten øker med 30. pst relativt til enslige kvinner uten barn. Sammenhengen mellom gradert helseytelse og gradert uførepensjon er langt tydeligere blant menn, hvor en mann med gradert helseytelse har 130 pst. høyere sannsynlighet, relativt til full helseytelse, og tilsvarende for kvinner er 70 pst. Jevnt over kan vi si at effekten av kjønn i den første modellen beskriver variasjonen mellom de to separate modellene på en god måte.

Modellen tegner et bilde av hvem som med størst sannsynlighet får tilstått gradert uførepensjonen. For å oppsummere kan vi si at det er en enslig kvinne i alderen 35-44, bosatt med barn i en lite sentral sørlandskommune med lav arbeidsledighet. Hun har også høyere utdanning, er født i Norge og har noe arbeidserfaring. Hun har mottatt en gradert helseytelse i forkant av uførepensjoneringen, og har aldri mottatt sosialhjelp eller dagpenger.

I Andersland et al. (2012) sin lignende analyse, var også full og gradert tidsbegrenset uførepensjon en del av utfallsrommet. Resultatene er i stor grad sammenfallende, men størrelsen på enkelte koeffisienter varierer – trolig som en følge av det utvidede utfallsrommet. For eksempel hadde kvinner større sannsynlighet for tidsbegrenset gradert pensjon relativt til menn, sammenlignet med varig gradert. Effekten av gradert helseytelse var heller ikke like kraftig som i denne analysen, ettersom det kunne føre til både varig og tidsbegrenset ytelse.

8.2 Inntekt ved siden av trygden

I kapittel 5 så vi at utnyttelse av de estimerte inntektsgrensene varierte med uføregraden, og så ut til å være fallende med en økende uføregrad. En av forskjellene mellom hel og gradert uførepensjon er at de graderte er forutsatt å ha et arbeidsforhold ved siden av trygden, mens en 100 pst. ufør kun kan jobbe opp til friinntektsgrensen dersom han ønsker. Utnyttelsen av inntektsgrensen er dermed ikke direkte sammenlignbar mellom gradert og full, og i denne analysen vil vi først se på de graderte uførepensjonistene alene, og deretter de 100 pst. uføre.

8.2.1 Utnyttelse av inntektsgrense for gradert uførepensjon

For å undersøke hvordan uføregraden i seg selv påvirker den estimerte inntektsutnyttelsen, og hvilke andre faktorer som spiller inn, kan vi sette opp følgende regresjonsuttrykk:

$$UIG_i = \beta_0 + \beta_1 uf g_i + \mathbf{x}'_i \boldsymbol{\beta} + u_i$$

UIG er den estimerte utnyttelse av inntektsgrensen (inklusive friinntekt) fra kapittel 5, ufg er individets uføregrad og \mathbf{x}'_i er den transponerte vektoren av ulike bakgrunnsvariabler. Siden alle variablene foruten UIG er tidskonstant er UIG gjort om til et gjennomsnitt for alle år etter 2003 betinget på at individet fortsatt mottar gradert uførepensjon, og at de ikke er selvstendig næringsdrivende¹². På denne måten er datasettet fortsatt bygget opp som et tverrsnitt.

Et åpenbart problem med denne spesifikasjonen er at uføregraden inngår i den estimerte UIG (se Tabell A16) og opptrer dermed på begge sider av uttrykket. Alt annet likt vil høyere uføregrad gi en høyere UIG, slik at vi får en form for mekanisk sammenheng mellom avhengig og uavhengig variabel. Ved å fjerne uføregraden fra en av sidene i uttrykket vil vi kun kontrollere for uføregraden og dermed se hvilke andre faktorer som spiller inn. På en annen side trenger det ikke å være en sterk mekanisk sammenheng mellom uføregraden og UIG. Gitt at det er tilstrekkelig variasjon i inntekt og tidligere inntekt (som danner grunnlaget for inntektsgrensen), vil antakeligvis en økning i uføregraden føre med seg en reduksjon i inntekt som virker i motsatt retning. For å bøte på problemet er uføregraden delt inn i tre ulike grupper med binære variabler for de to siste. Uføregrad lik 50 er satt som referansekategori. Uttrykket kan da skrives som:

$$UIG_i = \beta_0 + \beta_1 uf g_{i\ 51-75} + \beta_2 uf g_{i\ 76-90} + \mathbf{x}'_i \boldsymbol{\beta} + u_i$$

Tabell 13 viser resultatet av den lineære regresjonslikningen etter minste kvadraters metode. En Breusch-Pagan-test for heteroskedastisitet bekrefter at den estimerte variansen til residualene er avhengig av de uavhengige variablene, og dette korrigeres for ved bruk av robuste standardfeil. I tillegg er det verdt å nevne at det å inkludere uføregraden på høyre side av uttrykket ikke påvirker fortegnet på noen av variabler (eller antallet signifikante variabler),

¹²684 individer som er definert som selvstendig næringsdrivende etter samme definisjon som i kapittel 5, er utelatt fra analysen siden inntektsinformasjon er mindre presis.

men gir jevnt over noe mindre forklaringskraft til alle andre variabler. De rapporterte koeffisientene (marginaleffektene) angir endringen i UIG som kan tolkes som prosentpoeng (pp.). Hvor mye en slik endring utgjør i kroner vil følgelig variere med individene, men tar vi utgangspunkt i en inntektsgrense (med friinntekt) på 3G, vil ett prosentpoeng her utgjøre 2500 kr etter dagens grunnbeløp¹³.

Sett bort fra interaksjonsleddet mellom uføregrad og kjønn, er det ingen signifikant forskjell mellom menn og kvinner i modellen. Inntektsutnyttelse er avtakende med alderen, men lik for aldersgruppene 45-59. I den deskriptive statistikken er det den nevnte aldersgruppen som har høyest gjennomsnittlig utnyttelsesgrad, men kontrollert for andre bakgrunnsvariabler er det altså de yngste i utvalget som presterer best. Også i denne modellen vil antakeligvis variasjonen i helsetilstand/diagnose fanges opp av aldersvariabelen. På en annen side er alder og antall år med pensjonspoeng de to variablene med høyst korrelasjon i modellen, og siden referanse kategorien her er 1-9 år med pensjonspoeng, vil ikke en alder på 55-59 og 1-9 år med pensjonspoeng være et veldig sannsynlig utfall. Kategorien for 0 år med pensjonspoeng vil fange opp noen spesielle tilfeller, som for eksempel unge uføre og innvandrere. Vi ser også at flere år med pensjonspoeng, som er en god proxy for lengden på arbeidsmarkedstilknytning, gir større inntektsutnyttelse. Ved å fjerne pensjonspoeng fra modellen er det ikke lengre signifikante forskjeller mellom aldersgruppene.

Landbakgrunn utgjør også en forskjell i utnyttelse av inntektsgrensen. De to gruppene utenom Norge er grovt delt inn etter vestlige og ikke-vestlige land, og innbefatter i all hovedsak førstegangsinnvandrere, og ligger henholdsvis 4,6 og 8,4 pp. bak de norskfødte.

¹³ Grunnbeløpet per 1.5.2012 utgjør 82 122 kr.

Tabell 13 Utnyttelse av estimert inntektsgrense for graderte uføre

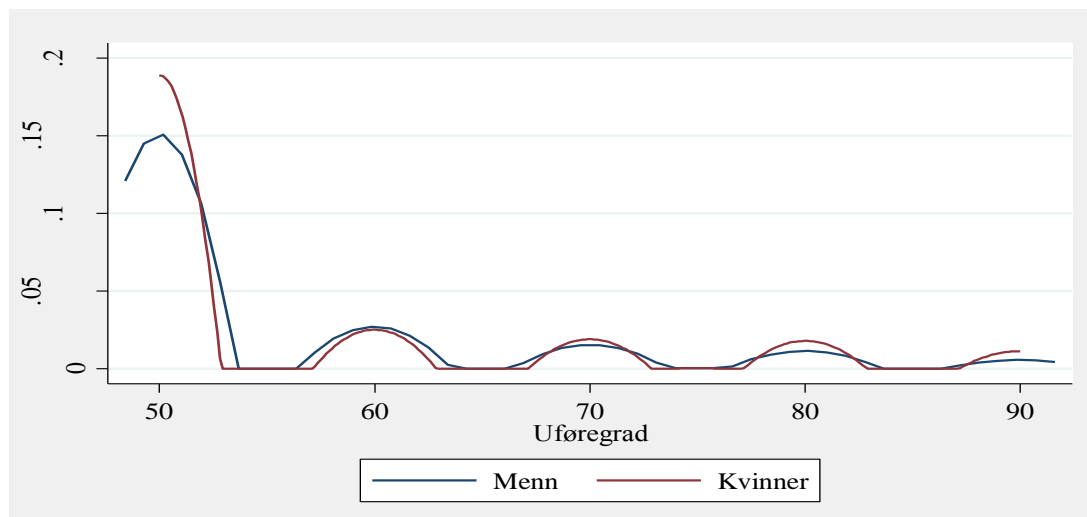
<i>Kjennetegn</i>	<i>ME</i>	<i>Robuste std.feil</i>	<i>P-verdi</i>
<i>Kjønn</i>			
Mann	<i>Ref.</i>		
Kvinne	0,013	0,012	0,269
<i>Alder i 2002</i>			
Under 35	<i>Ref.</i>		
35-44	-0,060	0,029	0,038
45-54	-0,137	0,029	0,000
55-59	-0,138	0,030	0,000
60-64	-0,248	0,031	0,000
<i>Landbakgrunn</i>			
Norge	<i>Ref.</i>		
Europa, Nord-Amerika, Oceania	-0,046	0,022	0,033
Afrika, Asia, Sør-Amerika	-0,084	0,036	0,021
<i>100 pst. ufør i 2008</i>	-0,129	0,010	0,000
<i>Uføregrad - menn</i>			
50	<i>Ref.</i>		
51-75	0,045	0,022	0,045
76-90	-0,084	0,039	0,030
<i>Uføregrad - kvinner</i>			
50	<i>Ref.</i>		
51-75	-0,121	0,026	0,000
76-90	-0,272	0,042	0,000
<i>Utdanningsnivå</i>			
Grunnskole	-0,041	0,013	0,002
Noe Videregående	-0,020	0,013	0,113
Fullført Videregående	<i>Ref.</i>		
Høyere utdanning	0,069	0,014	0,000
Utdanning ukjent	-0,026	0,062	0,680
<i>År med pensjonspoeng</i>			
0 år	-0,131	0,046	0,004
1-9 år	<i>Ref.</i>		
10-19 år	0,097	0,025	0,000
20-29 år	0,176	0,026	0,000
30 år eller mer	0,207	0,028	0,000
<i>Starttilstand</i>			
Helseytelse, full	<i>Ref.</i>		
Helseytelse, gradert	0,074	0,009	0,000
Dagpenger	-0,044	0,021	0,037
Sosialhjelp	-0,126	0,046	0,007
Jobb	0,048	0,020	0,019

	Ukjent	-0,162	0,033	0,000
<i>Måneder med dagpenger</i>	0	<i>Ref.</i>		
	1-10	-0,014	0,013	0,268
	11-20	-0,038	0,016	0,019
	21+	0,010	0,013	0,439
<i>Sentralitet</i>	Minst	0,037	0,013	0,003
	Mindre	0,011	0,015	0,464
	Noe	-0,013	0,010	0,186
	Mest	<i>Ref.</i>		
<i>Forløpets varighet (år)</i>		-0,014	0,004	0,000
<i>Barn under 18 år</i>		0,056	0,012	0,000
	Konstantledd	0,694	0,033	0,000
	N	5 150		
	R ²	0,269		

Tabellen viser den estimerte koeffisienten/marginaleffekten (ME), robuste standardfeil og p-verdi. Signifikante koeffisienter ($p < 0.05$) i uthevet skrift.

Uføregrad er tatt med som bakgrunnsvariabel alene, og i interaksjon med variabelen for kjønn. Blant menn ser vi at en endring i uføregrad fra 50 til 51-75 medfører en økning i UIG på 4,5 pp, mens kategorien 76-90 gir en reduksjon på 8,4 pp. Blant kvinner er marginaleffekten langt kraftigere, hvor en uføregrad på 51-75 reduserer UIG med 12 pp. og 76-90 reduserer med hele 27 pp. Resultatene sammenfaller med den deskriptive analysen. Figur 13 viser at fordelingen til uføregraden blant menn og kvinner er nokså like i dette utvalget, og gjennomsnittlig uføregrad innad i uførekategoriene er ikke signifikant forskjellig blant kjønnene. Det er altså ikke slik at en skjev fordeling mellom kjønnene kan forklare noe av den store forskjellen i effekten. Det er heller ingen nivåforskjell ettersom gjennomsnittlig UIG ved uføregrad lik 50 er 0,65 for begge kjønn.

Figur 13 Tetthetsfordeling til uføregrad etter kjønn

Den binære variabelen for *100 pst. ufør i 2008* er lik 1 dersom individet, som begynte med gradert uførepensjon, ender opp med hel uførepensjon i 2008. Marginaleffekten i seg selv er ikke så interessant her, men er inkludert som et forsøk på å kontrollere for en forverret helse eller inntektsevne i løpet av perioden. En fjerdedel av dette utvalget har hel uførepensjon i 2008, og marginaleffekten er klart signifikant med en reduksjon i UIG på 13 pp. Dette er i tråd med den deskriptive statistikken i kapittel 6.3, hvor vi så at den gjennomsnittlige arbeidsdeltakelsen blant de graderte øker etter hvert som flere går over til 100 pst. uførepensjon.

Ikke overraskende ser vi at utdanningsnivå og UIG har en positiv sammenheng. Blant starttilstandene er fortegnene lik som i sannsynlighetsmodellen i forrige avsnitt. Relativt til en full helseytelse har de som kommer fra gradert helseytelse, eller jobb, høyere UIG. De klareste resultatene er at en historie med sosialhjelp gir en kraftig reduksjon i UIG, sammen med gruppen hvor starttilstanden er ukjent.

For hvert år som går fra første uføretidspunkt og fram til uførepensjonering faller UIG med 1,4 pp. Et langt forløp kan medføre en lengre periode med redusert eller ingen arbeidsmarkedstilknytning som igjen gjør det vanskeligere å komme tilbake i arbeid. Det å ha barn under 18 år gir positivt utslag på UIG. Det vil være en viss seleksjon inn i denne variabelen. De som har barn er noe yngre enn resten av utvalget, og de som velger å få barn kan ha andre egenskaper ved seg som bidrar til høyere inntektsutnyttelse. De kan også tenkes å ha større utgifter enn personer uten barn, som kan gi insentiv til å arbeide mer. Et alternativt

argument er at personer med barn kan ha større behov for inntektssikring, og således har større tilbøyelighet for uførepensjonering relativt til restarbeidsevne enn personer uten barn. Fevang og Røed (2006) finner på sin side at uføresannsynligheten faller med antall barn, noe som ikke gir støtte til det siste argumentet.

Det er altså ingen forskjeller mellom menn og kvinner ved halv uførepensjon, men ved en noe høyere uføregrad utnytter mennene vesentlig mye mer av inntektsgrensen. Ellers karakteriseres de med høyst utnyttelse ved høy utdanning, sterk arbeidsmarkedstilknytning, ung alder og et forløp som begynner med en gradert helseytelse. I tillegg er de norskfødte, fra en lite sentral kommune, har barn under 18 år og har hatt et kortvarig forløp fra uføretidspunkt til pensjonstilgang.

8.2.2 Utnyttelse av friinntekt for full uførepensjon

For å utforske utnyttelse av friinntekt blant fulltidspensjonistene brukes samme modell som i forrige avsnitt. Denne estimeringen er mindre problematisk siden alle uførepensjonistene i dette utvalget har lik uføregrad, og den samme inntektsgrensen på 1 G per år. Siden dato for pensjonstilgang varier, ser vi på gjennomsnittlig inntekt fra og med 2004, som er det første kalenderåret hvor alle har lik lengde på perioden med friinntekt. Sammenlignet med gjennomsnittsinntektene for de graderte uføre, ligger fordelingen for fulltidspensjonistene langt nærmere null, og 60 pst. av utvalget har ingen inntekt over hele perioden. Dermed forventes marginaleffektene å være svakere her, enn for de graderte. Resultatene er presentert i Tabell 14.

Til forskjell fra de graderte uførepensjonistene, er det her ingen signifikant forskjell mellom menn og kvinner. Inntektsutnyttelsen er også her avtakende med alderen, og de med ikke-vestlig landbakgrunn tjener mindre enn de norskfødte, mens det ikke er noen signifikant forskjell mellom norskfødte og vestlige innvandrere.

Blant de med hel uførepensjon er det heller ingen signifikante forskjeller mellom de ulike utdanningsnivåene, men de med ukjent utdanning tjener noe mindre. Når inntekten er begrenset opp til 1 G, vil det også være en begrensning for hvilket arbeid man har mulighet til å ta. I en så liten stillingsbrøk som 1 G vil tilsvare, er det kanskje ingen nevneverdig etterspørsel etter utdannet arbeidskraft, og har dermed ingen effekt på inntekten.

Tabell 14 Utnyttelse av friinntekt for fulltidspensjonister

<i>Kjennetegn</i>	<i>ME</i>	<i>Robuste std.feil</i>	<i>P-verdi</i>
<i>Kjønn</i>			
Mann	<i>Ref.</i>		
Kvinne	-0,004	0,006	0,540
<i>Alder i 2002</i>			
Under 35	<i>Ref.</i>		
35-44	-0,037	0,011	0,000
45-54	-0,061	0,011	0,000
55-59	-0,059	0,011	0,000
60-64	-0,083	0,012	0,000
<i>Landbakgrunn</i>			
Norge	<i>Ref.</i>		
Europa, Nord-Amerika, Oceania	-0,009	0,010	0,376
Afrika, Asia, Sør-Amerika	-0,030	0,011	0,008
<i>Utdanningsnivå</i>			
Grunnskole	-0,001	0,008	0,884
Noe Videregående	-0,008	0,008	0,353
Fullført Videregående	<i>Ref.</i>		
Høyere utdanning	0,015	0,011	0,156
Utdanning ukjent	-0,036	0,014	0,009
<i>År med pensjonspoeng</i>			
0 år	-0,020	0,010	0,049
1-9 år	<i>Ref.</i>		
10-19 år	0,021	0,008	0,015
20-29 år	0,037	0,009	0,000
30 år eller mer	0,050	0,011	0,000
<i>Lønn året før første uføretidspunkt</i>			
0 G	-0,028	0,010	0,008
0 - 2 G	-0,010	0,009	0,233
2 - 3,5 G	<i>Ref.</i>		
3,5 - 5 G	0,032	0,007	0,000
Over 5 G	0,062	0,008	0,000
<i>Starttilstand</i>			
Helseytelse, full	<i>Ref.</i>		
Helseytelse, gradert	0,112	0,011	0,000
Dagpenger	0,003	0,008	0,758
Sosialhjelp	-0,021	0,010	0,036
Jobb	0,020	0,013	0,114
Ukjent	-0,019	0,009	0,038
<i>Måneder med dagpenger</i>			
0	<i>Ref.</i>		
1-10	-0,003	0,008	0,731

	11-20	-0,007	0,008	0,373
	21+	0,009	0,007	0,188
<i>Sentralitet</i>				
	Minst	0,037	0,008	0,000
	Mindre	0,031	0,010	0,002
	Noe	0,016	0,006	0,004
	Mest	<i>Ref.</i>		
<i>Forløpets varighet (år)</i>		-0,006	0,002	0,000
<i>Barn under 18</i>		0,048	0,007	0,000
	Konstantledd	0,136	0,015	0,000
	N	15 332		
	R ²	0,045		

Tabellen viser den estimerte koeffisienten/marginaleffekten (ME), robuste standardfeil og p-verdi. Signifikante koeffisienter ($p < 0.05$) i uthevet skrift.

Antall år med pensjonspoeng gir samme bildet som før, og de med lengst arbeidserfaring gjør det bedre enn de uten. Siden inntektsgrensen for 100 pst. uføre ikke er knyttet til tidligere inntekt, kan vi se på hvordan lønn året før første uføretidspunkt påvirker friinntektsutnyttelsen. De som ikke er registrert med noen inntekt dette året, er de som arbeider minst ved siden av trygden, og inntekten øker jevnt med nivået på tidligere inntekt.

Den sterkeste sammenhengen i denne modellen er den mellom gradert helseytelse og inntekten. Vi har sett tidligere at de som kommer fra en gradert helseytelse har langt større sannsynlighet for å ende med en gradert uførepensjon. Også her viser det seg at en gradert helseytelse henger sammen med en viss restarbeidsevne, selv om man får innvilget full uførepensjon.

Ved å sammenligne modellene for hel og gradert uførepensjon ser man at det er de samme faktorene som assosieres med nivået på arbeidsinnsatsen, eller dens fravær. Marginaleffektene er naturlig nok sterkere for de graderte uførepensjonistene, men fulltidspensjonisten er til gjengjeld ikke forventet å ha noen arbeidsinntekt ved siden av trygden.

8.3 Endringer i uføregraden

Tidligere har vi sett at fordelingen over ulike uføregrader og tilstander endrer seg betraktelig i de syv årene som datasettet omfatter. Mange av de eldste i utvalget går over til alderspensjon, noen dør i perioden, noen får revurdert uføregraden og noen få forlater trygden. Det store flertallet av de som fortsatt mottar uføretrygd i 2008 har enten samme uføregrad som i 2002, eller har gått over til full uførepensjon. Siden de som mottar 100 pst. uførepensjon ikke har mulighet for å øke uføregraden og bare 1,4 pst. av dem reduserer uføregraden, er det de graderte uførepensjonistene som er mest interessante hva gjelder endring i uføregrad. Dette avsnittet vil utforske hvilke faktorer som påvirker eller samvarierer med endring i uføregrad for de som fikk innvilget gradert uførepensjon i 2002 gjennom en multinomisk logit-analyse.

Modellen ser på tre utfall i 2008: Ingen uførepensjon, gradert uførepensjon og full uførepensjon. På grunn av få overganger innad i gradert uførepensjon betraktes denne gruppen samlet under ett. For at disse alternativene skal være de eneste reelle utfallene er utvalget betinget på at individene fortsatt er i live, og at de er født etter 1946 slik at ingen kvalifiserer for alderspensjon eller AFP. Vi ser her på én enkelt overgang fra 2002 til 2008, og eventuelle endringer i uføregraden i årene mellom beskrives ikke. Referansekategori er gradert uførepensjon, som da betyr ingen endring.

Resultatene med relative risikorater (RRR) og gjennomsnittlig margineffekt er presentert i Tabell 15. Modellen i sin helhet har få signifikante koeffisienter og en nokså lav forklaringskraft, og dette vitner om at det er andre faktorer som påvirker utfallet som er utelatt i denne modellen. Ifølge lovteksten kan uføregraden revurderes dersom det skjer en «vesentlig endring i forhold som har betydning for inntektsevnen/arbeidsevnen». En vesentlig endring vil som oftest bety en forverring av helsetilstanden, og det foreligger ingen informasjon om helsetilstand, eller en eventuell forverring av den, i datasettet. Det er med andre ord et sunnhetstegn at de tilgjengelige bakgrunnsvariablene ikke forklarer *for* mye av variasjonen modellen. Det er likevel noen signifikante variabler i modellen som enten kan tenkes å være kausale sammenhenger, eller faktorer som ofte korrelerer med en forverring av helsetilstanden.

Tabell 15 Multinomisk logit for full eller ingen uførepensjon i 2008 versus fortsatt gradert uførepensjon

Kjennetegn	Ut av trygden			Full uførepensjon			
	RRR	P-verdi	ME %	RRR	P-verdi	ME %	
<i>Kjønn</i>							
	Mann	Ref.		Ref.			
	Kvinne	0,338	0,000	-0,986	0,869	0,104	-0,043
<i>Alder</i>							
	Under 35	Ref.		Ref.			
	35-44	0,606	0,117	-0,515	1,150	0,395	0,127
	45-54	0,455	0,029	-0,819	1,257	0,173	0,197
	55-59	0,409	0,084	-0,987	1,503	0,038	0,314
	60-64						
<i>Landbakgrunn</i>							
	Norge	Ref.		Ref.			
	Europa, Nord-Amerika, Oceania	0,646	0,316	-0,476	1,164	0,314	0,113
	Afrika, Asia, Sør-Amerika	1,621	0,303	0,353	1,345	0,223	0,166
<i>Utdanningsnivå</i>							
	Grunnskole	0,897	0,614	-0,201	1,321	0,005	0,186
	Noe Videregående	0,522	0,012	-0,626	0,998	0,986	0,024
	Fullført Videregående	Ref.		Ref.			
	Høyere utdanning	0,672	0,122	-0,313	0,800	0,062	-0,139
	Utdanning ukjent	0,000	0,981	-13,030	1,062	0,893	0,093
<i>År med pensjonspoeng</i>							
	0 år	1,878	0,478	0,394	1,547	0,218	0,201
	1-9 år	Ref.		Ref.			
	10-19 år	0,730	0,364	-0,144	0,654	0,005	-0,254
	20-29 år	0,819	0,611	-0,020	0,625	0,004	-0,290
	30 år eller mer	0,580	0,253	-0,389	0,698	0,055	-0,203
<i>Lønn året før første uføretidspunkt</i>							
	0 G	0,302	0,109	-1,165	0,986	0,950	0,019
	0 - 2 G	0,834	0,615	-0,238	1,209	0,166	0,132
	2 - 3,5 G	Ref.		Ref.			
	3,5 - 5 G	0,939	0,813	-0,072	1,036	0,737	0,027
	Over 5 G	1,268	0,390	0,167	1,197	0,118	0,109
<i>Starttilstand</i>							
	Helseytelse, full	Ref.		Ref.			
	Helseytelse, gradert	1,283	0,215	0,303	0,819	0,021	-0,146
	Dagpenger	0,733	0,393	-0,401	1,306	0,032	0,176
	Sosialhjelp	1,910	0,329	0,338	1,963	0,015	0,366
	Jobb	1,540	0,170	0,491	0,776	0,091	-0,195
	Ukjent	0,762	0,695	-0,242	0,938	0,786	-0,033
<i>Sentralitet</i>							

Minst	0,966	0,895	0,007	0,884	0,246	-0,082
Mindre	0,465	0,059	-0,701	0,882	0,348	-0,061
Noe	0,954	0,817	-0,070	1,076	0,378	0,050
Mest	<i>Ref.</i>			<i>Ref.</i>		
<i>Forløpets varighet (år)</i>	1,053	0,314	0,062	0,965	0,121	-0,026
<i>Barn under 18 år</i>	1,781	0,002	0,668	0,714	0,000	-0,247
<i>Uføregrad over 75 pst.</i>	0,861	0,645	-0,045	0,746	0,020	-0,189
Konstantledd	0,248	0,002		0,797	0,302	
N	4 013					
Pseudo-R ²	0,039					

Tabellen viser den estimerte relative risikorate (RRR), gjennomsnittlig marginaeffekt i prosentvis endring i sannsynlighet (ME %) og p-verdi. Referanseutfallet er gradert uførepensjon. Signifikante koeffisienter ($p < 0.05$) i uthevet skrift.

Kolonnen for *full uførepensjon* beskriver den vanligste overgangen i datasettet, og her er det ingen signifikante forskjeller mellom kjønnene. Som en skulle forvente øker sannsynligheten for overgang til full uførepensjon for de eldste i utvalget. Det er gjerne denne gruppen som har høyst risiko for en ytterligere svekkelse av helsen.

Under *år med pensjonspoeng* ser vi igjen at en svak tidligere arbeidsmarkedstilknytning øker sannsynligheten for full uførepensjon, relativt til å forbli på gradert. For de som begynte forløpet med en gradert helseytelse er det også lavere sannsynlighet for en overgang til full uførepensjon, mens sannsynligheten er større for de som kommer fra dagpenger eller sosialhjelp. Dette samsvarer med resultatene fra logit-modellen for veien *inn* til uførepensjon.

I tillegg til å øke sannsynligheten for å gå ut av trygden, gir også *barn under 18 år* lavere sannsynlighet for å få revurdert uføregraden til 100 pst. Et noe mer overraskende resultat er at de som i utgangspunktet fikk tilstått en gradert uførepensjon *over 75 pst.* har en lavere sannsynlighet for å øke til 100 pst., relativt til de under 75 pst. Et argument for dette kunne vært at denne gruppen i større grad opplever å ha fått tilstått en riktig uføregrad som samsvarer mer med deres faktiske inntektsevne. Men i modellen for inntektsutnyttelse så vi at de med uføregrad over 75 hadde den den svakeste inntektsutnyttelsen, og særlig blant kvinnene i utvalget. Med en lav inntekt ved siden av trygden ville en overgang til full

uførepensjon utgjort en relativt stor inntektsøkning, og man skulle dermed forvente at disse hadde en større tilbøyelighet for overgang til 100 pst. uførepensjon.

I kolonnen for utfallet *ut av trygden*, altså en uføregrad lik 0 i 2008, ser vi at kvinner har 98,6 pst. lavere sannsynlighet enn menn for dette utfallet, relativt til å forbli på gradert uførepensjon. I tillegg ser vi at økende alder og lavere utdanning reduserer sannsynligheten, mens det å ha barn under 18 øker sannsynligheten. Inntekt før uføretidspunktet er ikke signifikant for noen av utfallene. Med en p-verdi på 0,11 kan det se ut som *ingen tidligere inntekt* reduseres sannsynligheten for å gå ut av trygden, men alt i alt ser ikke variabelen ut til å påvirke utfallet. Det er verdt å nevne at i dette utvalget er det kun 158 individer som faktisk er ute av trygden i 2008.

9 Avsluttende kommentar

Formålet med denne oppgaven var å gi ny innsikt om gradert uførepensjon gjennom å belyse aspekter ved trygden som ikke har vært gjort tidligere. Oppgaven har beskrevet veien fram til uførepensjon, hvem som får gradert uførepensjon, hvordan de uføre tilpasser seg på arbeidsmarkedet og hvem som får revurdert uføregraden i ettertid. Siden store deler av oppgaven beveger seg i til dels uutforsket territorium, har det vært viktig å gå videre med de funn som har vist seg underveis.

Felles for de empiriske analysene i oppgaven er at de, direkte eller indirekte, søker å forklare et valg mellom arbeid og fritid – å arbeide eller ikke å arbeide. For de enkelte uførepensjonistene vil det antakeligvis ikke oppfattes som et reelt valg, men som en nødvendig følge av et helsetap. Samlet sett ble det klart at enkelte kjennetegn peker i samme retning i flere av modellene.

Selv om modellen for gradert eller full uførepensjon tar utgangspunkt i et utvalg hvor alle har fått innvilget en uførepensjon, kan den til en viss grad sammenlignes med modeller for uførerisiko i befolkningen. I begge tilfeller består utfallsrommet av en tilstand som assosieres med trygd/fritid, og en tilstand som assosieres med en viss tilknytning til arbeidslivet. Ung alder, høyere utdanning, lav ledighet, ingen innvandringsbakgrunn og tidligere arbeidserfaring henger i begge tilfeller sammen en tilknytning til arbeidslivet.

Vi har også sett at kvinner har 50 pst. større sannsynlighet enn menn for å få en gradert uførepensjon, men samtidig utnytter kvinner mindre av den tillatte inntekten ved siden av trygden. Samlet sett er inntektsutnyttelsen fallende i økende uføregrad, men dette gjelder særlig for kvinner. Også her ble det klart at de som utnytter den største andelen av inntektsgrensen er unge, høyere utdannede med en sterk tidligere tilknytning til arbeidsmarkedet.

Bare 1,4 pst. av de nye uføre i 2002 hadde forlatt uføretrygden seks år senere. Utviklingen går snarere i motsatt retning, og for hvert år etter 2002 gikk om lag 8 pst. av de graderte uføre over til full uførepensjon. Innen 2008 hadde 40 pst. av de opprinnelig graderte uføre gått over til full uførepensjon, sett bort fra overgang til alderspensjon. Modellen for overganger i

trygden fant at høy alder, lav utdanning, lite arbeidserfaring og en historie med dagpenger eller sosialhjelp øker sannsynligheten for en overgang til full uførepensjon.

Det er heller ingenting som tyder på at overgang til full uførepensjon stopper i 2008, og ikke fortsetter i samme tempo i årene etter. Slik jeg ser det, er dette den største utfordringen ved gradert uføretrygd. Hvis det skal være et mål at flere av de nye uføre skal inn i en gradert uføretrygd, bør det samtidig være en målsetning at ordningen kan fungere for de uføre på lengre sikt. En revurdering av uføregraden kort tid etter at den først ble fastsatt, vil være en ekstra belastning både i saksbehandlingen, og særlig for den enkelte.

I alle modellene i oppgaven var det klare, signifikante sammenhenger mellom status ved forløpsstart og utfallet i modellen. Det kan tolkes som at uføregraden og framtidig arbeidsinnsats til en viss grad bestemmes flere år i forveien. Et forløp som begynner med en gradert helseytelse gir 93 pst. større sannsynlighet for gradert uførepensjon, relativt til full helseytelse ved forløpsstart. Samtidig har det en positiv effekt på inntektsutnyttelsen blant graderte og fulltidspensjonister, og reduserer sannsynligheten for en overgang fra gradert til full. Effekten kan ikke sies å være kausal, og det er ikke dermed gitt at flere vil benytte seg av en gradert uførepensjon dersom de «tvinges» til gradert sykemelding fremfor full. Det er likevel rimelig å anta at flere kan være tjent med å opprettholde kontakten med arbeidslivet så langt helsen tillater det.

Selv om de graderte uførepensjonistene ikke utnytter hele den tillatte inntekten til det fulle, er en betydelig andel av dem i et arbeidsforhold etter innteksdefinisjonen: 90 pst. av de 50 pst. uføre, og nærmere 70 pst. av de med uføregrad mellom 51 og 99. De som blir værende i den graderte ordningen ser ut til å ha funnet en god tilpasning mellom arbeid og trygd, men som nevnt er det mer problematisk at så mange velger å søke om en revurdering til 100 pst. ufør. Det kan selvfølgelig være at mange av disse ble feilaktig vurdert til å begynne med, og at overgangen til full pensjon kan ses på som en korreksjon. I så tilfelle er det bemerkelsesverdig at den vanligste overgangen er fra den laveste til den høyeste uføregraden som kan innvilges.

I det kommende lovverket for ny uføretrygd legges det vekt på å tilrettelegge for nye og mer forutsigbare muligheter for å kombinere uføretrygd og arbeid, og samtidig stimulere til økt bruk av gradert uførepensjon. I tillegg til endringer i beregningen av nivået på ytelsen, gjøres

det flere endringer som trolig vil påvirke uførepensjonisters tilpasning på arbeidsmarkedet. I lovforslaget fokuseres det på å rette opp i de økonomiske insentivene i trygden, slik at det alltid skal lønne seg å arbeide. Ventetiden før man kan dra nytte av friinntekten, og terskeeffekten ved inntekt over friinntekten fjernes. For mange graderte uførepensjonister vil det nok nettopp gjøre det enklere og mer forutsigbart å øke arbeidsinnsatsen, og antakeligvis vil flere forsøke seg med en lavere uføregrad. Sett fra en gradert uførepensjonists ståsted, er lovforslaget i all hovedsak myntet på de som allerede har en god tilknytning til arbeidsmarkedet, og nærmer seg inntektsgrensen. Som vi har sett i denne oppgaven, lå den gjennomsnittlige inntektsutnyttelsen et sted mellom 50 og 70 pst. blant de graderte, og de fleste har dermed fortsatt litt å gå på før de nærmer seg en revurdering av uføregraden.

På den annen side er fortsatt de fleste uførepensjonistene 100 pst. ufør. Kostøl og Mogstad (2012b) viste at mange fulltidspensjonister har en restarbeidsevne som kan aktiveres ved å bedre de økonomiske rammevilkårene, og det er nettopp dette lovforslaget tar sikte på å gjøre. Av de 16 120 nye 100 pst. uføre i 2002, var det bare 221 som hadde en gradert pensjon i 2008. Med det kommende regelverket kan det være at vi vil se flere overganger i denne retningen.

Kjennetegn som vitner om en god tilknytning til arbeidsmarkedet hadde en positiv effekt i alle oppgavens analyser. For at de graderte uføre skal forbli i ordningen, må denne tilknytningen opprettholdes. Til syvende og sist må noen etterspørre de uføres arbeidskraft for at det skal la seg gjøre. Som Holden, Markussen og Røed (2012) påpeker, hjelper det lite å gjøre det lønnsomt for uføretrygdene å skaffe seg jobb hvis det ikke finnes noe realistisk jobbalternativ.

Referanser

- Andersland, L., E. Bratberg, A. Grasdahl & T. H. Holmås (2012). *Veier til gradert eller full uførepensjon*. Rapport skrevet på oppdrag av Arbeidsdepartementet.
- Autor, D. (2011). *The Unsustainable Rise of the Disability Rolls in the United States: Causes, Consequences, and Policy Options*. NBER Working Paper No. 17697.
- Autor, D. & M. Duggan (2006). *The Growth in the Social Security Disability Rolls: A Fiscal Crisis Unfolding*. NBER Working Paper No. 12436.
- Bartus, T. (2005) Estimation of marginal effects using margeff. *The Stata Journal* 5(3): 309-329.
- Berge, C. (2010). *Uendret sykefravær siden 2001*. SSB, Samfunnspeilet 2/2010.
- Bjørngaard, J. H., S. Krokstad, R. Johnsen, A. O. Karlsen, K. Pape, M. Støver, E. Sund & S. Westin (2009) Epidemiologisk forskning om uførepensjon i Norden. *Norsk Epidemiologi* 19(2): 103-114.
- Blekesaune, M. & E. Øverbye (2006). Uførepensjonister i arbeid. Inkluderende arbeidsliv? Erfaringer og strategier. T. Hammer and E. Øverbye, Gyldendal Akademisk.
- Bragstad, T. (2009). *Tidsbegrenset uførestønning – evaluering fire år etter innføring*. NAV-rapport 3/2009.
- Bragstad, T. & J. L. Ellingsen, Marianne N (2012). *Hvorfor blir det flere uførepensjonister?* NAV, Arbeid og velferd 1/2012.
- Bratberg, E. & A. E. Risa (2000). *Insentivvirkninger i helserelaterte stønnsordninger*. Rapport skrevet på oppdrag av Sosial- og Helsedepartementet.
- Bratberg, E., A. E. Risa & K. Vaage (2001) Sosial utjevning og veksten i uføretrygden. *Tidsskrift for Velferdsforskning* 4(3): S. 169-182.
- Bratsberg, B., E. Fevang & K. Røed (2010). *Disability in the Welfare State: An unemployment Problem in Disguise?* IZA Discussion Paper No. 4897.
- Bråthen, M. (2010). *Uførepensjonisters tilknytning til arbeidslivet*. NAV, Arbeid og velferd 1/2010.
- Cameron, A. C. & P. K. Trivedi (2009). *Microeconometrics Using Stata*, College Station, Tex.: Stata Press.
- Fevang, E. & K. Røed (2006). *Veien til uføretrygd i Norge*. Frischsenteret, Rapport 10/2006.
- Fevang, E., K. Røed, L. Westlie & T. Zhang (2004). *Veier inn i, rundt i, og ut av det norske trygde- og sosialhjelpssystemet*. Frischsenteret, Rapport 6/2004.
- Folkehelseinstituttet (2010). "Fakta om arbeid, trygd og helse."
<<http://www.fhi.no/artikler/?id=70819>> [Nedlasta 15.04.2013]
- Folketrygdloven (1997) *Lov om folketrygd av 28. februar 1997 nr. 19* <www.lovdata.no> [Nedlasta 10.11.2012]
- Forskrift om fastsetting og endring av uføregrad (1997) *Forskrift om fastsetting og endring av uføregrad i forhold til pensjonsgivende inntekt* Fastsett av Sosial- og helsedepartementet 25. mars 1997 med hjemmel i lov 28. februar 1997 nr. 19 om folketrygd § 12-7 fjerde ledd. <www.lovdata.no> [Nedlasta 25.01.2013]
- Hennessey, J. C. (1997) Factors Affecting the Work Efforts of Disabled-Worker Beneficiaries. *Social Security Bulletin* 60(3).

- Holden, S., S. Markussen & K. Røed (2012) Arbeid til alle? *Samfunnsøkonomen* **2012**(9).
- Holtedahl, R. (2006) Fysisk helsetilstand hos personer som søker uføretrygd. *Tidsskrift for Den norske legeförening*(20): 2654-2657.
- Johnson, W. G., R. J. Butler & M. Baldwin (1994). *First Spells of Work Absences Among Ontario Workers*.
- Koning, P. (2004). *Estimating the impact of experience rating on the inflow into disability insurance in the Netherlands*. CPB Discussion Paper No. 37.
- Kostøl, A. R. & M. Mogstad (2012a). *Betydningen av økonomiske insentiver for arbeidsmarkedsdeltakelsen til uførepensjonister*. SSB, Økonomiske analyser 3/2012.
- Kostøl, A. R. & M. Mogstad (2012b). *How Financial Incentives Induce Disability Recipients to Return to Work*. IZA Discussion Paper No. 6702.
- Kyyrä, T. & J. Tuomala (2013). *Does Experience Rating Reduce Disability Inflow?* IZA Discussion Paper No. 7344.
- Markussen, S., A. Mykletun & K. Røed (2010). *The Case for Presenteeism*. IZA Discussion Paper No. 5343.
- Markussen, S., K. Røed, O. J. Røgeberg & S. Gaure (2009). *The Anatomy of Absenteeism*. IZA Discussion Paper No. 4240.
- Mastekaasa, A. & H. Dale-Olsen (2000) Do Women or Men Have the Less Healthy Jobs? An Analysis of Gender Differences in Sickness Absence. *European Sociological Review* **16**(3): 267-286.
- Mykletun, A. & K. Vaage (2012). Rapport etter ekspertmøtet om årsaker til kjønnsforskjeller i sykefravær, Rapport skrevet på oppdrag av Arbeidsdepartementet.
- NAV (2012a). "Om IA-avtalen."
<<http://www.nav.no/Arbeid/Inkluderende+arbeidsliv/Om+IA-avtalen.234599.cms>>
[Nedlasta 05.10.2012]
- NAV (2012b). "Trygdeetatens historie."
<<http://www.nav.no/Om+NAV/NAV/Etablering+av+NAV/Historie/Trygdeetatens+historie.1073751271.cms>> [Nedlasta 12.10.2012]
- NAV (2012c). *Utviklingen i uførediagnoser per 31. desember 2011*. Statistikknotat.
- NAV (2013). "Hvem kan få uførepensjon?"
<www.nav.no/Arbeid/Jobb+og+helse/Uførepensjon> [Nedlasta 14.02.2013]
- NOU 1990:17 *Uførepensjon* Oslo: Sosialdepartementet
- NOU 1994:2 *Fra arbeid til pensjon* Oslo: Sosial- og helsedepartementet
- NOU 2000:27 *Sykefravær og uførepensjonering - Et inkluderende arbeidsliv* Oslo: S.-o. helsedepartementet
- NOU 2003:9 *Skatteutvalget - Forslag til endringer i skattesystemet* Oslo: Finansdepartementet
- NOU 2007:4 *Ny uførestønad og ny alderspensjon til uføre* Oslo: A.-o. inkluderingsdepartementet
- NOU 2012:6 *Arbeidsrettede tiltak* Oslo: Arbeidsdepartementet
- OECD (2010). *Sickness, Disability and Work : Breaking the Barriers - A synthesis of findings across OECD countries*.
- Ose, S. O., A. M. Bjerkan, I. Pettersen, K.-G. Hem, A. Johansen, J. Lippestad, B. Paulsen, T. O. Mo & P. Ø. Saksvik (2009). *Evaluering av IA-avtalen (2001 - 2009)*. SINTEF.

- Prop. 130 L 2010 - 2011 *Endringer i folketrygdloven (ny uføretrygd og alderspensjon til uføre)* Arbeidsdepartementet
- Rikstrygdeverket (2003). *Trygdestatistisk årbok*. Utredningsavdelingen.
- SSB (2013a). "Arbeidskraftundersøkelsen, 4. kvartal 2012." <www.ssb.no/aku> [Nedlasta 03.03.2013]
- SSB (2013b). "Ledighetstall Tabell: 04471: Registrerte arbeidsledige, etter kjønn. Ved utgangen av måneden (prosent) (K)." <www.ssb.no/arbeid-og-lonn> [Nedlasta 20.03.2013]
- SSB (2013c). "Utdanningsnivå Tabell: 08921: Personer 16 år og over, etter kjønn, alder og utdanningsnivå. Absolutte tall og prosent (F)." <<https://www.ssb.no/utdanning/statistikker/utniv>> [Nedlasta 08.05.2013]
- Verbeek, M. (2008). *A guide to modern econometrics*. Chichester, Wiley.
- Øverbye, E. (1998). *Pensjonister i arbeid - En undersøkelse av uføre- og alderspensjonisters aktivitet på arbeidsmarkedet*. NOVA Skriftserie 5/98.

Appendiks A: Tabeller

Tabell A16 Estimering av inntektsgrenser

2002	$\text{inntekt}_{01} \left(\frac{\text{Mnd. uten trygd}_{02}}{12} \right) + \left(1 - \frac{Ufg}{100} \right) (\text{Innt. gr. lag}) \left(\frac{\text{Mnd. med trygd}_{02}}{12} \right)$
2003	$\left(1 - \frac{Ufg}{100} \right) (\text{Innt. gr. lag}) + G \left(\frac{\text{Mnd. med trygd}_{02}}{12} \right)$
2004 - 2008	$\left(1 - \frac{Ufg}{100} \right) (\text{Innt. gr. lag}) + G$

Tabell A17 Utnyttelse av inntektsgrenser uten minsteinntekt

	50 %		51-99 %		100 %	
	Uten	Med	Uten	Med	Uten	Med
2002	0.83	0.83	2.54	2.54	2.63	2.63
2003	1.58	0.91	1.51	0.69	0.00	0.42
2004	1.55	0.70	1.63	0.50	0.00	0.12
2005	1.30	0.70	2.53	0.52	0.00	0.13
2006	1.42	0.72	1.82	0.54	0.00	0.13
2007	1.47	0.74	2.34	0.57	0.00	0.13
2008	1.64	0.76	3.12	1.95	0.00	0.14

Tabell A18 Sannsynlighet for gradert uførepensjon etter kjønn

Kjennetegn	Menn		Kvinner	
	OR	AME %	OR	AME %
<i>Alder</i>				
	Under 35	<i>Ref.</i>		
	35-44	1.206	0.129	1.320 0.156
	45-54	0.892	-0.081	1.436 0.200
	55-59	0.705	-0.256	1.157 0.084
	60-64	0.461	-0.592	0.690 -0.233
	65 år og eldre	0.376	-0.762	0.517 -0.434
<i>Landbakgrunn</i>				
	Norge	<i>Ref.</i>		
	Europa, Nord-Amerika, Oceania	1.009	0.007	0.819 -0.118
	Afrika, Asia, Sør-Amerika	0.802	-0.172	0.531 -0.402
<i>Landsdel</i>				
	Oslo og Akershus	<i>Ref.</i>		
	Hedmark og Oppland	1.341	0.225	1.180 0.098
	Sør-Østlandet	1.150	0.109	1.283 0.145
	Agder og Rogaland	1.478	0.297	1.433 0.206
	Vestlandet	1.134	0.098	1.158 0.087
	Trøndelag	1.509	0.312	1.244 0.128
	Nord-Norge	0.849	-0.131	1.000 0.000
<i>Arbeidsledighet</i>		0.873	-0.104	0.900 -0.061
<i>Familietype</i>				
	Gift/samboer m/barn	1.332	0.219	1.464 0.226
	Gift/samboer u/barn	1.071	0.053	1.278 0.149
	Enslig m/barn	1.045	0.035	1.612 0.278
	Enslig u/barn	<i>Ref.</i>		
<i>Utdanningsnivå</i>				
	Grunnskole	0.853	-0.124	0.679 -0.222
	Noe Videregående	1.118	0.085	0.811 -0.116
	Fullført Videregående	<i>Ref.</i>		
	Høyere utdanning	1.389	0.244	1.042 0.022
	Utdanning ukjent	0.848	-0.129	0.743 -0.167
<i>År med pensjonspoeng</i>				
	0 år	0.208	-1.346	0.528 -0.424
	1-9 år	<i>Ref.</i>		
	10-19 år	1.041	0.030	1.173 0.093
	20-29 år	1.128	0.091	1.136 0.075
	30 år eller mer	0.997	-0.002	1.245 0.127
<i>Starttilstand</i>				
	Helseytelse, full	<i>Ref.</i>		
	Helseytelse, gradert	7.706	1.273	4.606 0.689

	Dagpenger	0.919	-0.069	0.760	-0.179
	Sosialhjelp	0.630	-0.390	0.656	-0.282
	Jobb	1.900	0.491	1.964	0.370
	Ukjent	0.506	-0.585	0.785	-0.157
<i>Sentralitet</i>					
	Minst	1.422	0.265	1.178	0.093
	Mindre	1.375	0.240	1.165	0.087
	Noe	1.030	0.023	1.019	0.011
	Mest	<i>Ref.</i>			
<i>Måneder med sosialhjelp</i>					
	0	<i>Ref.</i>			
	1-10	0.551	-0.467	0.726	-0.189
	11-20	0.316	-0.945	0.491	-0.450
	21+	0.263	-1.109	0.416	-0.569
<i>Måneder med dagpenger</i>					
	0	<i>Ref.</i>			
	1-10	0.815	-0.158	0.822	-0.115
	11-20	0.636	-0.358	0.806	-0.128
	21+	1.061	0.045	1.054	0.030
	Konstantledd	0.395		0.570	
	N	10 727		12 321	
	Pseudo-R	0.1615		0.1129	

Tabell A19 Primærdiagnoser etter alder for nye uføre i 2002

Diagnose (31 primærdiagnosegrupper)	Alder					
	I alt	Under 40 år	40-49 år	50-59 år	60-64 år	65-67 år
Infeksjons- og parasittsykdommer	0.6	0.5	0.5	0.7	0.5	0.5
Svulster	4.8	2.0	3.7	5.4	6.1	6.4
Sykdommer i blod og bloddannende organer	0.2	0.2	0.3	0.2	0.1	0.1
Endokrine, ernærings- og metabolske sykdommer	1.8	1.7	1.5	1.8	1.9	2.0
Diabetes mellitus	1.1	0.9	0.8	1.0	1.3	1.5
Psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser	23.4	49.7	32.4	17.9	12.7	10.1
Organiske psykiske lidelser / schizofrene og paranoide lidelser	2.4	9.1	2.8	1.0	0.7	0.5
Affektive lidelser (stemningslidelser)	7.3	7.3	8.7	7.5	6.2	5.2
Nevroser og atferds- og personlighetsforstyrrelser	11.4	24.4	17.8	8.3	5.3	3.8
Psykiske lidelser på grunn av rusmiddel- eller tablettbruk	1.3	2.5	2.6	1.0	0.4	0.5
Psykisk utviklingshemming	1.0	6.4	0.4	0.1	0.1	-
Sykdommer i nervesystemet	5.8	10.0	7.1	5.3	3.8	3.4
Sykdommer i øyet og øret	1.7	1.2	1.3	1.9	1.8	2.2
Sykdommer i sirkulasjonssystemet	9.6	1.3	4.9	10.6	15.2	17.1
Iskemiske hjertesykdommer	3.8	0.2	1.6	4.3	6.3	6.4
Hjernekar sykdommer	2.6	0.7	1.9	3.0	3.3	4.1
Sykdommer i åndedrettssystemet	3.0	1.1	1.8	3.5	4.0	4.3
Astma	1.1	0.7	1.0	1.2	1.1	1.0
Sykdommer i fordøyelsessystemet	1.3	1.7	1.4	1.3	1.0	1.2
Sykdommer i hud og underhud	1.5	1.0	1.5	1.8	1.3	1.0
Sykdommer i muskel-skjelettsystemet og bindevev	36.1	14.8	32.9	40.9	42.3	41.3
Reumatoid artritt	1.7	0.7	1.8	2.2	1.7	1.3
Artroser	6.6	0.3	2.3	7.2	11.4	12.7
Ryggsykdommer	15.7	6.9	14.6	18.1	17.5	16.6
Uspesifisert reumatisme/myalgi	5.0	4.0	7.7	5.7	2.8	1.4
Sykdommer i urin- og kjønnsorganene	0.3	0.2	0.2	0.3	0.3	0.3
Medfødte misdannelser og kromosomavvik	0.8	3.8	0.6	0.2	0.2	0.1
Symptomer, tegn	1.3	1.0	0.9	1.3	1.5	2.1
Skader, forgiftninger og vold	4.1	5.1	5.0	3.5	3.6	3.9
Skader etter trafikkulykker	0.8	1.3	1.5	0.5	0.6	0.6
Alle andre diagnoser	0.6	0.7	0.5	0.5	0.6	1.1
Diagnoser mangler foreløpig	3.1	4.1	3.4	2.8	2.8	2.9

Kilde: Trykdestatistisk årbok (Rikstrykdeverket, 2003)

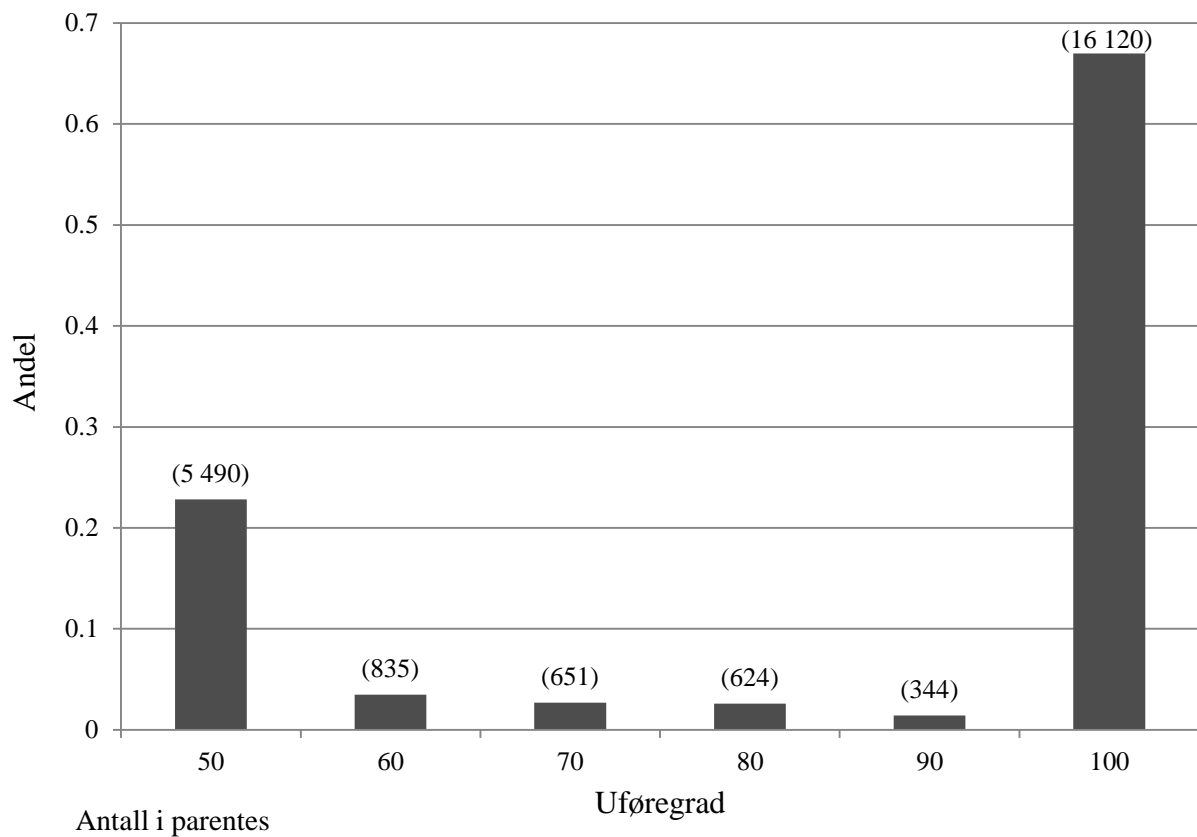
Tabell A20 Kommunesentralitet - SSB

Med sentralitet menes en kommunes geografiske beliggenhet sett i forhold til tettsteder av ulik størrelse. Tettstedene deles i tre nivåer etter folketall og tilbud av funksjoner. Tettsteder på nivå 3 er landsdelssentrene (eller et folketall på minst 50 000), nivå 2 har et folketall mellom 15 000 og 50 000, nivå 1 har et folketall mellom 5 000 og 15 000. For å beskrive de muligheter befolkningen i en kommune har for arbeidsreiser til et eller flere av disse tettstedene, har en inndelt kommunene i fire sentralitetsnivåer (0-3).

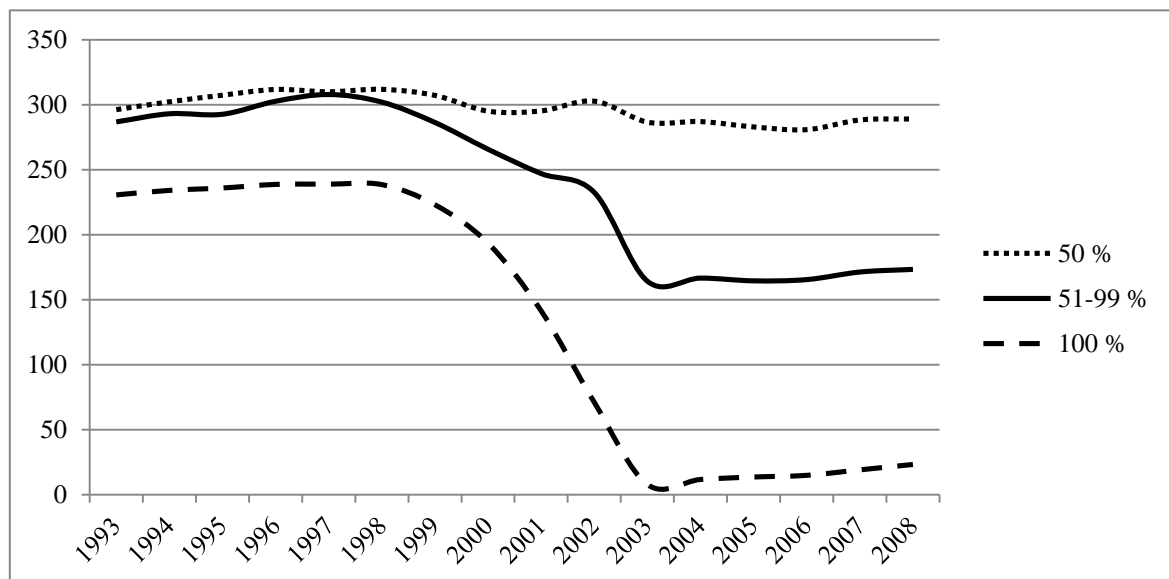
Minst sentrale	Kommuner som ikke omfatter noen av de kvalifiserte tettstedene på tettstedsnivå 1-3 og heller ikke ligger innenfor 75 minutter (for Oslo:90 minutter) reisetid til et landsdelssenter, eller 60 minutters reisetid til et nivå 2 tettsted, eller 45 minutters reisetid til et nivå 1 tettsted
Mindre sentrale	Kommuner som omfatter et tettsted på nivå 1 eller som ligger innenfor 45 minutters reisetid fra et slikt tettsteds sentrum
Noe Sentrale	Kommuner som omfatter et tettsted på nivå 2 eller som ligger innenfor 60 minutters reisetid fra et slikt tettsteds sentrum
Sentrale	Kommuner som omfatter et tettsted på nivå 3 (landdelssenter) eller som ligger innenfor 75 minutters (for Oslo:90 minutters) reisetid fra et slikt tettsteds sentrum

Appendiks B: Figurer

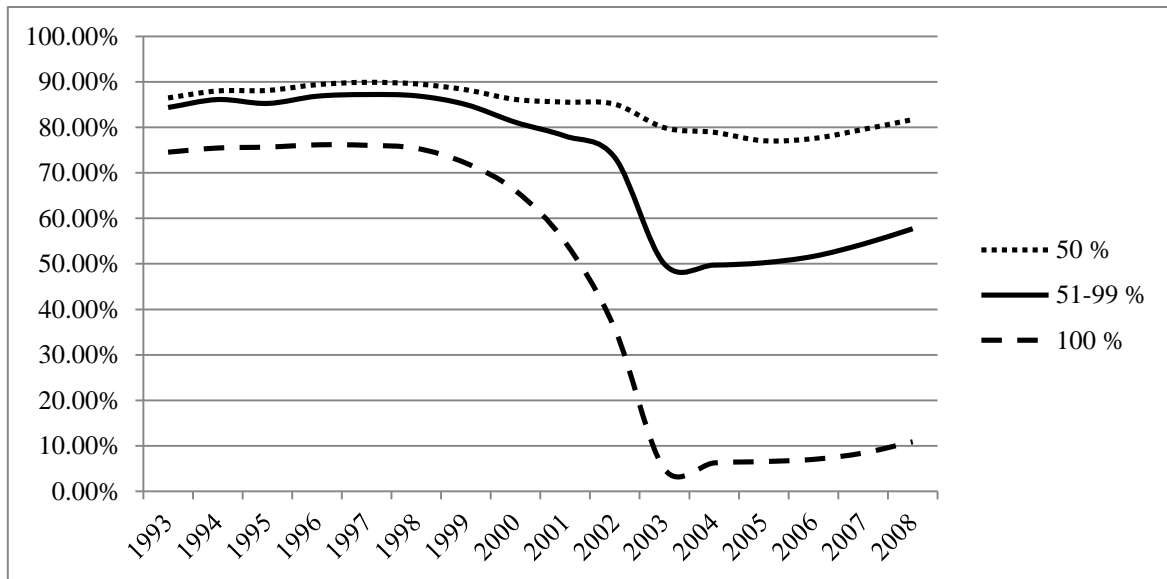
Figur B14 Uføregrad for nye uføre i 2002

Figur B15 Gjennomsnittlig antall dager i et arbeidsforhold, gitt lik uføregrad i 2002 og 2008

Figur B16 Andel i jobb etter Aa-register

Figur B17 Fordeling av utnyttelsesgrad for 50 % uføre i hele perioden

